

L'evolució i l'estructura de les societats humanes

Josep R. Llobera

PID_00145447

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Societats caçadores recol·lectores, horticultores i pastorals ...	7
1.1. Societats caçadores recol·lectores	7
1.2. Societats horticultores	17
1.3. Societats pastorals	24
2. Societats agràries	29
2.1. Els orígens de l'agricultura	29
2.2. Característiques bàsiques de les societats agràries	32
2.3. El naixement de la civilització	35
2.4. Els orígens de l'estat	39
2.5. Les civilitzacions agràries avançades	40
2.5.1. La Xina imperial	41
2.5.2. L'Índia bramànica	43
2.5.3. L'islam pastoral	47
2.6. L'Europa cristiana i el feudalisme	48
2.7. La societat camperola	55
3. Societats industrials	58
3.1. El capitalisme: una qüestió de nom?	58
3.2. Requisits per a la transició al capitalisme: comparació entre Europa i el Japó	65
3.3. La Revolució Industrial	66
3.4. El sistema mundial modern	69
3.5. L'era de l'imperialisme	75
3.5.1. Introducció	75
3.5.2. Tipologia colonial de l'expansió europea	76
3.5.3. Teories de l'imperialisme	77
3.5.4. Imperialisme i cultura	79
4. L'antropologia i el món contemporani	81
4.1. L'antropologia d'Europa	81
4.2. El procés de globalització cultural	87
4.3. Mirant el futur: un conflicte de civilitzacions?	89
Resum	95
Activitats	97

Exercicis d'autoavaluació.....	97
Solucionari.....	98
Glossari.....	99
Bibliografia.....	101

Introducció

Aquest mòdul didàctic està estructurat a partir d'una **perspectiva evolutiva** que presenta seqüencialment els modes de subsistència que han caracteritzat la història de la humanitat. S'hi tenen en compte també, quan són rellevants i versemblants, els mecanismes que expliquen la transició d'un mode de subsistència a un altre.

Concretament, s'hi examinen els següents tipus de societats: caçadores recol·lectores, horticultores, pastorals, agràries i industrials. També es tracta d'altres aspectes, com ara els orígens de l'agricultura, els orígens de la civilització i de l'estat, els orígens del capitalisme i de la industrialització, l'imperialisme, etc. A cada mode de subsistència li correspon un o més modes d'integració sociocultural.

Recordem que, per la nostra banda, hem fet servir algunes paraules de manera neutra, especialment el terme *primitiu*, que no es fa servir en sentit pejoratiu, sinó per a indicar un mode de subsistència i d'integració sociocultural que va aparèixer molt aviat en la història de la humanitat i que es defineix mitjançant una determinada combinació de característiques.

Objectius

En aquest mòdul presentem l'evolució i l'estructura de les societats humanes. Considerem important la consecució dels objectius següents:

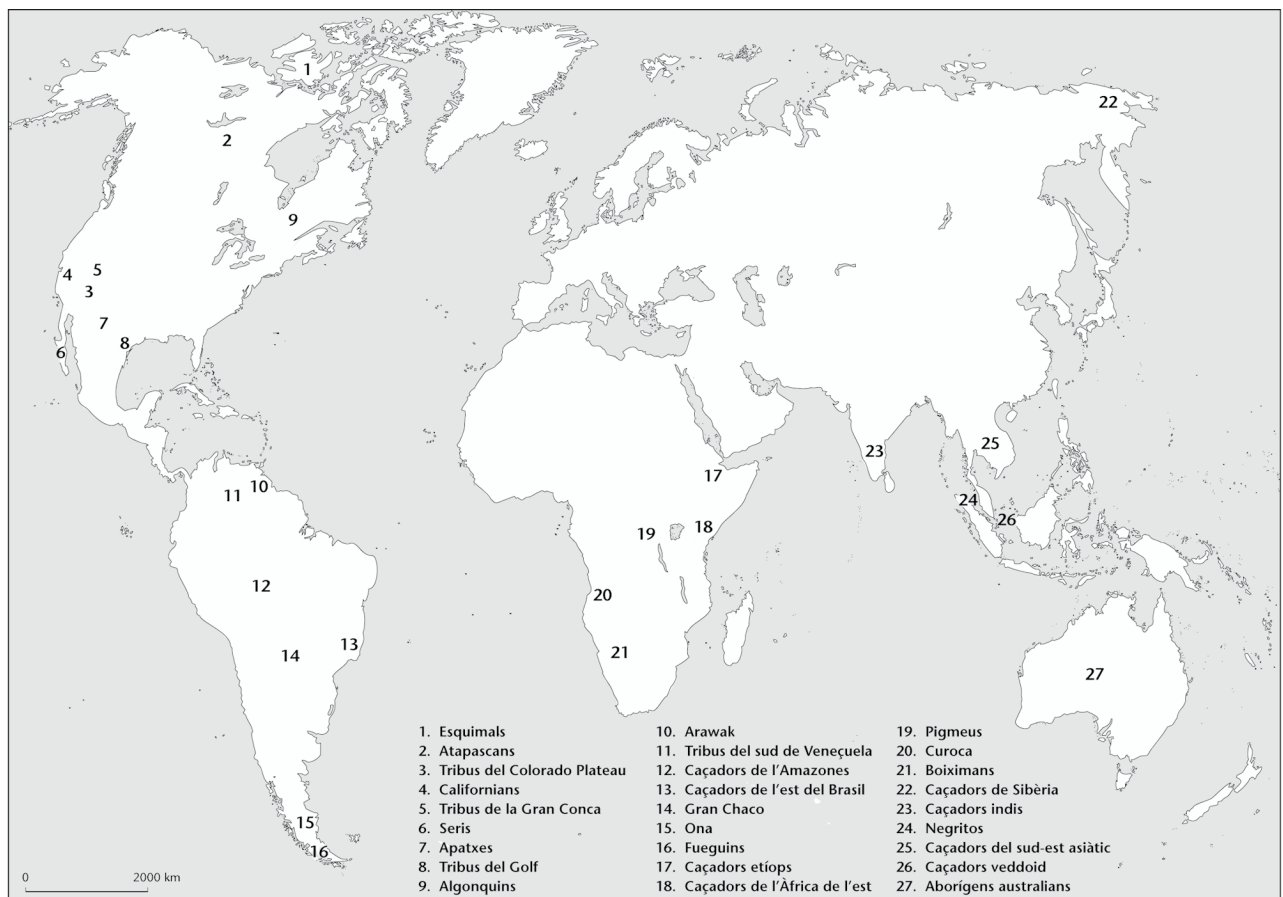
1. Entendre les principals característiques de la banda caçadora recol·lectora.
2. Conèixer les diverses teories que intenten explicar la transició de la caça recol·lecció a la domesticació d'animals i plantes.
3. Entendre el pastoralisme com una adaptació especialitzada en certs tipus d'entorn.
4. Conèixer amb detall les teories que intenten explicar els orígens de l'estat.
5. Comparar els diversos tipus de societats agràries a partir del tipus de civilització i la religió que professen.
6. Tenir un bon coneixement de les teories fonamentals que estudien els orígens del capitalisme.
7. Saber què és la perspectiva sistema mundial.
8. Veure com l'antropologia pot contribuir significativament a estudiar el món contemporani.

1. Societats caçadores recol·lectores, horticultores i pastorals

1.1. Societats caçadores recol·lectores

Fa aproximadament dotze mil anys, al món només hi havia societats caçadores i recol·lectores repartides pertot arreu; potser hi havia uns deu milions de persones. Cap al 1500 aC la població mundial era d'uns tres-cents cinquanta milions de persones, de les quals només uns tres milions i mig eren poblacions caçadores recol·lectores. Avui en queden uns quants milers, la majoria en zones marginals a l'economia de mercat. En la terminologia moderna, els caçadors recol·lectors també s'anomenen *farratjadors*, un terme més general que fa referència als que escorcollen o cerquen menjar, sigui plantes salvatges o animals (incloent-hi el peix). No obstant això, aquest terme no ens hauria de fer oblidar que els farratjadors produeixen els seus propis aliments. Això implica no sols la necessitat de construir i manipular eines, i dur a terme una cooperació social, sinó també la presència d'una planificació feta a consciència.

Distribució dels caçadors recol·lectors actuals

Font: R. Lee; I. de Vore (1968, pàg. 14).

Tradicionalment, les poblacions caçadores recol·lectores han estat descrites, parafraçant Hobbes a *Leviathan* (cap. 13, 1a part), com a gent "sense arts, il·letrada, sense societat, i, el que és pitjor, que viu en la por constant i en perill de mort violenta; a més la vida de l'ésser humà és solitària, pobra, desagradable, abestiada i curta".

El simposi *Man, the Hunter*, compilat el 1968 per Robert Lee i Irving de Vore, i que va reunir antropòlegs i arqueòlegs, va elaborar un concepte totalment diferent dels grups caçadors recol·lectors. Per primera vegada se'n va presentar un enfocament comparatiu precís, seguit de moltes temptatives similars que exploraven les diverses dimensions d'aquest mode de subsistència.

Lee i De Vore van proposar un model en què els canvis d'organització social, d'estil de vida i de cultura s'explicaven en termes de condicionaments ecològics. En aquest model, les societats caçadores recol·lectores eren bàsicament nòmades i vivien en petits grups que variaven en funció dels canvis propis de cada estació de l'any. Aquest model era vist com un sistema amb una gran capacitat d'adaptació i sensibilitat ecològica.

Hi havia un cert romanticisme (com a contrapès a la caracterització pejorativa anterior) en relació amb aquest mode de subsistència, que possiblement va tenir la millor expressió en la caracterització que va fer Marshall Sahlins dels caçadors recol·lectors com la **societat opulenta original**. Amb aquesta expressió es volia dir que els caçadors recol·lectors, o si més no alguns, tenien una setmana de treball curta¹, que destinaven a obtenir menjar i a processar-lo, i poques preocupacions. Tenien moltes hores de lleure, que podien omplir com volien². També es feia referència al fet que aquestes societats prenia decisions econòmiques racionals per tal d'evitar la fam i el creixement de la població. Per a molts antropòlegs la qüestió ja no era per què els caçadors recol·lectors continuaven essent tan "primitius", sinó la d'haver aconseguit deixar de banda la feina dura, el treball monòton, els nivells de vida baixos i la salut precària dels agricultors.

Lectura complementària

Podeu trobar tota la informació del simposi *Man the Hunter* a:

R. Lee; I. de Vore (ed. 1968). *Man the Hunter*. Nova York: Aldine.

⁽¹⁾4 o 5 hores al dia.

⁽²⁾Sobretot amb sexe i xafarderia.

Tradicionalment, els antropòlegs i els arqueòlegs han tendit a emfasitzar l'element de la caça en les societats caçadores recol·lectores. La suposició que els homínids, almenys des de *Homo erectus*, han depès principalment de la carn pel que fa a la dieta està molt arrelada entre els arqueòlegs. Del fet que la caça hagi estat practicada majoritàriament per homes, en podria resultar una forta legitimació de l'agressió masculina. No obstant això, els caçadors recol·lectors tendeixen a ser igualitaris, i no hi ha un sistema clar de dominació dels homes sobre les dones.

Caçador vedda de Sri Lanka.

Tot i amb això, moltes societats caçadores recol·lectores tenen una ideologia caçadora, en el sentit que valoren molt la carn, potser perquè és difícil d'obtenir. La caça és també una tasca col·lectiva que requereix cooperació i, per tant, una organització social i un llenguatge evolucionat per coordinar les activitats.

Ara bé, segons la taula, els estudis moderns sobre les societats caçadores recol·lectores indiquen que només el 20-30% de la dieta consisteix en carn, i, probablement, en els primers temps aquest percentatge encara era més baix.

Subsistència en les comunitats caçadores recol·lectores (Vell Continent i Amèrica del Sud)

Base de subsistència en les comunitats caçadores recol·lectores							
	Poble	Percentatge de dependència			Font principal de subsistència		
		Recol·lecció	Caça	Pesca			
1	!Kung boiximà	70	30	0	R		
2	Dorobo	60	40	0	R		
3	Mbuti	60	30	10	R		
4	Hadza	80	20	0	R		
5	Gwi boiximans	70	30	0	R		
6	Gilyak	30	30	40		C	P
7	Yukaghir	10	60	30			
8	Ainu	30	30	40			P
9	Andamanesos	50	20	30	R		
10	Semang	40	30	30	R		
11	Aranda	70	30	0	R		
12	Murngin	60	30	10	R		
13	Tiwi	60	30	10	R		
14	Dieri	70	30	0	R		
15	Wikmunkan	60	30	10	R		
16	Walbiri	70	30	0	R		P
17	Paraujano	40	10	50			
18	Shiriana	30	40	30		C	P
19	Yahgan	30	20	50			
20	Ona	20	60	20		C	P
21	Alacaluf	30	20	50			
22	Charnacoco	60	40	0	R		
23	Aweikoma	60	40	0	R		
24	Botocudo	50	40	10	R		
	Total				16	3	5

Font: R. Lee; I. de Vore (1968, pàg. 14).

Nota: la pesca de crustacis s'inclou en la recol·lecció, i la captura de mamífers marins, en la caça.

En aquest context, els descobriments sobre els grups caçadors recol·lectors contemporanis no es poden projectar cap al passat sense cautela. No podem suposar que els aborígens australians d'avui, o més aviat de fa dos-cents anys (abans de l'arribada dels europeus), siguin allà on eren els seus avantpassats de fa deu mil anys.

La idea que hi pugui haver una **societat caçadora recol·lectora original** entre els caçadors recol·lectors d'avui és una quimera. Mentre que els etnògrafs han de tenir en compte que tots els caçadors recol·lectors contemporanis pateixen els efectes del contacte amb societats més àmplies, els arqueòlegs treballen amb una dimensió temporal molt extensa i amb un ampli ventall de zones geogràfiques. Si de tots dos enfocaments, se'n pogués treure una conclusió comuna, aquesta seria la gran variabilitat sociocultural de les poblacions farratjadores.

Ja hem dit que la idea que els caçadors recol·lectors contemporanis són, en cert sentit, "originals" és extremament enganyosa. Estudis publicats al principi de la dècada dels anys vuitanta, i concretament el llibre *Politics and History in Band Societies*, editat per Eleanor Leacock i Richard Lee el 1982, han mostrat que molts farratjadors havien estat en contacte amb societats agrícoles durant centenars d'anys si no milers. Va ser en el context de l'estudi del món colonial, i amb la posició favorable que dóna la perspectiva del sistema mundial, que moltes d'aquestes idees van sortir a la llum.

És discutible afirmar que les bandes originals caçadores recol·lectores no tenien drets de propietat, no es caracteritzaven per un lideratge fort i reduïen les desigualtats per raó de gènere a la mínima expressió. Certament, algunes societats contemporànies, com ara els cree, els !kung san, els inuit i els mbuti, s'acosten a aquest model, mentre que d'altres, com els indis de Califòrnia, se n'aparten. No obstant això, el fet de suggerir que les primeres constitueixen l'autèntic tipus de caçadors recol·lectors original és oblidar que totes les societats han estat sotmeses a influències exògenes; de fet, algunes característiques de les primeres³ són una indicació molt fiable de la resistència al control extern. Però això no vol dir que siguin més "originals".

⁽³⁾Flexibilitat, processos de fusió i de fissió, etc.

Un dels progressos més interessants dels anys vuitanta és l'afany de conèixer l'origen d'algunes societats contemporànies de caçadors recol·lectors. Un llibre interessant sobre aquest tema és la col·lecció d'articles *Past and Present of Hunter Gathers Studies* (1984), compilada per S. Schrire. Entre les conclusions més importants d'aquesta obra hi ha les següents:

- Si parlem a llarg termini, sovint apareix un **model de canvi en les formes de subsistència**, incloent-hi processos de regressió. Hi ha una evidència prou clara per a sospitar que algunes societats que van passar de ser caçadores recol·lectores a agrícoles o pastorals, més tard van tornar al seu es-

tatus original, sigui a causa de les condicions ecològiques canviants o de la pressió d'altres societats.

- De quina manera, analitzant les creacions artístiques dels caçadors recol·lectors, podem **aclarir la complexitat de les relacions de parentiu**, incloent-hi la ideologia que les informa i els rituals que les legitimen.

Una de les qüestions que ha cridat l'atenció de la comunitat antropològica en els darrers temps és l'idea d'un **comunisme primitiu**. La idea és que els caçadors recol·lectors, així com alguns pobles horticultors i pastors, han viscut durant milers d'anys en societats petites basades en el parentiu i la propietat comuna dels recursos⁴, la distribució equitativa dels aliments i la inexistència de dominació política. És aquesta una noció romàntica? I suposant que això fos cert, no hauria de ser el resultat de viure en condicions de pobresa?

⁽⁴⁾Incloent-hi la terra.

Richard Lee, especialista en els !kung de l'Àfrica del Sud-oest, ha defensat enèrgicament que el comunisme primitiu era "un sistema social vàlid i viable". Tant si en diem *comunisme primitiu* com si l'anomenem d'una altra manera, el fet és que hi ha moltes referències etnogràfiques que proven l'existència d'aquest tipus de societats. Igualment, val la pena assenyalar que el sistema es reproduceix per mitjà de regles sòlides que prohibeixen l'acumulació o la desigualtat.

En les societats caçadores recol·lectores hi ha un **procés constant d'anivellament**. Hi ha un sostre d'acumulació de béns que ningú no pot ultrapassar, però també hi ha un límit a la part baixa més enllà del qual ningú no hi pot caure. Acaparar aliments és clarament prohibit. No hi ha una resposta fàcil pel que fa a la manera amb què s'originen les desigualtats. Per descomptat, el **pastoralisme** i l'**agricultura** permeten crear un excedent del qual es poden beneficiar uns quants, però com es produeix això i per què ho accepta la població ja és una altra cosa.

L'**estatus de les dones** en les societats caçadores recol·lectores ha estat objecte de discussions recents. Eleanor Leacock ha insistit en el fet que en aquestes societats les dones estaven separades però eren iguals. Dit d'una altra manera, les dones eren autònomes en el sentit que prenen les seves pròpies decisions pel que fa a les seves vides i activitats. Aquest és un fet etnogràfic admès per tothom; l'existència de rols diferents per als homes (caça) i les dones (recol·lecció) sempre s'ha postulat com el resultat d'uns paràmetres biològics (l'embaràs, l'alletament dels nadons i la cura dels infants) que fan que la caça, sobretot la caça major, sigui més difícil o impossible per a les dones.

Dona ikung san obrint un meló. Tsamma, Botswana.

Leacock insisteix que la **igualtat** es va mantenir malgrat els diferents rols dels homes i de les dones. L'absència d'autoritat i el fet que les decisions es prenguessin en comú contribueixen a explicar la inexistència de jerarquies.

I què podem dir, com hem assenyalat abans, del fet que la caça ha suposat prestigi i poder per als homes? Fonamentalment tres coses:

- En primer lloc, que les dones també es dediquen a la caça⁵, i que els homes també es dediquen a la recol·lecció.
- En segon lloc, que la majoria de societats caçadores recol·lectores no tenen una ideologia caçadora⁶.
- En tercer lloc, que la maternitat també és un rol prestigiós.

⁽⁵⁾Especialment la caça menor.

⁽⁶⁾Els aborígens australians en són l'excepció més important.

Ara bé, no tots els experts estan d'acord amb la caracterització de Leacock de les bandes "primitives" com a igualitàries. No obstant això, sempre es pot donar una explicació satisfactòria de les jerarquies fent referència a influències externes, com ara projectar la igualtat entre homes i dones a un passat distant, hipotètic.

Tot i que caldria anar en compte a l'hora d'assegurar que les societats caçadores recol·lectores d'avui són com les dels temps prehistòrics, ara se sap amb prou fonament la causa per la qual moltes d'aquestes últimes eren "opulentes". D'altra banda, és possible que en el passat també existissin els tipus més aviat rars de societats estratificades com les de la costa nord del Pacífic dels Estats Units. Hi havia comunitats caçadores recol·lectores complexes que explotaven indrets rics en caça i pesca, amb una elevada densitat de població. Aquestes societats eren sedentàries, emmagatzemaven aliments, feien intercanvis lluny del seus assentaments, tenien ocupacions especialitzades i els seus sistemes jeràrquics eren encapçalats per grans homes o per cacics; a més, no van sorgir fins poc abans de l'eclosió de l'agricultura incipient i sempre apareixien en situacions d'abundància.

Convé insistir, amb tot, que aquesta forma de societats caçadores recol·lectores complexes són més aviat l'excepció i no la norma, tant en els temps moderns com en la prehistòria. Sigui com sigui, la majoria de societats caçadores recol·lectores tendeixen a ser més igualitàries que estratificades, més mòbils que sedentàries i més democràtiques que jeràrquiques.

La **banda**, com hem dit, és el nivell d'integració sociocultural de la major part de societats caçadores recol·lectores. La característica més destacada d'aquest tipus d'organització social és que totes les funcions socioculturals les duen a terme un nombre limitat de bandes associades. Cada banda o campament està format per famílies nuclears emparentades⁷, cadascuna de les quals utilitza, independentment de les altres, recursos dispersos. Tota l'organització econòmica, política i religiosa està continguda dins de la banda. És bastant probable que aquesta fos l'única forma d'organització social coneguda durant milers d'anys, ben bé fins al període anterior al neolític, amb l'aclariment que hem fet anteriorment.

D'acord amb les dades etnogràfiques disponibles, la majoria de bandes són patrilineals (exogàmiques) i virilocals. Les **bandes estrictament patrilocal**s⁸ es troben en societats que ocupen zones amb condicions ambientals extremament diverses, fet que exclou, en general, el determinisme mediambiental com a explicació de l'existència d'aquest nivell d'organització sociocultural.

Pel que fa a la **residència virilocal**, és possible que sigui el resultat de la necessitat d'aplegar els homes que es dediquen a la caça, i de mantenir el campament unit.

Després del procés intensiu d'aculturació que han experimentat moltes bandes, no és estrany trobar, avui dia, **bandes compostes**, on no hi ha ni regles exogàmiques ni regles de residència postmatrimonial.

Moltes bandes patrilocal practiquen l'intercanvi restringit, que també es coneix com a **matrimoni bilateral** entre cosins encreuats. Generalment, dos grups estableixen una relació en la qual es produeix un intercanvi de dones de generació en generació. Com a conseqüència de les regles de parentiu esmentades, un home pertany a la banda en la qual ha nascut, i desenvoluparà vincles estrets de cooperació i solidaritat amb els seus germans i els seus oncles paral·lels i cosins mascles. A més, una dona viu a la banda del seu pare fins que es casa; després esdevé membre de la banda del seu marit.

Tot i que tenen cinquanta persones de mitjana, les bandes oscil·len entre cinquanta i cent cinquanta membres. Sembla que el nombre més habitual d'homes necessaris per a la caça en grup és d'uns vuit, cosa que explicaria que moltes bandes tinguin entre trenta i cinquanta individus. Es pot afirmar amb una certa seguretat que les poblacions organitzades en bandes que tenen una mateixa llengua i cultura tendeixen a ser petites, i no passen de les cinc-centes persones.

Vegeu també

Consulteu el subapartat 2.3 del mòdul "Les eines conceptuals i teòriques de l'antropologia" d'aquesta assignatura.

⁽⁷⁾Formades per 5-8 persones.

⁽⁸⁾Els aborígens australians, els semang, els pigmeus, els indis de Califòrnia.

Matrimoni bilateral

El matrimoni bilateral entre cosins encreuats és aquell en què un home es casa amb una dona que és, alhora, filla del germà de la seva mare i de la germana del seu pare.

La **distribució en l'espai** dels membres d'una mateixa banda varia segons l'abundància de recursos. En zones desèrtiques, les famílies acostumen a ser autosuficients. En canvi, si els recursos són abundants, podem trobar assentaments de bandes en una mateixa zona. A més, la caça, especialment la caça major, requereix una certa cooperació econòmica, mentre que la recol·lecció es pot fer individualment, tot i que normalment es fa en grup.

Els pigmeus de l'Àfrica equatorial il·lustren un cas en què els requeriments tècnics de la caça major exigeixen que tots els membres d'una banda visquin en un mateix assentament. Altres factors, relacionats amb l'existència o l'absència de conflictes entre membres de la mateixa banda, també afecten la distribució dels seus integrants. Si els recursos són escassos i les famílies d'una banda han de cooperar amb famílies d'altres bandes, es preveuen mecanismes específics⁹, a fi de crear vincles d'unitat i de solidaritat; de la mateixa manera, també es poden compartir els rituals i els mites.

⁽⁹⁾Com ara estendre les relacions de parentiu a tots els membres del grup lingüístic.

Pel que fa als caçadors recol·lectors, de cap manera no podem dir que tinguin un sentit d'**imperatiu territorial**, és a dir, una actitud de defensa instintiva de grup en relació amb el territori que ocupa una banda. De fet, la territorialitat depèn molt més de la cultura que no pas de cap forma d'agressivitat innata. És cert que les bandes es defineixen en termes del territori que ocupen i sovint es donen a si mateixes el mateix nom d'aquest territori, però això no implica necessàriament cap imperatiu territorial, ja que els membres d'altres bandes entren lliurement en el territori en qüestió.

Els !kung de l'Àfrica del Sud-oest

Un dels millors exemples d'integració sociocultural del nivell banda són els !kung (repartits per Botswana, Namíbia i Angola), descrits, entre altres, per Lorna Marshall i Richard Lee.

Els !kung són un poble nòmada que viu en bandes, els membres del qual estan relacionats per vincles de consanguinitat i d'afinitat. L'organització de la banda i el seu lideratge fan possible que els aliments i l'accés als pous es distribueixin per un extens territori. Entre els !kung, la **banda** és el grup més estructurat; cada banda és autònoma i cap líder no té jurisdicció sobre els afers de cap banda que no sigui la seva.

Cada banda s'estableix en un territori per mitjans pacífics; per a poder habitar un territori hi ha d'haver aliments i aigua suficients. Els límits territorials són respectats, tot i que no estan ben definits. La forma habitual de caça exigeix que els caçadors es concentrin exclusivament en el seu territori. De fet, cinc-centes persones ocupen una zona d'uns quants milers de quilòmetres quadrats. Dividits en unes vint bandes, els !kung disposen de prou territori. Les peces de caça major es trossegen i es distribueixen entre tots els components de la banda.

L'organització social dels !kung consisteix en dos tipus de grups: la família i la banda, tots dos basats en vincles de consanguinitat i afinitat. La banda regula els drets sobre els aliments silvestres i els pous. Els individus accedeixen als recursos essencials en virtut de la seva pertinença a la banda, que també proporciona els mitjans necessaris perquè unes quantes famílies puguin viure al mateix lloc.

Una banda està associada permanentment a un territori determinat. Una persona important de la banda és qui vetlla pels drets territorials, i a qui podríem anomenar *líder* o *cap de la banda*. No obstant això, aquest lideratge és mínim i informal. Els membres de la banda es relacionen amb el líder a través de vincles de parentiu. Ser un líder no com-

!Kung fent foc. Botswana.

porta cap privilegi: la persona que ocupa aquesta posició ha de treballar com els altres, tragar els productes que posseeixi i compartir la carn. No hi ha cap forma d'honor, ni insígnia o atribut lligat a aquesta posició social. És per això que hi ha poca rivalitat entre els components de la banda per ser-ne el líder, ja que l'"autoritat" es limita a gestionar els recursos, o sigui, a calcular quina és la millor època per a desplaçar-se d'un lloc a un altre, escollir quins recursos s'han de consumir primer, etc.

Els !kung no tenen una organització tribal que estructurí les bandes en cap mena d'entitat política. Les bandes, com a entitats que són per si mateixes, no estableixen lligams econòmics entre elles ni fan ritus o activitats d'altra mena en comú, tot i que individus de bandes diferents es troben sovint. Un aspecte important d'aquestes trobades és concertar matrimonis. A més, quan els recursos d'una banda esdevenen escassos, es produeixen canvis d'un territori a un altre. L'extensió del sistema de parentiu per mitjà d'un enginyós sistema de designació de noms unifica les diverses bandes en absència de qualsevol altra estructura més important.

Cicle anual

Cicle anual del d'una banda Ikung													
Estació	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	
		Estiu (pluges)			Tardor (clima sec)					Hivern (clima sec)		Primavera (clima sec)	Primeres pluges
Disponibilitat d'aigua	Reserves provisionals d'estiu a molts llocs			Grans reserves d'estiu			Molt pocs punts d'aigua (tolls d'aigua permanents en anys de sequera)					Comencen a aparèixer tolls d'aigua	
Desplaçament del grup	Molta dispersió en reserves d'aigua d'estiu			Cap a grans reserves d'aigua d'estiu			Tota la població es concentra en pocs indrets (tolls d'aigua permanents en anys de sequera)					Desplaçament cap a reserves d'aigua d'estiu	
	1 Caça amb arcs, fletxes i gossos (durant tot l'any)												
Activitats de subsistència deis homes	Caça d'animals joves			Caça menor amb tramps			Caça d'animals acabats de néixer						
	3 Recol·lecció (durant tot l'any)												
Activitats de subsistència de les dones	1 Recol·lecció de nous mongongo (durant tot l'any)												
	2 Recol·lecció de fruites, cireres, melons			Arrels, bulbs, resines			Arrels, fulles verdes						
Activitats rituals	Balls, pràctiques d'hipnosi i rituals de guariment de malalties (durant tot l'any)											+	
Privació relativa de subsistència	Iniciació deis joves*												
	Distància mínima entre l'aigua i els aliments			Augmenta la distància entre l'aigua i els aliments			Distància màxima			Distància mínima entre l'aigua i els aliments			

* Aquesta activitat es duu a terme cada cinc anys.

† Cap d'any: els boiximans s'alegeixen a les celebracions dels seus veïns bantú, on viuen missioners.

A la taula es mostra una síntesi de les característiques principals dels caçadors recol·lectors.

Característiques dels caçadors recol·lectors segons Service i Vivelo

Caçadors recol·lectors: característiques principals	
<ul style="list-style-type: none"> • Grups reduïts (50 persones); bandes o assentaments ocasionalment i temporalment més grans • Organització social flexible, amb grups que es divideixen o s'uneixen en funció de l'ecologia • Tecnologia senzilla (llances, bastons, arcs i fletxes, etc.) • Nomadisme; seguint els dictats de la "natura" (medi ambient) • No hi ha una autoritat real, sinó que el cap només té una influència basada en l'habilitat • L'edat i el gènere de les persones són els principis organitzatius; divisió simple del treball (l'home és el caçador; la dona és la recol·lectora) 	<ul style="list-style-type: none"> • Societat igualitària, sense rangs ni classes. Els aliments es comparteixen entre tota la banda. No hi ha un control individual dels recursos ni un sentit clar de la territorialitat exclusiva, malgrat la resistència a la penetració d'un grup a la zona de caça d'un altre • No hi ha lluita interna en el grup, però sí enemistat a petita escala per diverses raons (adulteri, fetilleria, agressivitat, etc.). Es pot decretar la guerra a l'invasor • Religió politeïsta; no hi ha sacerdots a plena dedicació (sí que hi pot haver xamans); deïficació de la natura (de les plantes, els animals, les muntanyes, el cel, etc.)

Font: Elman Service, *The Hunters* (1966) i *Primitive Social Organisation* (1971); Frank Vivelo (1994), *Cultural Anthropology*.

1.2. Societats horticultores

L'**horticultura** és la primera forma d'agricultura i es basa en el treball en parcel·les petites¹⁰ amb la tecnologia senzilla del pal de cavar i l'aixada. El tipus més habitual de conreu s'anomena **agricultura de tala i crema** o agricultura d'artiga i mòbil, és a dir, una tècnica que consisteix a netejar els camps, a cremar-ne els arbres i la brossa i a cultivar-ne el sòl, que es fertilitza amb les cendres. L'horticultura acostuma a anar acompanyada, en més o menys grau, de la caça, la pesca, la recol·lecció d'aliments i la cria d'animals. En l'àmbit de l'organització social, les societats horticultores presenten molta més varietat que les caçadores recol·lectores.

⁽¹⁰⁾Cultiu d'horts.

Es té coneixement de l'existència de cultivadors i de pastors primerencs en diverses àrees: a l'Orient Mitjà (blat i ordi), al sud-est de l'Àsia i a la Xina (sorgo i mill). A Amèrica, els conreus (blat de moro, mongetes, etc.) van aparèixer molt més tard que en altres àrees. La transició de les societats caçadores recol·lectores a l'horticultura no es pot explicar per un avantatge evident en el canvi, ja que més aviat significava treballar més per a obtenir menys aliments. Amb el temps, l'augment de la productivitat i una producció més estable van afavorir l'horticultura. Això comportà un creixement de la població que, a la vegada, va fomentar la migració i l'expansió de l'horticultura a altres zones.

Ja hem dit que els sistemes de cultiu que utilitzen els horticultors són bastant simples, i l'arada, els animals de càrrega i el regadiu en queden exclosos. Al cap i a la fi, els horticultors compten exclusivament amb la força humana. Comparada amb l'agricultura intensiva, la productivitat d'aquest conreus és bastant baixa. Com que la tècnica de tala i crema només permet utilitzar els terrenys durant uns tres anys¹¹, en conjunt es necessita molta terra, amb la qual cosa la ràtio persona/hectàrea és baixa. El mètode del **cultiu extensiu** dels horticultors contrasta amb el **cultiu intensiu** dels agricultors. Els horticultors de cultiu extensiu tendeixen a autoabastar-se i tenen pocs excedents per a intercanviar amb altres societats.

La majoria de societats horticultores ocupen regions tropicals o àrides, per la qual cosa han de desenvolupar determinades estratègies i dedicar-se a cultius determinats per a sobreviure. Antigament, l'horticultura estava molt més estesa. L'horticultura d'artiga es va practicar a Europa durant molt temps i a Amèrica fins a la conquesta.

Una de les característiques de les societats horticultores, si les comparem amb les societats caçadores recol·lectores, és el **sedentarisme**, és a dir, l'establiment en un lloc durant la major part de l'any. Fruit d'aquests assentaments estables i de l'increment de la productivitat és el creixement de la població. No obstant això, de tant en tant encara hi ha una necessitat de moure's i de construir noves poblacions.

La **complexitat social** és també una característica de les societats horticultores. Tot i que el grup domèstic encara és la unitat bàsica de producció i de consum, apareixen grups més amplis¹² els membres dels quals estan emparentats. El fet de pertànyer a un grup de filiació unilineal dóna dret a reivindicar un accés diferencial als cultius. Mentre que les diferències pel que fa a la riquesa són relativament petites, en relació amb el poder són més importants. Apareixen els caps o "grans homes" amb posicions d'autoritat definides; participen en la solució de disputes i presideixen ritus religiosos, celebracions, etc.

Panotxa de sorgo o melca.

⁽¹¹⁾Després els horticultors han d'anar cap a una altra parcel·la.

⁽¹²⁾Llinatges i clans.

El **cap** és el líder polític que coordina les activitats del grup; acostuma a ser-ne el portaveu, però no té un poder coercitiu i només governa per consens.

El **gran home** és el líder, la posició del qual és temporal i depèn de les seves habilitats i del fet que sigui acceptat pels seus seguidors.

Ja hem assenyalat que l'expressió *societats horticultores* inclou diversos tipus de grups. Seguint Yehudi Cohen (1968) i Frank Viveló (1994), podem distingir-ne els següents:

1) **Horticultura mínima:** es refereix a societats en què la producció d'aliments per mitjà de l'horticultura no passa del 10% de la dieta. Es tracta de pobles que encara es desplacen d'un lloc a un altre a la recerca de caça o que es dediquen a recol·lectar plantes i fruits durant part de l'any i que després tornen als seus assentaments per fer la collita. A causa de les tècniques de tala i crema que utilitzen, la gent s'ha de desplaçar regularment a altres assentaments. Pel que fa a l'estructura social, no són tan diferents dels caçadors recol·lectors; es caracteritzen per un lideratge limitat i per la flexibilitat del grup¹³.

(13) Conegut pel terme *fissió*.

2) **Horticultura dependent:** les societats que practiquen aquesta horticultura encara depenen més de la caça i la recol·lecció d'aliments que de l'horticultura. Estan més assentades i els seus grups són més estables. Aquí es veu el començament dels llinatges i els clans, però l'autoritat política encara és difusa. La divisió del treball es fa amb criteris de distinció per gèneres: els homes netegen el bosc baix, cacen, lluiten i tenen cura dels animals domèstics, mentre que les dones es cuiden de la unitat domèstica i treballen els horts. La densitat de població és baixa i els assentaments tendeixen a ser dispersos.

3) **Horticultura de subsistència primària:** aquest és el primer estadi en què l'horticultura predomina i les activitats de caça i recol·lecció¹⁴ esdevenen menys importants. La població augmenta i els assentaments són més permanents. En l'àmbit polític apareix un lideratge més estable i definit, amb més autoritat. La importància dels grups de filiació unilineal esdevé central per a la vida social del grup.

(14) Representen el 30% de la dieta.

4) **Horticultura avançada:** aquestes societats depenen gairebé exclusivament de l'horticultura. Tenen una densitat molt més elevada que la dels tipus anteriors, i les comunitats tendeixen a viure unes a prop de les altres i en poblacions permanents. Els grups de parentiu encara són forts. Quant a l'organització política, aquest tipus de societats poden tenir cacicats; és el cas de la Polinèsia.

(15) Mwali.

(16) Souvala.

El *kula* de les illes Trobriand

Els habitants de les illes Trobriand, situades no gaire lluny de la costa oriental de Nova Guinea, constitueixen una societat horticultora que ha desenvolupat un enginyós sistema d'intercanvi de productes (el *kula*) amb els pobles de les illes properes. Van ser estudiats en primer lloc per Bronislaw Malinowski, que els va descriure metafòricament com "els

argonautes del Pacífic oest". El *kula*, que és possible que tingui dos mil anys d'antiguitat, és un sistema multidimensional de comerç en el qual s'intercanvien productes escassos, prestigi, i collarets i braçalets de gran valor. En l'intercanvi participen des de les poblacions de petits illots rocosos fins a les de les illes més grans i fèrtils. Algunes s'especialitzen en la producció d'aliments com ara taros, batates i porcs; d'altres en la construcció de canoes, ceràmica i treballs d'artesanaria.

L'intercanvi sembla que consisteix majoritàriament en objectes molt apreciats (braçalets de conquilla, collarets). Algunes d'aquestes peces tenen una llarga història i també una gran demanda. Els braçalets de conquilla¹⁵ sempre es mouen en el sentit contrari al de les agulles d'un rellotge; els collarets¹⁶, en canvi, es mouen en el sentit d'aquestes. Ningú no conserva les peces valuoses durant gaire temps, però el fet de posseir-les és un requisit per a poder començar l'intercanvi. Molts tenen companys d'intercanvi en diverses illes, fins i tot a cent milles de distància. Els "grans homes" de prestigi, als quals alguns antropòlegs anomenen *cacics*, poden tenir un gran nombre de companys d'intercanvi, a vegades més de cent. Aquesta associació acostuma a durar tota la vida i comporta una confiança mútua entre els dos associats; no solament garanteix l'intercanvi de peces de valor, sinó també d'objectes corrents. Mentre que l'intercanvi de les peces de valor és tot un cerimonial, es regategen altres articles. El *kula* dona fortuna, fama i poder.

En resum, el *kulan* o es pot concebre com una transacció purament econòmica. S'hi apleguen diverses dimensions: cerimònies, viatges, política, economia, màgia, etc.

Mentre que, amb comptades excepcions, la caça i la recol·lecció s'associaven a un sol nivell d'integració sociocultural –la banda–, les societats horticultores apareixen en diferents nivells d'integració, encara que el més comú és la tribu. L'horticultura avançada es troba associada amb els cacicats.

El **nivell tribal** d'integració sociocultural no sorgeix fins després de la domesticació d'animals i amb l'aparició de l'horticultura. Aquestes últimes descobertes van permetre el creixement de la productivitat en relació amb la de les societats caçadores recol·lectores i, per tant, van incrementar la població. Les tribus, en el sentit de societats a petita escala sense una autoritat política centralitzada, es troben essencialment entre les comunitats horticultores i pastorals.

La característica principal del nivell tribal és l'augment del nombre de grups de parentiu i un grau més elevat d'especialització en les funcions, a més de la presència de nous mecanismes per a la seva integració. Una tribu no és solament un conjunt de bandes. De fet, els lligams entre els diversos segments d'una tribu són més forts que el simple intercanvi de matrimonis. L'exogàmia i la residència patrilocal no poden, per si soles, mantenir fàcilment la solidaritat de grup si la societat creix més enllà d'un cert límit, ja que amb l'augment del nombre de grups residencials la reciprocitat és cada vegada més difusa. D'altra banda, les tribus no tenen institucions polítiques o de govern específiques, i cap segment tribal no domina els altres.

Les **associacions pantribals** són el mecanisme a través del qual diversos segments d'una tribu s'integren. Aquestes associacions inclouen clans, graus d'edat, societats secretes i tipus diferents de germandats¹⁷. És bastant possible que el desenvolupament d'aquestes associacions no locals respongués més a la competència entre societats al començament del neolític que no pas a factors ambientals. És clar que el medi ambient fixa la dimensió, l'estabilitat i el nom-

Vegeu també

Consulteu les societats pastorals al subapartat 1.3 d'aquest mòdul.

⁽¹⁷⁾De guerrers o cerimonials.

bre de grups residencials, però la cohesió social en l'àmbit de les tribus està més relacionada amb la presència de l'amenaça externa. Alguns antropòlegs han suggerit que les associacions pantribals són el resultat de pressions colonials.

Una **tribu** consta de segments residencials o locals econòmicament autònoms. El lideratge és carismàtic i personal, i no hi ha càrrecs polítics amb un poder real. Les tribus són en general igualitàries. No obstant això, hi ha alguns sistemes, com a la Melanèsia, que són fortament competitius i la idea d'estatus hi és molt present. En aquest cas és possible parlar del que Morton Fried va anomenar **rànquing social**, és a dir, societats amb distincions ben definides basades en l'estatus, en les quals no hi ha, malgrat tot, diferències apreciables de riquesa i de poder.

Ja hem dit que l'horticultura avançada permet el desenvolupament dels cacicats. La literatura etnogràfica ens en dóna exemples, tant a l'Àfrica com a la Polinèsia.

Segons Robert Carneiro, els **cacicats** són entitats polítiques autònomes que comprenen una sèrie de poblacions sota el control permanent d'un cacic suprem. Es tracta, per tant, de sistemes regionals que integren un nombre de comunitats en una sola unitat política. És important assenyalar que, a excepció de tipus molt simples¹⁸, aquests territoris estan jerarquitzats i estratificats. D'altra banda, n'hi ha de molt diverses dimensions: des de cacicats simples d'un miler de persones, fins a cacicats complexos de desenes de milers d'habitants.

El cacicat va més enllà de la tribu en dos aspectes:

- D'una banda, la productivitat és més elevada i, per tant, també ho és la densitat de població.
- D'altra banda, la societat és més complexa, amb centres de coordinació econòmics, polítics i religiosos.

El desenvolupament dels cacicats està relacionat amb l'especialització en la producció i amb la redistribució dels aliments. Hi ha dues menes d'especialització que porten a la redistribució: l'especialització regional i el treball en col·laboració a gran escala.

Lectures complementàries

M. Fried (1967). *The Evolution of Political Systems*. Nova York: Random House.

R. Carneiro (1970). "A Theory of the Origin of the State". *Science* (núm. 169, pàg. 733-738).

⁽¹⁸⁾ Que tan sols tenen un rànquing social o rànquing d'estatus.

Molts cacicats es troben en zones que presenten una gran varietat ecològica, amb un cert grau d'especialització, sobretot en casos en els quals el conreu és sedentari. Aleshores es duen a terme intercanvis econòmics entre diverses zones. En principi, com més especialització hi hagi i més sedentària sigui la naturalesa de la població d'aquestes zones, més necessitat hi haurà d'intercanvis i, en conseqüència, més probabilitats que sorgeixi un cacicat. L'intercanvi requereix organitzar la producció perquè hi pugui haver un excedent; i també necessita una certa organització per a la redistribució del producte que s'ha rebut. Les dues activitats exigeixen l'existència d'un lideratge fort.

En el nivell tribal l'artesania no la fan veritables especialistes, mentre que en el cas dels cacicats els artesans solen rebre subsidis, per exemple en forma d'aliments, del centre de redistribució. Això permet el desenvolupament d'una **especialització hereditària**. Si bé és cert que l'especialització afavoreix un increment de la productivitat, algunes formes d'especialització no són socialment necessàries. És més, els cacics s'apropien d'una part de l'excedent econòmic i acumulen més d'una esposa i criats. El càrrec de cacic permet que el beneficiari gaudeixi d'un rang més alt que el de la resta de mortals. Així, aquest tipus d'organització es caracteritza per una marcada desigualtat social.

En comparació amb les bandes i les tribus, els cacicats es distingeixen per la marcada desigualtat entre persones i entre grups. El **rang** d'una persona depèn del seu vincle genealògic amb el cacic. L'**ordre polític** s'aconsegueix per mitjà de la combinació d'una sèrie de tabús i preceptes que afecten diverses esferes de la vida social. Els cacicats es basen en dos grups de regles fonamentals:

- En primer lloc, en un seguit de regles que separen el cacic de la resta de la població, i que sancionen o legitimen i codifiquen els drets, els privilegis i les obligacions; entre aquestes normes podem esmentar les diferències en la manera de vestir, l'ornamentació i la posició en els rituals, en l'accés diferencial a les dones i als béns, així com en els serveis que se li presten.
- En segon lloc hi ha les regles de successió al càrrec. Normalment, el càrrec de cacic passa del pare al primogènit mascle; en societats matrilineals, però, es transmet al primogènit mascle de la germana del cap.

Un cop establert, un cacicat esdevé un mecanisme més útil per a l'expansió que no pas un llinatge segmentari, tant si l'expansió es porta a terme per mitjans d'incorporació pacífics com a través d'una conquesta. Quan entren en contacte amb una altra societat més forta, amb una estructura d'estat, els cacicats es desintegren o bé es transformen en estats.

Els hawaïans de la Polinèsia

La societat hawaiana antiga es basava en una horticultura avançada i en un sistema de regadiu complex. En la nostra terminologia, l'hauríem de qualificar com un cacicat complex, tot i que alguns autors fan servir l'expressió *protoestat*. A l'època de l'arribada dels europeus, el 1778, la població de les illes Hawaii era d'uns 300.000 habitants, dividits en

Graners al poble senoufo de Nifouin, Costa d'Ivori.

Cacicats i desigualtat

En els cacicats hi ha una desigualtat social pel que fa al poder i al prestigi, i una desigualtat econòmica quant a l'accés als béns de consum.

Lectura complementària

Trobareu informació més completa sobre els cacicats a: **T. Earle** (1991). *Chiefdoms, Power, Economy and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.

quatre cacicats en competència entre ells. La principal font antropològica en el cas de Hawaii és l'obra de **Marshall Sahlins** *Social Stratification in Polynesia* (1958).

La societat hawaiana estava dividida en els tres **rangs**¹⁹ següents:

- els **cacics** i les seves famílies;
- un **grup intermedi** compost de persones que administraven les diverses parts del cacicat, i que eren parents llunyans del cacic;
- els **plebeus** o poble menut, que constituïen la majoria de la població.

Els plebeus eren pagesos, pescadors i artesans; segons el naixement, els sacerdots pertanyien a un d'aquests rangs o un altre.

El cacic suprem controlava tota la terra, malgrat que delegava l'administració territorial en els seus subordinats. L'ús de la terra per part dels plebeus depenia del pagament de taxes anuals. Les terres podien ser redistribuïdes per decisió del cap, cosa que acostumava a passar quan es produïa un canvi en el poder. Els cacics de rang elevat podien iniciar la construcció d'obres de regadiu i controlar l'ús de l'aigua. Qualsevol plebeu que rebutgés de participar en la construcció o en la conservació de canals, o altres obres, podia ser desposseït de les seves terres. Els caps també podien mobilitzar els plebeus per a construir canoes, cases, etc. Ni el cacic ni la seva família no portaven a terme tasques productives.

Les diferències en riquesa i poder entre els caps i els plebeus eren bastant pronunciades. L'economia de Hawaii era de tipus redistributiu. Els béns obtinguts dels productors es destinaven a compensar aquells qui no estaven implicats en la producció directa²⁰. Les persones de rang alt acumulaven aliments i productes manufacturats, que es distribuïen en festes o celebracions. Alguns béns de consum es reservaven per als cacics, però l'obligació que tenien de redistribuir-los garantia que tothom rebés aliments suficients. D'altra banda, hi havia alguns tipus d'ornaments més valuosos, com ara capes emplomallades, cascos, collarets, etc., que només podien utilitzar els cacics. La mateixa jerarquia administrativa que operava en l'àmbit econòmic també ho feia en el polític i el social. En aquest sentit, els cacicats hawaïans es caracteritzen pel seu poder despòtic. Tot i que no hi ha evidència de guerres entre comunitats locals, sí que n'hi havia entre cacicats rivals amb la finalitat d'expandir els seus territoris i incrementar els tributs que rebien.

El control exercit pels caps es consolidava amb la presència d'institucions i rituals religiosos. A Hawaii hi havia diversos tipus de santuaris: grans santuaris²¹ dedicats al déu de la guerra, i santuaris locals que s'utilitzaven cada any per als ritus de la terra i la fertilitat, en els quals també participava el cacic. El cacic intervenia en totes aquestes cerimònies com a descendent de la divinitat. Igualment se celebraven una sèrie de rituals espectaculars amb motiu del naixement, la iniciació, la presa de possessió del càrrec i la mort dels cacics supremes.

El sistema de tabús al voltant dels cacics era particularment estricte. A la gent, a excepció dels servents, no se li permetia acostar-se a menys de quatre metres de l'esquena del cacic i s'havia de prostrar quan aquest passava pel seu davant. L'ombra d'una persona no es podia projectar sobre el cacic ni sobre la seva casa. Infringir el tabú era castigat amb la mort. De fet, els cacics supremes tenien poders arbitraris sobre la vida i les propietats dels seus subjectes. Alguns cronistes han assenyalat que el matrimoni favorit del cacic de rang més elevat era el que contraïa amb la seva germana; el fill que en naixia era anomenat *deïtat* i estava en possessió dels tabús més poderosos.

⁽¹⁹⁾ Alguns autors prefereixen anomenar-los *classes*.

⁽²⁰⁾ Cacics, administradors i guerrers, especialistes religiosos i artesans.

⁽²¹⁾ On se celebraven cerimònies supervisades pel cacic suprem abans d'anar a la guerra.

Pel que fa als factors que expliquen la creació i el manteniment dels cacicats, Timothy Earle n'ha indicat els següents:

- 1) Les ofrenes i les celebracions.
- 2) La millora de la infraestructura que requeria la producció de subsistència.

- 3) El foment de la circumscripció.
- 4) L'ús de la força en l'àmbit intern.
- 5) La creació de vincles externs.
- 6) L'increment de la població dependent.
- 7) El control dels principis vigents de legitimitat (el passat, el sobrenatural, la natura).
- 8) La creació o l'apropiació de nous principis de legitimitat.
- 9) El control de la producció i la distribució de la riquesa interna.
- 10) El control de les possessions externes.

Els factors 1 i 2 fan referència al control dels mitjans de producció i distribució; els factors 3-6 s'acostumaven a portar a la pràctica per mitjà de l'ús de la força, en la mesura que la guerra era bastant habitual en els cacicats, i els factors 7-10 depenien bàsicament del poder de la ideologia²².

⁽²²⁾El mite de l'origen, el mite de l'edat d'or, etc.

1.3. Societats pastorals

Els **pastors** són gent que cria i té cura del bestiar, i que viu dels productes que donen els seus ramats. Aquesta forma de subsistència es caracteritza per dos elements bàsics:

- la presència d'animals domesticats;
- la utilització de l'herba natural.

El pastoralisme tendeix a coexistir amb l'agricultura, tant l'extensiva com la intensiva. Sovint, dins d'una mateixa tribu alguns segments són cultivadors, i d'altres, pastors. Anatoly Khazanov (1994) ha suggerit que l'especialització pastoral va de bracet amb la dependència de l'agricultura sedentària. De fet, els pobles pastors no solament depenen de les societats sedentàries econòmicament, sinó també culturalment i ideològicament.

Concentració de bestiar en un pou tuareg a Mali.

Aparentment, les societats pastorals estaven repartides pertot arreu; no obstant això, algunes zones com ara l'Amèrica del Nord i Austràlia, abans de l'arribada dels europeus, no tenien els animals adequats per a la domesticació. Gràcies a l'activitat pastoral, els homes poden viure en zones inhòspites a causa del clima: al desert i a la tundra, a les muntanyes i a les estepes. El fet de tenir bestiar no constitueix, pròpiament, pastoralisme. En les societats modernes, els animals domesticats representen una activitat sedentària molt relacionada amb l'agricultura i que es regeix per criteris capitalistes.

Per **pastoralisme** com a mode de subsistència entenem l'existència de grups relativament autònoms de gent especialitzada en ramaderia nòmada. Un tret essencial del pastoralisme és que els qui el practiquen es desplacen d'un lloc a un altre buscant pastures i aigua, la disponibilitat de la qual varia segons l'estació de l'any.

Es pot afirmar que el pastoralisme és més eficient que la caça i recol·lecció, perquè, mentre que el primer permet augmentar el nombre i l'índex de supervivència de caps de bestiar per mitjà de tècniques de reproducció, la segona simplement els mata.

La densitat de població entre els pobles pastors acostuma a ser baixa; tot depèn de la idoneïtat de la terra que els animals pasturen. D'altra banda, els agricultors poden produir deu vegades més aliments que els pastors. De tota manera, la ramaderia se sol desenvolupar en zones no gaire apropiades per a l'agricultura; el bestiar, gràcies al consum d'herba i d'arbustos, proporciona productes²³ que després els humans poden consumir. A més, aquests productes no requereixen un consum immediat i, si és necessari, es poden intercanviar per productes agrícoles.

⁽²³⁾Llet, carn i sang, a més de l'aprofitament del pèl i les pells i els fems.

Atesa la gran diversitat de societats pastorals, pot ser útil repassar-ne les principals varietats (Lefebure, 1979):

1) La naturalesa de la relació entre pastoralisme i producció agrícola

El fet d'afirmar que no existeixen tipus pastorals purs és una veritat manifesta. No obstant això, hi ha un ampli ventall de possibilitats pel que fa a aquesta qüestió: des dels massai de Kènia, que gairebé s'autoabasten²⁴, fins a les tribus pastorals subsaharianes que recorren a l'agricultura com a activitat subsidiària. Algunes societats pastorals obtenen aliments mitjançant incursions en terrenys d'agricultors sedentaris o bé exigint-los tributs.

⁽²⁴⁾Excepte en temps d'escassetat.

2) La naturalesa dels terrenys on els ramats pasturen

En general podem en distingir dos grans grups:

- les zones **muntanyoses**;
- les **planúries**.

En les zones muntanyoses, es produeix un desplaçament des de les terres altes a les terres baixes entre l'estiu i l'hivern (**transhumància**). Les planúries són de diversa mena: deserts, planes àrides i tundres. El moviment del bestiar sempre és horitzontal i menys predeterminat.

3) La naturalesa dels animals que pasturen

Hi ha dos grans tipus de bestiar:

- **animals grans** (bòvids, camells i rens);
- **animals petits** (ovelles, cabres, llames i alpaques).

A més d'aquests dos grans tipus de bestiar, també caldria esmentar el cavall, que és un animal de prestigi i un instrument típic de les guerres de les estepes i els deserts. La combinació de bòvids i camells es troba principalment al desert i al semidesert²⁵. Les ovelles i les cabres es troben sobretot a l'estepa, mentre que els bòvids predominen a la sabana. Quant al ren, només habita la tundra de l'Àrtic.

(25) Orient Mitjà, Àfrica del Sud-oest, la part est de l'Àfrica Central, etc.

4) La forma de desplaçar-se

La distinció és entre els pastors que utilitzen algun animal per a desplaçar-se i els que ho fan a peu. Això té implicacions importants pel que fa a la mobilitat, la velocitat i la distància recorreguda. En l'aspecte polític, els pobles pastors que no fan servir cap animal per a desplaçar-se poden tenir dificultats a l'hora d'organitzar-se en grans grups.

L'organització social dels pobles pastors depèn del grau de mobilitat a què hagin de fer front i de les característiques dels animals que tenen al seu càrrec. En general, la unitat socioeconòmica bàsica de les societats pastorals és el **campament**, és a dir, un assentament compartit per un grup de petites unitats domèstiques que sovint habiten en tendes. Des del campament es controla el bestiar i s'atén altres activitats econòmiques. A causa dels moviments constants, el caràcter central de la unitat domèstica és encara més acusat.

El grup pastoral o campament és bastant inestable, i els seus membres canvien molt sovint. Les raons d'aquesta flexibilitat són diverses: condicionaments ecològics, disputes sobre l'elecció de pastures i conflictes personals²⁶. A les societats pastorals hi ha poca divisió del treball més enllà de la que s'estableix per raó de gènere. Els homes tenen cura dels bòvids, mentre que les dones fan les feines domèstiques. Això no obstant, a vegades les dones munyen les vaques. Els assentaments pastorals s'autoabasten en bona part, i en el cas que necessitin productes addicionals els obtenen de les societats agrícoles o de vedors ambulants.

(26) Com per exemple, els derivats de robatoris, adulteri, etc.

Per sobre del nivell de la unitat domèstica, els grups pastorals solen ser patri-lineals i segmentaris, i no tenen un lideratge centralitzat. La vida se centra en el **llinatge**; és en aquest nivell que es prenen la majoria de decisions. Els grups corporatius locals consten, per regla general, d'uns dos-cents membres, tots els quals tenen accés als pous. Els llinatges poden disposar de la terra, però

són les tribus les que en tenen la propietat. El fet que les societats pastorals canviïn sovint de territori fa que entrin en conflicte amb altres grups de pastors o d'agricultors. A més, els odis interns també són freqüents.

El **llinatge segmentari** és un grup no residencial molt típic d'algunes societats pastorals. La distància genealògica és molt important en la mesura que determina quina mena d'associacions polítiques s'establiran en cas de conflicte entre llinatges. D'altra banda, quan es produeixen conflictes intertribals tots els segments s'uneixen en la mesura que es consideren descendents d'un avantpassat comú que creu que és el fundador de la tribu. Aquest mecanisme, que permet que tots els segments es fusionin en una unitat política i militar en ocasió de conflictes intertribals, facilita que aquestes tribus s'expansionin cap a grups veïns la cohesió dels quals és més feble. Aquest va ser el cas dels nuer del Sudan, estudiats per E.E. Evans-Pritchard, en relació amb els seus veïns, els dinka.

Els nuer

A l'època en què es va fer l'estudi d'Evans-Pritchard, als anys trenta, els nuer eren unes tres-centes mil persones.

Els nuer del Sudan

Els nuer es consideren a si mateixos com una societat essencialment pastoral. Si accepten l'agricultura com una part de les seves activitats és per les pressions econòmiques. Les possessions que més s'estimen són els caps de bestiar boví: fins i tot recorden els seus avantpassats amb els noms dels seus bous favorits. El bestiar és l'únic tema de conversa que pot reunir un grup de nuer. Aquesta obsessió pels bòvids també es reflecteix en la profusa terminologia que utilitzen per a referir-se a les diferents parts d'aquests animals; en moltes expressions de la vida diària dels nuer hi ha el bestiar.

Els nuer viuen en una àrea no gaire apta per a l'agricultura però sí per a les pastures. Els usos econòmics del bestiar boví són múltiples: llet, sang, carn, excrements, pells, etc.

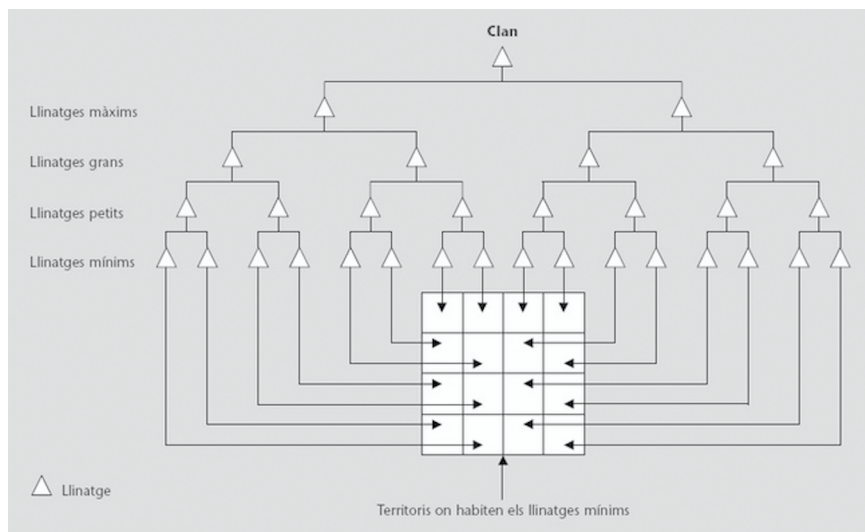
El bestiar també té un paper important en el matrimoni, ja que és utilitzat com a preu de la núvia. Els nuer es caracteritzen per llinatges segmentaris patrilineals i exogàmics. Els llinatges no són grups residencials, encara que els associen a localitats. De fet, els assentaments estan formats per persones que pertanyen a diversos llinatges. El matrimoni nuer implica drets sobre el bestiar boví i les dones, i bàsicament es tracta d'un conveni decidit per les famílies respectives. La posició de les dones és bastant sòlida i gaudeixen d'una llibertat considerable de tenir amants, divorciar-se, etc.

Els nuer són una societat acèfala, és a dir, una comunitat sense una autoritat central ni líders permanents. Evans-Pritchard va descriure el sistema dels nuer com a organitzat en clans, llinatges i grups territorials. El **clan** és la unitat que ho comprèn tot: inclou la unitat de filiació i consta, en ordre descendent, dels nivells màxim, gran, petit i mínim. En altres paraules, cada llinatge forma part d'un grup patrilineal més ampli que, al seu torn, s'integra en un altre grup encara més ampli, i així successivament fins a arribar a la tribu. El llinatge no té líders; les decisions les pren un consell informal d'ancians, que decideixen sobre les migracions estacionals, participen en les negociacions dels matrimonis, dirigeixen sacrificis, intenten prevenir les venjances, etc. Quan hi ha un conflicte entre llinatges es produeix la mediació d'uns oficiants religiosos especials anomenats *pell de lleopard*, que no tenen poder polític i només poden recórrer a sancions rituals.

La religió nuer gira al voltant dels cicles vitals i els períodes de crisi. Es distingeix el món material (creació) de l'immaterial (esperit); tots dos mons s'oposen de manera complementària. Només s'aconsegueix tenir una vida equilibrada i sense problemes si aquests dos mons es mantenen separats.

A l'esquema es presenta un diagrama d'una organització segmentària i la seva distribució geogràfica.

Organització segmentària i distribució geogràfica

Font: gràfic inspirat en l'obra d'Evans-Pritchard, sobre els llinatges dels nuer, i de Bohannan, sobre els llinatges tiv.

La majoria de societats pastorals són més o menys igualitàries; el seu nivell d'integració sociocultural és la tribu. En alguns casos han evolucionat cap a cacicats i fins i tot han esdevingut estats.

Durant molts períodes històrics, els grups pastorals basats en el principi del llinatge segmentari constituïen grups nombrosos capaços de fer ràtzies sobre poblacions sedentàries. Sovint conegudes com *el flagell de Déu*, les comunitats pastorals dirigien repetides incursions contra comunitats agrícoles. En l'àmbit ideològic, moltes societats pastorals practicaven el culte als avantpassats, tot i que en moltes zones del món es convertiren a l'islam.

2. Societats agràries

2.1. Els orígens de l'agricultura

¿Com es va desenvolupar l'agricultura, i com és que ho va fer d'una manera independent en algunes zones del món com ara als territoris continentals del sud-est asiàtic, el sud-oest asiàtic, l'Amèrica Central i les terres baixes i altes de l'Amèrica del Sud i de l'Àfrica equatorial? L'agricultura es va desenvolupar lentament entre les poblacions que havien acumulat un ampli coneixement de les plantes i els animals al llarg de potser molts milers d'anys.

El pas de l'activitat caçadora recol·lectora a l'agrícola no tenia cap avantatge immediat. Per començar, va obligar la població a esdevenir sedentària, a desenvolupar mètodes d'emmagatzematge i sovint sistemes d'irrigació. La població caçadora recol·lectora sempre tenia l'opció de traslladar-se a un altre lloc quan els recursos s'havien exhaurit; això, però, va esdevenir més difícil amb l'agricultura. A més, segons demostren les dades arqueològiques, l'estat de salut de la població agrícolera era pitjor que el de la població caçadora recol·lectora del mateix període.

El fet que l'agricultura es desenvolupés en diferents àrees d'arreu del món i més o menys alhora deu voler dir que hi havia alguna raó que justificava aquest canvi. Tradicionalment, es creia que la transició vers l'agricultura va ser el resultat d'una crisi demogràfica d'abast mundial. S'argüia que, quan les societats caçadores recol·lectores van ocupar el món sencer, la població començà a créixer i el menjar esdevingué escàs; l'agricultura podria haver estat una solució per a aquest problema.

Ara bé, a partir de les societats caçadores recol·lectores contemporànies sabem que aquestes controlen la població de diverses maneres, incloent-hi l'infanticidi. La idea d'una crisi demogràfica d'abast mundial és, per tant, improbable, encara que en algunes àrees hi podria haver hagut una certa pressió demogràfica.

S'ha proposat l'explicació que els canvis climàtics que es van produir al final del període glacial, fa tretze mil anys, justifiquen l'aparició de l'agricultura. La temperatura es va incrementar d'una manera dramàtica en un període de temps curt (d'anys més que no pas de segles), cosa que va permetre el creixement ràpid de la població caçadora recol·lectora a causa de l'abundància de recursos. Hi hagué, però, fluctuacions en les condicions climàtiques, de manera que les condicions humides eren seguides d'altres de sequera, amb la conseqüència que la disponibilitat de plantes i animals oscil·lava bruscament.

Agricultura

En el context dels subapartats 2.1 i 2.2, cal entendre la paraula *agricultura* com la domesticació de plantes (i animals), és a dir, horticultura o agricultura incipient.

A l'estudi del **jaciment arqueològic d'Abu Hureyra**, a l'actual Síria, Gordon Hillman ha demostrat aquests canvis amb detall: des d'un temps en què es collia una gran varietat de plantes fins a un període²⁷ en què n'hi havia molt poques de disponibles. Aproximadament vuit mil cinc-cents anys aC els caçadors recol·lectors van abandonar la zona completament. La zona no es va tornar a poblar fins a l'any 8000 aC, però aquesta vegada per agricultors.

⁽²⁷⁾Dins un termini de mil anys, entre nou mil i vuit mil anys aC.

Segons sembla, la **inestabilitat de les condicions climàtiques** féu que les poblacions, que originalment eren nòmades, s'establissin i desenvolupessin un estil de vida sedentari, que al seu torn va portar un creixement de la població i la necessitat d'incrementar la quantitat de menjar disponible. L'**agricultura** va néixer d'aquest conjunt de condicions, que més tard esdevingueren molt difícils de canviar perquè les poblacions havien assolit un punt en què fer marxa enrere ja no era possible.

Orígens de l'agricultura

Es podria argüir que les condicions climàtiques no són suficients per a explicar els orígens de l'agricultura, perquè la Terra ja havia experimentat anteriorment períodes de canvi climàtic i, això no obstant, l'agricultura no havia estat desenvolupada.

Steve Mithen, en el seu llibre *The Prehistory of the Mind* (1996), exposa d'una manera brillant la tesi que, fa aproximadament quaranta mil anys, la ment humana va desenvolupar la **fluïdesa cognitiva**, és a dir, la integració dels mecanismes especialitzats de la ment:

- La **intel·ligència social** o successió de processos cognitius dirigits a desenvolupar amistats i aliances, a fer ús de l'engany i l'argúcia en les estratègies socials, i a deduir el pensament dels altres membres del grup i llur comportament més probable.
- La **intel·ligència tècnica** o habilitat per a manipular i transformar objectes físics.
- La **intel·ligència de la història natural** o successió de processos cognitius engranats amb vista a comprendre el comportament i la distribució dels recursos naturals²⁸.

⁽²⁸⁾Animals, plantes i característiques del paisatge.

La fluïdesa cognitiva explica l'aparició de l'art, la religió i la parla sofisticada. En el moment en què els éssers humans van posseir aquest tipus de ment, foren capaços de trobar solucions imaginatives per a una situació de crisi econòmica severa com la descrita anteriorment. Mithen proposa que hi ha quatre elements mentals que expliquen l'aparició de l'agricultura:

1) **L'habilitat de desenvolupar eines** que es poguessin fer servir intensivament per a collir i processar recursos vegetals. Aquesta habilitat va aparèixer a partir d'una integració de la intel·ligència tècnica i la intel·ligència de la història natural.

2) La **propensió a fer servir plantes i animals** com a mitjà per a adquirir prestigi social i poder, cosa que es va produir a partir d'una integració de la intel·ligència social i la intel·ligència de la història natural.

3) La **propensió a desenvolupar amb plantes i animals "relacions socials"** estructuralment similars a les desenvolupades amb persones; especialment l'habilitat per a pensar en els animals com a persones (antropomorfisme) i en les persones com a animals (totemisme).

4) La **propensió a manipular plantes i animals**, habilitat que es va produir a partir d'una integració de la intel·ligència tècnica i la intel·ligència de la història natural.

El fet que algunes societats domestiquessin animals i plantes, descobrissin l'ús de les eines de metall, dominessin l'escriptura i desenvolupessin un estat no ens hauria de fer oblidar que d'altres van desenvolupar el pastoralisme o l'horticultura però romangueren àgrafes i amb nivells de productivitat baixos; unes quantes d'aquestes societats encara van entrar en la modernitat com a societats caçadores recol·lectores. Euràsia fou capdavantera en la introducció de l'agricultura, mentre que a Austràlia i a una part d'Amèrica i de l'Àfrica subsahariana va predominar fins no fa gaire la caça i la recol·lecció.

Dones picant el mill a Gossi, Mali.

Una qüestió antropològica important és investigar les condicions que van empènyer algunes societats a fer un pas endavant mentre altres romanien caçadores recol·lectores o horticultores. Això no obstant, cal recordar que moltes societats que coneixien l'agricultura la van evitar més o menys conscientment. És discutible si l'explicació de Mithen és satisfactòria o no, però recentment hi ha autors que han destacat la importància d'altres factors. A *Guns, Germs and Steel* (1997), **Jared Diamond** ha posat l'èmfasi en la importància de les condicions²⁹ següents per al desenvolupament de l'agricultura:

(29) Que en part complementen i en part contradiuen la tesi de Mithen.

- 1) Un **medi** amb abundància de plantes i animals fàcils de domesticar.
- 2) Una **geografia** adequada per a la difusió d'innovacions i el moviment de la gent.
- 3) Una **població** creixent, que al seu torn exigeix la competència i la introducció d'innovacions.

La transició del farratge a l'agricultura

Hem manifestat que l'*Homo sapiens sapiens* va ser farratjador al llarg de la major part de la seva existència; fins fa aproximadament dotze mil anys els éssers humans no van començar a domesticar animals i plantes, originàriament a sis àrees d'irrigació. En uns quants milers d'anys l'agricultura va esdevenir el principal mode de subsistència per a la major part dels habitants del món.

Europa no fou una de les zones originàries de l'agricultura; de fet, l'agricultura europea va venir del Pròxim Orient. Fa uns vuit mil anys, l'agricultura començà a expandir-se des d'Anatòlia (Turquia) cap a l'Europa septentrional a un ritme aproximat d'un quilòmetre per dia. En dos mil anys l'agricultura havia arribat a l'extrem meridional de la península

Ibèrica, i a la part meridional d'Anglaterra i Noruega. Les dades arqueològiques mostren que hi ha alguns elements associats a l'agricultura³⁰ al llarg de la ruta de difusió.

Recentment ha sorgit la pregunta de si la difusió de l'agricultura cap a Europa fou el resultat d'una migració massiva de pobles de l'Orient Mitjà o un moviment més aviat limitat de poblacions. **Colin Renfrew**, en l'obra ja clàssica *Archeology and Language* (1987), alhora que rebutja la tesi de migracions massives o conquestes violentes, manté que l'expansió cap a Europa va anar acompanyada de la difusió de les llengües indoeuropees; en altres paraules, que els pobles que van migrar a Europa eren portadors d'ambdues coses, les noves tècniques agrícoles i les noves llengües. L'expansió fou majoritàriament gradual i pacífica, i, una cosa encara més important, amb un nombre de població migrant relativament petit. Això indica la idea que la població farratgera europea no s'extingí d'una manera general, sinó que més aviat va adoptar l'agricultura i les llengües que arribaven amb la població agricultora.

La recerca genètica recent ha proporcionat informació nova pel que fa a la qüestió de les migracions de població agricultora des de l'Orient Mitjà cap a Europa. La totalitat dels investigadors sembla que estan d'acord que el nombre de la població migrant fou relativament petit, però el fet que únicament el País Basc, Hongria, Finlàndia i Estònia hagin conservat llengües preindoeuropees suggereix que la població migrant va arribar gairebé a tot arreu. Encara més, atès que aquests pobles que no parlen llengües indoeuropees s'assemblen físicament als altres pobles que viuen actualment a Europa, el més probable és que la major part de la població europea sigui d'origen paleolític³¹. Els investigadors no es posen d'acord a l'hora de quantificar la contribució dels agricultors immigrants en el fons genètic de l'Europa moderna; mentre Luigi Cavalli-Sforza suggereix la xifra aproximada del 27%, Brian Sykes creu que no va superar el 15% (Lewin, 1997).

⁽³⁰⁾Terrissa, blat, ordi i restes d'ovelles i cabres.

⁽³¹⁾Descendent de la població que va arribar a Europa fa cinquanta mil anys.

2.2. Característiques bàsiques de les societats agràries

Amb el terme *societats agràries* fem referència a les societats basades en una **agricultura intensiva**, és a dir, a les societats que depenen de l'arada i els animals de tir. Entre altres coses, aquest tipus d'agricultura implica la llaurada, la selecció de llavors, la birbada, la collita i l'emmagatzematge; és un treball intensiu. En alguns casos, també hi ha la irrigació a gran escala, de tipus centralitzat o no. També es tendeix a associar amb les societats agràries altres desenvolupaments tecnològics: la metal·lúrgia, l'ús de la roda³² i les tècniques avançades de la construcció.

⁽³²⁾Malgrat que la roda era desconeguda a Amèrica abans del descobriment.

Plantes i animals domesticats a les principals societats agràries

Plantes i animals domesticats	
<p>Pròxim Orient i Grècia</p> <ul style="list-style-type: none"> • Cabres i ovelles: 10.000 - 8.000 anys aC • Bestiar boví: 9.000 - 6.700 anys aC • Gossos: 9.800 - 7.200 anys aC • Blat: 9.800 - 8.000 anys aC • Llenties: 9.800 - 8.000 anys aC • Ordi: 9.800 - 7.000 anys aC <p>Europa mediterrània occidental</p> <p>Bestiar boví: 6.000 anys aC.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Blat: 6.000 anys aC • Llenties: 6.000 anys aC • Ordi: 6.000 anys aC • Fesols: 6.000 anys aC <p>La Xina</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bestiar boví: 6.000 - 5.000 anys aC • Gossos: 6.000 - 5.000 anys aC • Mill: 6.000 - 5.000 anys aC • Arròs: 6.000 - 5.000 anys aC <p>Sud-est asiàtic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fesols: 8.500 anys aC • Pebrots: 8.500 anys aC • Arròs: 7.000 - 5.000 anys aC 	<p>Mèxic</p> <ul style="list-style-type: none"> • Blat de moro: 7.000 anys aC • Fesols: 7.000 anys aC • Carbasses: 7.000 anys aC • Pebrots: 7.000 anys aC • Gossos: 5.800 - 4.200 anys aC • Cotó: 5.000 - 4.200 anys aC <p>Perú</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fesols: 8.100 anys aC • Llames: 5.500 - 4.500 anys aC • Blat de moro: 5.500 - 4.500 anys aC • Carbasses: 5.500 - 4.500 anys aC • Cotó: 5.500 - 4.500 anys aC • Pebrots: 3.200 anys aC <p>La vall del Nil</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ordi: 7.000 - 6.000 anys aC • Blat: 7.000 - 6.000 anys aC • Lli: 7.000 - 6.000 anys aC • Bestiar boví: 7.000 - 6.000 anys aC • Ovelles: 7.000 - 6.000 anys aC • Cabres: 7.000 - 6.000 anys aC • Porcs: 7.000 - 6.000 anys aC • Sorgo: 7.000 anys aC • Mill: 7.000 - 6.000 anys aC

Agricultura intensiva significa domesticar plantes i animals, i demana una estreta associació i coevolució entre els éssers humans i els animals i plantes. És a dir, les varietats vegetals i animals més interessants per als éssers humans són les que predominaven a llarg termini. Dels milers de plantes existents, però, els éssers humans tan sols en fan servir uns quants centenars i únicament unes vint-i-cinc han esdevingut aliments bàsics.

La transició de l'horticultura o agricultura incipient a l'agricultura intensiva fou més aviat lenta. Aproximadament tres mil anys aC, únicament l'Orient Mitjà, algunes parts de l'Europa meridional i el nord-est de la Xina coneixien l'agricultura en el sentit estricte de la paraula. Al començament de la nostra era l'agricultura s'havia estès significativament, fins al punt que no seria incorrecte dir que s'havia estès arreu del món.

Els efectes de l'agricultura sobre l'organització social foren nombrosos. Un efecte important de la vida sedentària que acompanyà l'agricultura fou un remarkable increment de la població i, per tant, una difusió superior d'aquest mode de subsistència. En el context del desenvolupament de l'agricultura van aparèixer les ciutats, l'estat i la civilització. Cal advertir, però, que no pas tots els estats es basen en l'agricultura, i viceversa. Ja hem esmentat anteriorment que algunes societats pastorals i horticultores intensives van desenvolupar estats.

Extensió de l'agricultura

Al començament de la nostra era l'agricultura s'havia estès arreu del món amb la notable excepció d'Amèrica, on fins i tot Mèxic i el Perú es basaven en l'horticultura intensiva.

Vegeu també

Consulteu els subapartats 1.2 i 1.3 d'aquest mòdul.

La diferència més gran entre les societats horticultores i les societats agràries és l'increment en la productivitat a causa d'un seguit de factors, que es poden donar simultàniament o no:

- més treball intensiu;
- l'ús de tracció animal;
- l'ús d'una tecnologia més avançada (l'arada);
- l'ús de fertilitzants;
- l'ús d'irrigació.

Irrigació canalitzada i rotació de cultius

En un estudi sobre Veracruz (Mèxic), l'antropòleg català Àngel Palerm va mostrar que, amb les tècniques de l'horticultura (tala i crema), 100 famílies necessitarien 1.200 hectàrees per a alimentar-se, mentre que amb irrigació canalitzada i rotació de cultius n'hi hauria prou amb 89 hectàrees.

⁽³³⁾ Com es fa particularment amb els sistemes d'irrigació.

L'agricultura canvia el medi ambient, però la gent que treballa la terra ha d'administrar el medi artificial que ha creat³³. Això pot exigir un esforç laboral considerable, perquè cal reparar els canals de tant en tant, millorar les llavors, mantenir sans els animals de tracció, etc.

Les societats caçadores recol·lectores, horticultores i pastorals tendeixen a viure en societats de parentiu, en les quals el parentiu domina tant en l'àmbit de grup domèstic com en l'àmbit social i polític, mentre que les societats agràries tendeixen a dependre menys del parentiu pel que fa a les activitats econòmiques i les relacions socials. L'estat s'immisceix en la vida dels individus assignant recursos, exigint tributs, controlant tècniques, intervenint en els mercats, etc.

Pel que fa a la propietat, la noció de conservar privadament terra i mitjans de producció esdevé més estesa. Això no obstant, el fet que el sistema de què tractem sigui un sistema social estratificat significa que l'acumulació de riquesa és permesa únicament a certes classes. La **divisió del treball** és més pronunciada; apareix una varietat d'especialistes en diferents àmbits: econòmic (artesans, comerciants, etc.), polític (administradors, guerrers, etc.) i ideològic (sacerdots, literats, etc.).

La **territorialitat** és una idea que tendeix a desenvolupar-se dins les societats agràries, i és molt més estricta i definida que en els modes de subsistència anteriors. Tant la guerra com les venjances són comunes en les societats agràries, la qual cosa es pot explicar no solament des del punt de vista de la territorialitat sinó també de la pressió demogràfica i l'estratificació.

La **venjança intercomunal** és condemnada per l'estat³⁴, però es pot fer servir com a excusa per a incrementar la dominació de l'estat sobre la població. Les diverses comunitats agràries que viuen en un mateix estat no es mantenen

⁽³⁴⁾ Que se suposa que té el monopoli de la força.

unides per parentiu, o per lligams econòmics i culturals únicament; sovint cal la força quan el control administratiu per mitjà de les burocràcies falla, i això passa prou sovint.

L'estat exercia sovint la força per mitjà de funcionaris o propietaris locals, que no eren sempre lleials al poder central. Com que els estats, per definició, són expansionistes³⁵, la guerra era el mitjà habitual per a tal propòsit; les conquestes també aportaven esclaus o botí. És clar que hi ha altres raons que també expliquen la guerra: aconseguir la glòria, distreure l'atenció dels problemes interns, incrementar la legitimitat dels governants, etc.

⁽³⁵⁾Atès que es necessita més terra per a incrementar els ingressos de l'estat.

2.3. El naixement de la civilització

Des de cinc mil anys aC, la història humana ha estat marcada per l'ascens de les ciutats i els estats. Això es pot veure com la part d'un procés més ampli al qual ens referim sovint com al desenvolupament de la civilització. Aquest terme té una varietat d'usos, però en aquest context al·ludeix a una combinació específica de característiques tecnològiques, socioeconòmiques, polítiques i ideològiques.

Gordon Childe, a *Man makes History* (1950), ens donà la definició de civilització més coneguda, que encara s'esmenta ara. Aquesta definició es basa en la presència de les característiques següents:

1) Un **increment de les dimensions dels poblaments** cap a proporcions urbanes³⁶.

⁽³⁶⁾Ciutats de 7.000 a 20.000 habitants.

2) L'**acumulació centralitzada de l'excedent de riquesa** (o capital) que resulta dels impostos; la riquesa és el resultat de l'ús intensiu de la terra i de l'increment de productivitat.

3) **Treballs públics** destinats a camins, edificis i monuments.

4) La **invenció de l'escriptura**.

5) L'**elaboració del coneixement exacte i predictiu**, com ara l'aritmètica, la geometria i l'astronomia.

6) El **desenvolupament d'ocupacions no agrícoles**, com ara l'artesania, el mercadeig, el sacerdoci, la burocràcia, l'exèrcit, etc., juntament amb l'aparició del comerç de llarga distància especialment d'articles de luxe.

7) L'**aparició d'una societat dividida en classes** diferents, és a dir, basada en la distribució desigual de l'excedent social.

8) La **creació d'un centre urbà** que allibera una part de la població de les tasques agrícoles (subsistència).

9) Una **forma instrumental d'organització política** (estat) basada en la residència en comptes del parentiu, amb un territori clarament demarcat i el monopoli de l'ús de la força.

10) La **prosperitat de l'art figuratiu** (naturalista), que denota el domini de la tècnica i una sofisticada conceptualització de la realitat.

Cal deixar clar que aquestes característiques no són una llista que es pugui fer servir d'una manera dogmàtica. Això no obstant, seguint la contribució decisiva de Childe, la majoria de recerques s'han centrat en la revolució urbana i en els orígens i el desenvolupament de l'estat.

Exemple

A algunes civilitzacions, com ara l'inca, els mancava l'escriptura. En la maia, per exemple, no hi havia ciutats pròpiament dites.

Ja hem dit que les ciutats són grans aglomeracions de persones establertes en una àrea reduïda³⁷ i que es caracteritzen per un sistema d'estratificació social. Una **ciutat** també és un lloc central on viuen les burocràcies polítiques i en el qual hi desenvolupen les diverses funcions polítiques i econòmiques. Les ciutats sovint eren centres comercials, religiosos i d'artesanat. Les primeres ciutats van aparèixer a Mesopotàmia (l'Iraq modern) aproximadament quatre mil anys aC; les ciutats es construïen sobre pobles, els quals al seu torn havien estat vilatges. Uruk, una de les ciutats mesopotàmiques més grans, era un centre religiós, polític i econòmic.

⁽³⁷⁾2.000 persones per km².

Amb el desenvolupament de l'estratificació social, les traces de la qual trobem en els cacicats, la xarxa de relacions de parentiu que mantenia l'organització social comença a afeblir-se, els grups de parentiu estratificats i corporatius demostren cada vegada més la seva exclusivitat, i el conflicte esdevé endèmic.

L'**estat** és l'organització de poder en una societat en què les relacions internes transcendeixen la relació de parentiu. El manteniment de l'ordre general, per mitjà d'una sèrie d'institucions i de grups especials, està lligat al manteniment d'un sistema específic d'estratificació social. Normalment, l'estat gira al voltant d'un nombre de principis organitzatius: jerarquia, accés desigual als recursos bàsics, obediència als funcionaris i defensa del territori.

L'estat, o més exactament el **primer tipus d'estat**³⁸, és, segons Peter Skalnik i Henri Claessen (1978), una organització sociopolítica independent amb un territori delimitat i un centre de govern. L'economia es basa en l'agricultura –en alguns casos, en el pastoralisme o en una economia mixta–, complementada pel comerç i un sistema de mercat, i per la presència d'especialistes. El producte excedent de l'agricultura, juntament amb les taxes recaptades del comerç i el mercat, formen els ingressos bàsics del govern, representat per funcionaris eximits de la producció material.

(38) Per a diferenciar-lo de l'estat modern.

En un estat la població està dividida en estrats socials més o menys flexibles. La divisió principal és entre la classe dirigent³⁹ i les altres classes, que també poden estar ordenades jeràrquicament: la burocràcia, el comerç, l'artesanat, els servidors, els petits propietaris de terra, els arrendataris, etc. És corrent que les comunitats petites estiguin subordinades al centre. Diversos grups competeixen per aconseguir poder, prestigi i influència. L'estatus del sobirà és sovint sagrat, i se sustenta en la presència d'una legitimitat de caràcter mític i una genealogia que el connecta amb avantpassats, esperits i déus.

(39) El sobirà, els seus parents i l'aristocràcia.

La **distinció entre cacicats i estats** no és sempre tan clara, especialment la distinció entre cacicats complexos i estats incipients. Un criteri que ajuda a separar aquests dos tipus d'integració sociocultural és l'absència, en el cas dels cacicats, d'un monopoli suficient de la força en un territori determinat. En aquest sentit, tenim un cacicat hawaià i un estat inca.

És important distingir els **estats primerencs** dels **estats secundaris**, és a dir, els estats que són originals dels que es formen a partir del contacte amb un altre estat. Els estats començaren a aparèixer aproximadament uns tres mil anys aC. Uns quants anys enrere, es creia que hi havia només sis grans centres d'irradiació estatal: Mesopotàmia, Egipte, la Xina, l'Índia, Mesoamèrica i el Perú. Les recerques, però, mostren que no és així, perquè els estats primerencs també van aparèixer a l'Àfrica i a Europa.

El **primer estat** va aparèixer tres mil anys aC, a la regió entre l'Eufrates i el Tigris, és a dir, al territori actual de l'Iraq, Síria i l'Iran. Ja hem dit que se centrava al voltant de la ciutat d'Uruk⁴⁰. La població agrícola de Mesopotàmia feia servir la irrigació i l'arada per a assolir les altes produccions necessàries per a fer possible un centre urbà complex. Hi havia comerç de llarga distància per a adquirir les primeres matèries necessàries, una classe mercantil pròspera i artesans. En aquest espai de civilització hi havia diversos estats ciutat. El sobirà era un rei déu que s'envoltava d'una classe aristocràtica.

(40) Civilització sumèria.

L'**estat egipci** es va desenvolupar a la vall del Nil, més o menys al mateix temps que el mesopotami. Aquesta era l'única àrea fèrtil i estava delimitada per deserts a l'est i a l'oest. El Nil no solament renovava la terra sense erosionar-la, sinó que era, a més, una via de transport accessible i útil per a primeres matèries, béns, persones i informació. En un moment determinat del seu desenvolupament, l'Estat va organitzar la recuperació de terra, el control de les inundacions i la irrigació. Mesopotàmia tenia un sistema descentralitzat, mentre que l'Estat egipci estava altament centralitzat i tenia una burocràcia ben organitzada. El sistema de classes egipci era omnipresent, però no hi havia una classe mercantil forta. Els faraons eren reis déu inaccessibles per al comú de la gent.

L'etat egipci

Egipte s'ajusta bé a la majoria de les característiques de la llista de Gordon Childe: arquitectura monumental, desenvolupament de l'art, de l'escriptura, etc.

El **primer estat xinès** és d'uns dos mil anys aC, i va aparèixer al voltant del riu Huang Ho (nord-est de la Xina). La dinastia shang va unificar el territori, i es va desenvolupar una agricultura intensiva eficient basada en la irrigació i l'arada tirada per bous. Les restes de xarxes de construccions agrupades mostren la presència d'un centre molt fort que s'estenia sobre una àrea de 30 km². El primer Estat xinès estava densament poblat i altament estratificat. S'hi van emprendre grans treballs públics i hi havia documents escrits. L'Estat controlava un gran nombre de vilatges. Des del centre, la burocràcia i el clergat dirigen i organitzaven un seguit d'activitats⁴¹ de l'Estat. Com en el cas dels estats anteriors, el governant era un rei déu.

⁽⁴¹⁾Econòmiques, polítiques, religioses, etc

El **primer estat de l'Índia** va prosperar a la vall de l'Indus (al Pakistan actual), aproximadament dos mil cinc-cents anys aC; era una civilització urbana avançada amb centres com ara Mohenjo-daro⁴², el qual representava una cinquena part de la població total. Es practicava la irrigació i es feia servir tarquim com a fertilitzant artificial de la naturalesa. L'Estat no era centralitzat, però empenia treballs monumentals. El comerç estava força desenvolupat, tant l'intern com el de llarga distància, que arribava fins a Mesopotàmia. La societat no estava marcadament estratificada, encara que hi havia molta especialització ocupacional. En termes generals, sabem més aviat poca cosa sobre la civilització de la vall de l'Indus, perquè la seva escriptura encara no ha estat desxifrada.

⁽⁴²⁾40.000 habitants.

Les **civilitzacions del Nou Món** es van desenvolupar més tard, en comparació amb els casos anteriors. A Mesoamèrica van aparèixer aproximadament mil anys aC, mentre que al Perú es van desenvolupar en el primer mil·lenni dC. Aquestes civilitzacions eren diferents de les altres, com cal esperar si considerem els diferents medis en què es van desenvolupar. A Mesoamèrica, on la tecnologia era neolítica, van prosperar tres grans civilitzacions:

- l'olmeca;
- la maia;
- l'asteca.

Abans del desenvolupament de l'estat hi havia poblaments i, tot seguit, es van construir centres cerimonials; més tard aparegueren les ciutats i l'escriptura. En algunes àrees es feia servir la irrigació. El darrer dels estats mesoamericans, l'Imperi asteca, no estava centralitzat i es va col·lapsar després de la invasió espanyola, de poc abast numèric. A Sud-amèrica els inques van conquerir totes les poblacions veïnes: van construir-hi ciutats (encara que eren petites), carreteres i xarxes d'irrigació a gran escala. L'Estat inca era teocràtic i governat per un emperador déu, que controlava tant la terra com el treball.

2.4. Els orígens de l'estat

Quan comparem el desenvolupament independent de totes aquestes civilitzacions al llarg d'un període relativament curt de temps, la primera cosa que observem és que van seguir uns camins remarcablement similars. Els antropòlegs i els arqueòlegs han expressat algunes teories que miren d'explicar el desenvolupament de l'estat. Algunes es limiten a una àrea determinada, d'altres intenten generalitzar amb una teoria global que aspira a explicar l'esdeveniment d'eclosions múltiples de l'estat, més o menys alhora, en diferents àrees del món i amb independència les unes de les altres.

La **teoria marxista**⁴³ és una de les teories clàssiques dels orígens de l'estat. Aquesta teoria es basa en la idea que l'estat és l'agència de la classe dominant. Això comporta assumir que hi havia una societat estratificada amb una classe dominant i una classe subordinada. L'aparició de l'estat és una conseqüència directa de l'intent de la classe dominant de protegir i consolidar la seva explotació econòmica contra la rebel·lió dels grups subordinats, que òbviament es ressentien d'aquesta explotació.

⁽⁴³⁾Sostinguda també per científics socials que no són necessàriament marxistes.

L'estat té la funció de crear una estructura administrativa i militar que protegeixi l'estrat superior de la societat. Des d'un punt de vista històric i etnogràfic, es pot dir que no totes les societats socialment estratificades han desenvolupat estats (aquest és el cas dels cacicats polinesis), malgrat que tots els estats estan estratificats. Això indicaria que aquesta condició, l'**estratificació social**, és necessària però no pas suficient per al desenvolupament de l'estat.

Una teoria dels orígens de l'estat extremament popular és la del **creixement demogràfic**. Com funciona la pressió demogràfica? Segons alguns autors, la pressió demogràfica incrementa l'escassetat, que al seu torn incrementa la demanda de terra; a llarg termini, això crea l'estratificació social, que produeix un poder centralitzat. Altres autors pensen que el creixement demogràfic obliga les societats a buscar maneres més eficients de produir aliments: els administradors que supervisaven la producció d'aliments constituïen la columna vertebral de la burocràcia estatal.

La **hipòtesi de la irrigació** fou expressada per Karl Wittfogel a l'obra *Oriental Despotism* (1957). Segons Wittfogel, la irrigació a gran escala va ser el mecanisme causal principal en el desenvolupament de l'estat despòtic. L'anomenat "estat hidràulic" es va originar en zones àrides, en les quals l'aigua era vital per a l'agricultura. La construcció, el manteniment i la defensa dels treballs hidràulics (canals) exigien una organització complexa de governants i funcionariats. Wittfogel no es va proposar mai oferir una teoria general de l'estat, però molts historiadors i científics socials ho han interpretat d'aquesta manera.

Com a teoria general de l'estat, l'enfocament de Wittfogel és clarament insuficient, perquè, d'una banda, certs estats van sorgir abans⁴⁴ que la irrigació a gran escala arribés a existir, mentre que, de l'altra, algunes societats amb irrigació⁴⁵ a gran escala mai no van desenvolupar aparells estatals. Com a teoria sobre els orígens de l'estat despòtic, la perspectiva de Wittfogel encara és valuosa.

Robert Carneiro (1970) ha expressat la que potser és la més convincent i integral de les teories dels orígens de l'estat. Hom hi fa referència com a **teoria de l'hàbitat circumscrit**, perquè se centra principalment en la idea que l'estat apareix en àrees on hi havia barreres geogràfiques (muntanyes, deserts, etc.) que impedièren que la població s'expandís. L'hàbitat circumscrit també pot ser social, quan les barreres no són físiques sinó que estan constituïdes per altres poblacions.

L'enfocament de Carneiro suposa un primer estadi en què hi ha creixement demogràfic. A parer seu, hi ha també evidència de guerra al llarg dels primers estadis de la formació dels estats. Les poblacions lluitaven les unes contra les altres per la possessió de la terra. Això no obstant, la pressió demogràfica i la guerra menaven al desenvolupament de l'estat únicament en el context de l'hàbitat circumscrit geogràfic o social. Una qüestió important és per què la gent acceptava l'estat malgrat els pocs avantatges que comportava. La resposta és que la **coerció** era un element clau de la formació de l'estat.

2.5. Les civilitzacions agràries avançades

En aquest subapartat considerarem tres civilitzacions agràries clàssiques: la Xina imperial, l'Índia bramànica i l'islam pastoral. Ens ocuparem de l'Europa cristiana més endavant.

Les **civilitzacions agràries** combinen una religió universalista amb un sistema productiu agrari. El propòsit d'aquestes consideracions és presentar tres models de civilització diferents, que més tard es poden contrastar amb el model de l'Europa cristiana. S'argumentarà que en les civilitzacions anteriors hi havia certs obstacles socials i econòmics que al capdavall no van afavorir el desenvolupament.

Lectura complementària

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra esmentada de Wittfogel:

Despotismo oriental. Madrid: Guadarrama (1966).

⁽⁴⁴⁾L'estat maia, per exemple.

⁽⁴⁵⁾Com ara la ifugao de les Filipines.

Vegeu també

Consulteu el subapartat 2.6 d'aquest mòdul.

lupament del capitalisme, contràriament al que s'esdevingué a l'Europa cristiana. Presentarem algunes de les idees de John Hall (1985), Ernst Gellner (1988) i Michael Mann (1986).

Una de les característiques de les **religions universalistes** és que ofereixen la salvació al comú de la gent, i, el que és més important, que cada religió va formar la civilització a la seva pròpia imatge. La classe sacerdotal sovint exercia un monopoli del coneixement⁴⁶ que es manifestava en l'aparició de sistemes escripturals de creences i legitimació. Les quatre civilitzacions agràries –tot i que eren similars en alguns aspectes, eren notablement diferents– reflectien no tan sols la varietat de creences religioses, sinó també les peculiaritats de cada sistema de producció.

⁽⁴⁶⁾Incloent-hi l'art de llegir i escriure.

Cal aclarir que les civilitzacions agràries no eren en cap cas àrees culturals homogènies. Els productors agraris, de fet, formaven part de societats en les quals compartien un conjunt de normes amb un cert nombre de persones. Un **imperi** consistia en un nombre determinat d'aquestes societats, que eren governades per estrats d'elits militars, administratives, sacerdotals i comercials. Els productors agraris sovint ignoraven que pertanyien a un govern imperial més ampli, malgrat que, òbviament, els afectava. Per contra, les elits governants no podien exercir el seu poder, excepte en el cas dels impostos, més enllà de l'àmbit local.

Aquí, un cop més, les diferències entre les quatre civilitzacions esmentades són importants. Per exemple, únicament la Xina tenia una estructura estatal d'abast general. Quant a la capacitat de les elits per a penetrar en la societat, els bramans van anar més lluny que els mandarins xinesos, els ulemes islàmics i els sacerdots cristians. Potser la raó n'és que l'hinduisme estava disposat a comprometre's amb les creences tradicionals. L'Europa cristiana fou l'única civilització en la qual els terratinents tenien una poderosa influència social sobre els seus subordinats, i els estats individuals van créixer cada cop més poderosos i estables, però també menys arbitraris i més arrelats a la societat.

2.5.1. La Xina imperial

Encara que l'**Imperi xinès** va existir nominalment durant aproximadament dos mil anys⁴⁷, passà per llargs períodes de decadència política i desunió. Econòmicament el progrés era obvi, perquè la població xinesa aconseguí incrementar la seva producció d'arròs. En l'àmbit tecnològic la llista de descobriments és sorprenent: la fosa del ferro, la carreta, la pólvora, el paper, etc. Ara bé, des d'un punt de vista retrospectiu, això no va ser suficient per a dinamitzar el sistema i preparar la Xina per a la industrialització. L'obstacle principal fou l'efecte sufocant de la burocràcia imperial. Això no obstant, l'Imperi xinès aconseguí integrar militarment, encara que no econòmicament, territoris vastos. La qüestió d'aconseguir prou ingressos per a mantenir els exèrcits era força

⁽⁴⁷⁾Fins al 1911.

preocupant. Hi havia diverses solucions a l'abast: obtenir botí, incrementar la producció agrària, etc. La recaptació d'impostos era una funció del mandarinat, però distava de ser eficient.

El **confucianisme**, que va inspirar la burocràcia del mandarinat, fou una religió originada al segle V aC; posava l'èmfasi en la idea del deure familiar acomplert d'una manera educada i establia la necessitat de mantenir el ritual de l'emperador en avall.

Els seguidors de Confuci van buscar una ocupació en el servei del govern, al qual van portar una ètica meritocràtica. Això fou afavorit i facilitat per l'Estat. Ni la salvació ni la política radical tenien interès per al confucianisme, que tan sols és una religió⁴⁸ en el sentit que Durkheim va donar al terme. Els **literats** xinesos necessitaven molts anys d'estudi, i això tan sols era a l'abast de les famílies riques; en aquest sentit, hi hagué una fusió de terratinents i d'intel·lectuals.

⁽⁴⁸⁾Emfatitzant que la societat és el sagrat.

Confuci va dir en una de les converses dels analectes.

"En la vida privada sigueu cortesos, en el govern dels afers públics sigueu seriosos, amb tots els homes sigueu sincers. Encara que estigueu enmig de bàrbars, no heu d'abandonar aquestes virtuts."

El confucianisme no va ser mai una religió popular. El **budisme**, que es va originar a l'Índia en el segle VI aC i que era una religió salvadora que emfatitzava l'autoil·luminació i un codi personal de conducta ètica, s'estengué per la Xina. Els monestirs budistes seguien les rutes comercials asiàtiques i van fer una funció important en la producció i el comerç. El budisme va penetrar en la societat d'una manera més àmplia que el confucianisme i agradà fins i tot als governants. Això no obstant, hagué de lluitar, sense èxit a llarg termini, amb l'establiment dels mandarins, que veien el desenvolupament institucional del budisme amb un gran recel. La Xina també tenia el **taoisme**, una combinació de màgia, ciència i principis ètics inspirats en l'estudi de la natura i el seu seguiment.

A llarg termini, el confucianisme, el budisme, el taoisme i el culte als avantpassats es combinaren per donar a la Xina unes característiques religioses distintives.

La història de la Xina reflecteix un patró cíclic en el qual l'Imperi es desintegrava tan sols per a ser reconstituït més tard. El mandarinat era la força motriu darrere la idea imperial; les elits dirigents no podien governar sense l'aquiescència de la burocràcia. En el pla econòmic, la distància entre l'elit dirigent, al capdamunt, i les societats culturalment diferents, al capdavant, no va disminuir mai.

Malgrat que la Xina medieval tingué una economia comercial pròspera, amb mercats lliures i ciutats autònomes, aquesta situació es donava només en el període de desunió política. Quan l'Imperi recuperava força, ja no fomentava l'activitat econòmica, les ciutats eren controlades, el comerç exterior era il·legal, els monestirs budistes, prohibits, etc. El sistema d'estratificació social, rígid i jerarquitzat, es mantenia a qualsevol preu perquè els mandarins estaven particularment interessats a conservar l'*statu quo*. S'evitava qualsevol tipus de relació horitzontal que deixés de banda l'Estat, i la conseqüència era que l'activitat econòmica se'n ressentia.

2.5.2. L'Índia bramànica

La civilització índia es basa en la religió, l'hinduisme, i en un sistema d'estratificació social, les castes. En la història índia, l'**hinduisme** i el **sistema de castes** han anat plegats, però és difícil de determinar quin fou el primer de tots dos. Per Marx, la realitat fonamental de l'Índia al llarg de dos mil cinc-cents anys fou l'estabilitat del vilatge autosuficient. Més enllà dels capricis de les dinasties⁴⁹ que van unir l'Índia políticament, l'ordre social romangué en gran part intacte.

⁽⁴⁹⁾La màuria, cap a l'any 400 aC; la mogolmusulmana, cap al segle XVI, i la britànica, cap al segle XVIII.

La **centralitat del sistema de castes**, un fenomen estudiat especialment per l'antropòleg francès Louis Dumont en l'obra ja clàssica *Homo Hierarchicus* (1957), és difícil de separar dels principis religiosos de l'hinduisme. El sistema de castes té relació amb la ideologia, però no "sura" damunt la societat; més aviat l'organitza d'una manera que transcendeix l'espai social. Al nivell més simple indica una forma d'estratificació social endogàmica, hereditària i ocupacionalment especialitzada.

La **puresa** és una característica important del sistema de castes; en la jerarquia, cada casta no té solament més poder i prestigi que les que té a sota, sinó que també és més pura. El sistema de castes combina dues categories:

1) **varna** (rangs);

2) **jati** (llinatge).

En ordre descendent de puresa, els rangs són els següents:

- els **bramins** o **bramans** (sacerdots);
- els **kshatriya** (nobles i guerrers);
- els **vaishya** (comerciants i agricultors);
- els **shudra** (servidors).

A més, es va afegir més tard un cinquè rang al capdavant de l'escala: els **intocables**.

La classificació es remunta tan enllà com els textos vèdics⁵⁰. Les tres castes del capdamunt segurament eren d'origen ari; la quarta la formaven els indígenes conquerits. Es considerava que els intocables eren impurs i se'ls mantenia al marge de la vida social. El jati és un grup de llinatge local, que tendeix a reproduir totalment el sistema de castes, però conté una gran varietat de subcastes. Tal com André Beteille (1969) va observar, el sistema de castes indi posa l'èmfasi en la puresa, la jerarquia i l'especialització.

(50) 1.400 anys aC - 400 anys aC.

Els orígens de l'Índia bramànica deriven de la conquesta ària del subcontinent indi, entre 1.800 anys i 1.200 anys aC. A partir dels textos *Rig-Veda* sabem que, vers l'any 1000 aC, els conqueridors estaven organitzats en una confederació tribal dirigida per una classe guerrera que governava petits territoris d'una manera feudal. Els invasors van dur tècniques agrícoles avançades (el bou o l'arada), i eren de religió indoeuropea (en els seus mites i sagues). Una classe sacerdotal, els bramans, havia desenvolupat els rituals socials i hi havia tingut un paper important. Els guerrers i els sacerdots no eren grups hereditaris.

La resistència a la conquesta va portar probablement a la consolidació d'un sistema en què aparegueren grans estats. Aquests estats eren governats pels nobles amb l'ajuda dels guerrers. Els pobles conquerits⁵¹ s'ocupaven del treball servil, i eventualment esdevingueren la quarta casta, o shudras. Aquesta gent era de pell més fosca que les altres castes, una característica que s'observa en la classificació de les castes. En les cançons dels *Vedes* es manifesta l'admiració dels éssers humans davant els esdeveniments naturals: la sortida i la posta del sol, els núvols i les tempestes, el foc i l'aigua, etc. Això no obstant, com demostra la citació següent, també hi trobem un sentiment d'unitat com si hi hagués un déu que dominés el panteó.

(51) La població dràvida nadiua.

"Us lloem, o Déu, amb els nostres pensaments. Us lloem igual que us lloa el Sol al matí: sia la nostra alegria en servir-vos.

Guardeu-nos sota la vostra protecció. Perdoneu els nostres pecats i doneu-nos el vostre amor. [...].

Que el corrent de la vida flueixi vers el riu de la rectitud. Desfeu els nusos de pecat que em lliguen. No permeteu que el fil de la meva cançó sigui tallat mentre canto, i no permeteu que el meu treball acabi abans que no assoleixi els seus objectius."

Rig-veda II, 28.

Per a explicar la consolidació dels bramans és útil mirar els textos religiosos anomenats *Brahmanas* (900-800 aC). Contràriament als *Rig-veda*, que se centren en qüestions pràctiques de supervivència física, els nous textos estaven molt més relacionats amb l'ordre diví (**dharmā**) i amb les conseqüències dels rituals màgics que regulaven les relacions socials. Els sacrificis⁵² van esdevenir més importants i de competència exclusiva dels bramans. Les qüestions teològiques no eren el centre d'aquesta doctrina. Finalment, el sistema no era teocràtic, perquè el parentiu no es considerava d'origen diví.

(52) Marcant els punts principals en la vida de l'individu.

El **budisme** va aparèixer aproximadament cap a l'any 500 aC; era una doctrina salvadora que no tenia lloc per als sacerdots o els sacrificis. La característica principal és l'existència d'un grup de persones, monjos i llurs seguidors, a la recerca d'il·luminació. El budisme negava l'ascetisme extrem i la permanència de la comunió mística. Els budistes predicaven una vida moderada de contemplació i autocontrol per a assolir el camí veritable cap a la il·luminació.

"Fins i tot els déus anhelan de ser com els budes que estan desperts i a l'aguait, que troben pau en la contemplació i alegria en la renúncia. [...].

No feu el mal. Feu el bé. Conserveu pura la vostra ment. Aquest és l'ensenyament de Buda.

L'autocontrol és el més gran dels sacrificis. El nirvana és el major bé. Això diuen els budes que estan desperts."

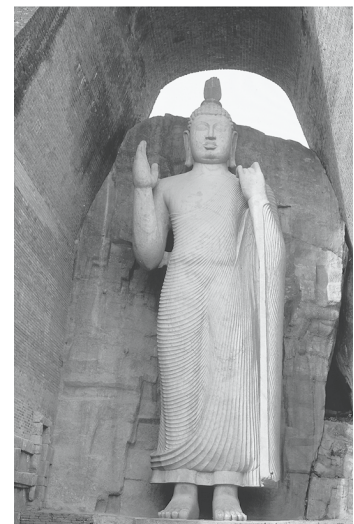
El Dhammapada, 14.

Al començament, el budisme era una doctrina relativament senzilla: el món humà és ple de sofriment i només el coneixement correcte i una vida adequada poden posar fi a aquest sofriment. L'organització dels monestirs era força democràtica. Va sorgir una mena d'església budista, però sense jerarquies ni culte públic. En un estadi posterior, el budisme canvià i establí centres de culte públic en llocs sagrats.

En termes generals, el budisme va representar un repte per a la religió bramànica, encara que no d'una manera directa. Sota l'emperador Asoka (272-231 aC), de la dinastia màuria, la idea bramànica de **dhamma** (sistema moral) fou redefinida. L'objectiu ja no era la realització de la pròpia posició dins l'ordre social i religiós, sinó una actitud de tolerància envers qualsevol pràctica religiosa. Asoka es convertí al budisme i afavorí aquesta religió. A llarg termini, però, el budisme i l'Imperi no van casar prou bé.

D'una banda, el budisme era democràtic i no afavoria els governants; encara més, els bramans veien amb malfeia la gran quantitat de donacions fetes als monestirs budistes i el creixent poder d'aquests. A més, el budisme se centrava exclusivament en la salvació, però no ofería una guia real per a la vida quotidiana. Això no obstant, el budisme fou la religió dominant al llarg d'uns quants segles, fins que els bramans, servint-se dels textos *Vedes*, se les van compondre per a aconseguir llurs ambicions imperials. Sense la invasió musulmana, en la qual molts monestirs budistes foren destruïts, el budisme potser hauria durat més com a religió dominant.

L'**hinduisme** va aparèixer com una síntesi de diferents moviments religiosos, encara que estava fermament ancorat en la tradició bramànica. Després del col·lapse de l'Imperi màuria, l'any 185 aC, la tradició vàdica es reafirmava acomodant diverses tradicions religioses. Alhora que aparentment esdevenia monoteista, acceptava els diversos budes ('mestres') dins el panteó; també responia a la demanda popular d'incorporar déus tribals en la síntesi. La presència

Estàtua monumental del Buda d'Aukana a Sri Lanka.

dels bramans en l'educació i els rituals locals s'intensificà. Cap al començament de la nostra era, l'hinduisme dominava absolutament. Sens dubte, aquest èxit es pot atribuir al col·lapse de l'Imperi, que havia afavorit el budisme, i a l'atractiu general i massiu de l'hinduisme; mentrestant, les religions alternatives eren d'orientació molt més urbana i elitista.

L'hinduisme, en vincular-se als estats regionals, que havien lliurat una bona part del seu poder als bramans, ajudà a preservar l'ordre social. Els factors que expliquen el poder de l'hinduisme són els següents:

- 1) Una presència ritual intensa en la vida quotidiana.
- 2) El monopoli de la lectura, l'escriptura i l'educació.
- 3) L'única font de llei.
- 4) Una casta sacerdotal extremament ben organitzada i àmpliament estesa.
- 5) L'habilitat per a regular, per mitjà del sistema de castes, les relacions entre els diversos grups ètnics i la divisió del treball.

Quina va ser la influència de l'hinduisme en el desenvolupament econòmic de l'Índia? Es pot dir, retrospectivament, que el sistema de castes, amb una concepció jerarquizada de la vida social, una divisió rígida del treball i unes regles de puresa ritual, va afeblir a llarg termini la vida econòmica i creà una economia estancada:

- El **comerç** es va expandir a vegades, però les regulacions de casta feien difícil l'exercici de les activitats comercials per a les castes altes a causa dels perills de contaminació quan es viatjava a terres estrangeres.
- La **ciència**, que podria haver ajudat a millorar la tecnologia, era considerada un coneixement secret i, per tant, un monopoli dels bramans.
- La **inestabilitat de la vida política** fou potser un obstacle encara més important per al desenvolupament econòmic; aquesta inestabilitat era el resultat de la penetració de l'organització bramànica en la vida social.

No hi havia lleialtat a l'Estat, sinó únicament el poder d'un rei concret. Això afavoria polítiques d'acumulació reial, però no estimulava el comerç ni les activitats productives. Els invasors musulmans unificaren l'Índia, però no van desarrelar el sistema de castes; l'estancament econòmic continuà.

2.5.3. L'islam pastoral

L'islam no va aparèixer dins d'un imperi, sinó entre les tribus nòmades i comerciants de l'Aràbia. El context d'aquest naixement fou la rebel·lió per part dels membres joves dels clans comuns contra els ancians dels clans principescos i comercials que dominaven la societat i acumulaven riquesa. La raó de la lluita era el retorn a l'igualitarisme. Muhammad fou l'home que uní un grup heterogeni de membres descontents de les tribus i els proporcionà una religió monoteista, salvadora, ètica i universalista. L'èxit de les seves proeses militars va significar un ritme de creixement molt ràpid de l'islam.

L'islam és una religió que es basa en un nombre reduït de creences molt senzilles. L'essència del seu credo està continguda en una frase ben coneguda: "No hi ha cap déu sinó Al·là. Muhammad és el missatger de Déu".

La repetició d'aquesta declaració és suficient per a fer-se musulmà, encara que hi ha quatre pilars més o obligacions religioses:

- 1) **culte** o pregària cinc vegades al dia de cara a la Meca;
- 2) **fer almoïna** o caritat obligatòriament amb el 2,5% del propi capital a partir d'un mínim;
- 3) **dejuni** des de l'alba fins a la posta de sol durant el ramadà;
- 4) **pelegrinatge a la Meca** almenys un cop a la vida.

Si busquem, però, tots els principis fonamentals fixats en l'Alcorà, són en la primera sura:

"En nom de Déu, el Misericordiós, el Compassiu,
la lloança és de Déu, Senyor de tot ésser,
el Totmisericordós, el Totcompassiu,
Senyor del Dia del Judici Final.
A Vós solament servim; a Vós únicament preguem perquè ens auxilieu.
Guieu-nos cap al camí recte,
el camí d'aquells que Vós heu beneït,
no el d'aquells contra els quals sentiu ira,
ni el d'aquells que estan extraviats."

Alcorà 1: 1-7.

En el llibre sagrat de l'islam o **Alcorà** hi ha implícita la idea d'una comunitat de creients. Aquest és un concepte que transcendeix el parentiu i emfatitza la possibilitat de la universalitat. L'islam estava obert a tots els éssers humans, i aquest factor va permetre unificar primer les tribus d'Aràbia i després anar molt més lluny.

Des del primer moment, l'islam fou una religió expansionista i militarista. Això pot explicar, diguem-ho de passada, el seu caràcter patriarcal fort i la subordinació de les dones. En menys de cent anys, és a dir, entre els anys

Dejuni

El dejuni durant el ramadà s'aplica al menjar, a la beguda, al sexe i al fet de fumar.

Morabit a Tunísia.

630 i 711 dC, la dominació musulmana arribà fins a l'Índia per l'est i fins a la península Ibèrica per l'oest. Aquestes conquestes eren el resultat d'una poderosa casta de soldats de cavalleria professionals, sostinguts per una visió religiosa, però també pel botí i l'impost de l'almoïna. Posseïen força i valor.

L'expansió islàmica s'aturà només quan les forces bizantines i les franques van derrotar els exèrcits islàmics a Constantinoble (718 dC) i a Poitiers (732 dC), respectivament. Després d'això, l'Imperi islàmic es col·lapsà i es dividí. La supervivència de l'islam es pot explicar només, a més de fer-ho per l'ús de la força, per mitjà del control de l'esfera del coneixement. El **sacerdot-erudit** o **ulema** controlava la llei sagrada (xara), així com l'àrab literari i l'educació.

L'islam desconfiava del poder polític i es negà a acceptar les civilitzacions dels pobles conquerits. Cap al segle VIII, la xara havia estat codificada; traspuava nostàlgia per l'ordre tribal igualitari antic. En aquest escenari, les relacions dels polítics amb la comunitat eren força febles, mentre que l'ulema parlava a la comunitat i en nom d'aquesta. Malgrat que hi eren reticents, els ulemes no podien ignorar el poder polític. La raó és una conseqüència de la naturalesa del pastoralisme. Com ja hem vist abans, les societats pastorals depenen en més o menys grau de les societats agrícoles per aconseguir alguns aliments i de les ciutats per a proveir-se de béns manufacturats⁵³. Les ciutats, però, exigeixen algun tipus de govern per a fer les transaccions regulars, segures i de manera ordenada.

La pregunta clau és fins a quin punt els conqueridors tribals nòmades poden proporcionar aquest tipus de govern. Històricament, aquest govern no durava gaire, ja que les cases governants xocaven contra les estrictes normes de l'islam i els ulemes clamaven contra els governants, facilitant-ne la substitució. Hi havia, en aquest sentit, una **circulació d'elits**.

L'**universalisme de la civilització islàmica** va facilitar el comerç, però el fet que l'Estat fos predador i molt inestable tenia efectes econòmics perjudicials, interferia amb la justícia i retallava l'autonomia de les ciutats. En altres paraules, en les societats islàmiques es tendia a importar forces militars alienes a la societat civil. No es recorria tan sols al reclutament regular d'homes de les tribus nòmades per a conquerir i dirigir el govern, sinó també a la importació d'esclaus militars (mamelucs) de les fronteres de l'islam. A llarg termini, i vist d'una forma retrospectiva, tots aquests factors van impedir el desenvolupament del capitalisme a les terres islàmiques.

2.6. L'Europa cristiana i el feudalisme

La primera cosa que cal destacar de l'Europa medieval, particularment després del segle IX, és el seu dinamisme, especialment aplicable a l'Europa nord-occidental, una àrea de terres productives i pluja abundant. El fet que l'agricultura

La xara i la interpretació de la llei

La interpretació de la llei pot variar amb el temps i segons el lloc, però la mateixa xara és considerada una manifestació eterna de Déu, no subjecta ni a les circumstàncies ni a la història.

Vegeu també

Consulteu les societats pastorals al subapartat 1.3 d'aquest mòdul.

⁽⁵³⁾Eines de metall, roba, productes artesans, etc.

que hi sorgí no es basés en la irrigació donà origen a una civilització més aviat descentralitzada, sense cap imperi general i, tal com Alan Macfarlane ha observat, amb un gran èmfasi en l'individualisme.

Cal recordar, però, que l'Europa medieval estava en deute amb l'Imperi romà, l'herència més important del qual fou segurament el cristianisme. Roma es convertí al cristianisme a la primeria del segle IV. La lleialtat central, però, era deguda als déus de Roma. Tot i que les autoritats romanes eren en general tolerants amb les religions alienes, la població cristiana fou perseguida sota l'acusació de ser la causa dels mals que s'esdevingueren a Roma. A més, el cristianisme era una religió del poble, no pas de l'elit. O, més aviat, interessava al poble mitjà (artesanat, població estrangera, homes lliures, estament mercantil), mancat d'un sentiment de comunitat.

Doctrinalment, els orígens del cristianisme són foscos. No és clar si Jesús fou un profeta o el fill de Déu, ni a qui anava adreçada la doctrina –si s'adreçava exclusivament a la població jueva o a tothom–, ni si era exclusivament espiritual o també mundana, etc.

Els descobriments recents relacionats amb els essenis i els gnòstics mostren com es va construir el cànon cristià. Un esdeveniment important en la història del cristianisme fou el fet que s'estengué fora de l'escenari d'origen, Palestina, i que s'establí particularment a Roma. En aquest sentit, la versió paulina del cristianisme és la d'una religió universalista. A més, era també una fe salvadora centrada en la crucifixió de Jesús com a víctima propiciatòria.

Amb la conversió de Constantí, el **cristianisme** esdevingué la força més dinàmica de l'Imperi romà. Amb la consecució de l'estatus de religió estatal, l'Església cristiana no va tenir problemes financers (concessions de terra) ni ideològics. El cristianisme aconseguí ben aviat ser l'única fe acceptada. El paganisme fou prohibit vers la fi del segle IV, i la població heretge va ser perseguida militarment. L'Església es va aliar amb l'estat.

Essenis i gnòstics

Els **essenis** eren una secta religiosa fanàtica de jueus zelotes que prosperà entre l'any 200 aC i l'any 200 dC; vivien en la pràctica de l'ascetisme i esperant la imminent fi del món.

Els **gnòstics** eren una secta cristiana que prosperà en els segles II i III dC, amb una doctrina similar a la maniquea (lluita eterna entre el bé i el mal); practicaven la meditació amb l'objectiu d'assolir la il·luminació (gnosi).

Quan l'Imperi romà es col·lapsà, l'Església cristiana tenia una posició forta per a negociar amb la població invasora. Les tribus germàniques es van convertir amb una relativa facilitat perquè l'Església duia el prestigi de la civilització llatina, a més de la promesa de la salvació. Es va adaptar força bé a les circumstàncies noves i proporcionà a les societats que sorgien a l'Europa medieval una justificació ideològica, a més d'un marc legal sòlid.

El sistema que definia Europa abans del capitalisme s'anomena **feudalisme**. Els erudits no es posen d'acord pel que fa a les dates precises del feudalisme; hi ha autors que insisteixen que aquest període va del col·lapse de l'Imperi romà fins al segle XV; n'hi ha d'altres que diuen que el feudalisme va aparèixer a la

darrerria del segle VIII i no desaparegué ben bé fins al segle XVIII. D'acord amb la formulació clàssica de Marc Bloch a *La société féodale* (1939), les característiques més importants del feudalisme són les següents:

- 1) La **pagesia** subjecta al control de la classe dels terratinents.
- 2) El **servei militar** obligatori per part dels nobles a uns superiors feudals a canvi de tinença de terres. El terme per a aquesta relació és *feu*.
- 3) La **supremacia política** d'una classe de guerrers especialitzats, amb tinença de terres i lideratge militar fusionats.
- 4) El **vassallatge**, és a dir, el lligam personal entre un vassall i el seu senyor, mitjançant jurament de fidelitat per part del vassall.
- 5) La **fragmentació** de l'autoritat política.

El món feudal es pot veure des de dos angles diferents:

- Des de la **perspectiva politicojurídica**, segons la qual el sistema se centra en la relació senyor-vassall.
- Des de la **perspectiva econòmica**, segons la qual el sistema se centra en la relació senyor-serf.

Des de la perspectiva politicojurídica, una societat feudal apareix com una immensa piràmide jeràrquica establerta sobre la base del vassallatge⁵⁴. Des de la perspectiva econòmica, una societat feudal apareix com una miriada de mòduls econòmics (feus) més o menys autònoms, amb el progressiu desenvolupament de les viles, els diners i els mercats. És important destacar que ni la terra ni el treball no eren mercaderies. Com veurem més endavant, l'Església impregna tot el sistema.

(54) Protecció en canvi de serveis militars.

"Algunes persones es dediquen a servir Déu; d'altres, a la preservació de l'Estat; encara n'hi ha d'altres que es dediquen a la tasca d'alimentar i mantenir el país amb feines pacífiques. Aquests són els tres ordres o estats generals de França: el clericat, la noblesa i el tercer estat."

Extret d'un document francès de l'any 1610.

La **complexitat del món feudal** es capta millor quan s'observa la relació social del domini. La primera cosa que es nota és que l'originalitat del sistema feudal rau precisament en el fet que dona al senyor feudal pràcticament un poder total sobre la terra i els éssers humans. El **feu** és, doncs, l'esfera, tant pel que fa a la terra com pel que fa al grup social, sobre la qual el senyor feudal té un domini immediat, encara que el domini eminent o últim és a les mans del rei.

Com a societat agrària sorgida de les invasions germàniques i del col·lapse de l'Imperi romà, l'Europa medieval era un mosaic de petits principats d'aproximadament 10.000 km² de mitjana. Alguns corresponien a àrees geogràfiques, d'altres eren el resultat de determinades retribucions de serveis militars, i encara n'hi havia d'altres que eren el resultat de determinats accidents dinàstics⁵⁵. La base de l'organització feudal era essencialment militar; la base del vassallatge era el servei o prestació militar.

⁽⁵⁵⁾Per exemple, acreixement per matrimoni.

Marx va escriure a la primera part de *Das Kapital* que el catolicisme tenia el domini suprem en el període medieval; afegí que era el mode de producció que explicava per què la religió tenia el paper principal; i és ben cert que la religió va dominar el món medieval. Per a alguns autors, l'Església catòlica era una institució coextensiva del feudalisme. Per a l'Església, qualsevol membre de la cristiandat pertanyia a una comunitat, participava en el cos místic de Crist. Per a d'altres, en canvi, l'Església i el poder monàrquic estaven en tensió amb l'organització feudal.

Seguint les idees de Guy Bois, és possible dibuixar l'inventari de conjunt, per bé que no pas exhaustiu, dels **controls exercits per l'Església** en el període medieval:

1) L'Església controlava una quantitat de terra considerable (d'una cinquena part a una tercera part de les terres). A més d'això, l'Església tenia altres ingressos, com ara el **delme**, que era l'equivalent a una dècima part de tots els productes. L'estructura de l'Església⁵⁶ va facilitar l'acumulació d'una riquesa immensa. En general, l'Església era una bona administradora.

⁽⁵⁶⁾Reclutament fàcil i sense problemes de successió.

2) L'Església controlava el temps. Aquest tipus de control, que rarament s'esmenta, arriba al cor mateix de les relacions socials. Hi havia, per exemple, el temps de l'any (el calendari), el temps del treball (els rellotges), el temps de l'esbarjo (les festes religioses), el temps de la pau, el temps de l'abstinència i el temps de la història (la creació, abans i després de Crist, el judici final).

3) L'Església controlava l'espai. Això s'ha d'entendre en el sentit que els límits de la comunitat eren els límits de la cristiandat. Fora d'aquest món hi havia els mons musulmà i pagà, en els quals les regles deixaven d'aplicar-se. A més, moltes divisions regionals seguien les demarcacions religioses⁵⁷.

⁽⁵⁷⁾Diòcesis, parròquies, etc.

4) L'Església controlava el parentiu i el matrimoni. L'Església va imposar els matrimonis monògams, prohibí el divorci i definí àmpliament l'exogàmia, ex-cloent-ne molts parents consanguinis i afins que s'ha associat amb la ruptura de l'ordre social basat en el parentiu i els llinatges. El pseudoparentiu o parentiu espiritual, els anomenats normalment *padrí* o *padrina*, era molt important. Tot plegat va crear un tipus de societat molt específic en què la xarxa social començava en institucions quasi religioses.

5) L'Església controlava l'educació. Les escoles de l'Església controlaven el coneixement. Per mitjà dels sermons i la confessió, es controlaven les creences i la moralitat. Les sancions contra els qui transgredien les regles podien ser físiques (persecució, tortura, mort) o morals (exclusió de la comunitat cristiana, és a dir, excomunió).

6) L'Església controlava la salut i els serveis socials. Els únics hospitals que hi havia eren els que havien establert els ordes monàstics; el mateix es pot aplicar als hospicis i institucions similars. L'Església recaptava i distribuïa l'almoïna per als indigents.

7) L'Església controlava el procés per mitjà del qual l'autoritat política (el rei) legitimava el poder sobre els súbdits. El poder sagrat dels reis únicament podia ser autènticat, ratificat, per la intervenció de l'Església. En aquest context eren particularment importants les cerimònies d'unció del rei (consagració que consistia a ungir-lo amb els sants olis).

El paper de l'Església començà a minvar únicament amb el desenvolupament dels estats medievals; aquest va ser, però, un procés molt lent i dolorós. Durant un llarg període de temps, el rei fou, en alguns aspectes, com un altre senyor feudal; el seu poder polític sobre tot el regne fou més aviat feble.

El desenvolupament d'allò que John Hall ha anomenat un **estat orgànic** durant el període medieval està connectat als processos següents (Strayer, 1970):

- **L'existència d'una unitat política** amb un territori definit i una dimensió de poder temporal. La presència d'una àrea nucli que actua com a centre i motor del procés és força important. Únicament la fi de l'era de les invasions féu possible una societat més estable i permeté la presència continuada de gent en una àrea determinada.
- **L'existència d'institucions de llarga durada** servides per una burocràcia permanent, impersonal i especialitzada. L'Església fou sovint el model institucional.
- **L'existència de sentiments d'extrema lleialtat envers el rei**, que dominaven qualsevol altra lleialtat (família, religió, província).
- **L'aparició i l'hegemonia de la idea de sobirania**, relacionada amb la idea que el monarca era l'autoritat legal final i el garant de justícia. En aquest aspecte l'impacte de la llei romana és obvi.

Poder sagrat del rei

El poder sagrat dels reis, tal com Marc Bloch ha mostrat, és crucial per a entendre la reialesa de l'edat mitjana.

Lectura complementària

Trobareu la traducció castellana següent de *The Medieval Origins of the Modern State*, de J.R. Strayer:

Sobre los orígenes medievales del Estado moderno. Barcelona: Ariel (1986).

En comptes d'aquell mite tan arrelat que veu el període medieval com l'edat de la foscor, és a dir, com una era d'estancament tecnoeconòmic i de pobresa cultural, el fet és que el quadre que sorgeix a partir de les recerques més recents és molt diferent. Autors com ara George Duby i Mark Postan han suggerit que hi va haver un revifament econòmic notable que anà acompanyat de conseqüències polítiques, militars i culturals, que van començar en algun moment entre els segles IX i XI. En qualsevol cas, entre els anys 1050 i 1250 hi hagué una veritable renaixença. Ara bé, cap monarca europeu no tenia aleshores el poder que tenien alguns cabdills orientals; però, passat l'any 1000, l'agricultura europea començà a ser capdavantera, comparada amb la d'altres civilitzacions.

Tot seguit resumim la dinàmica del feudalisme basada en l'estudi *The Sources of Social Power I*, de Michael Mann. La primera cosa que cal observar són les **tendències demogràfiques**. Cap a l'any 800, la població va assolir els nivells més alts coneguts sota l'Imperi romà. De l'any 800 a l'any 1086, la població d'Anglaterra va doblar, i vers la primera del segle XIV tornà a doblar. Aquest patró es pot generalitzar per a la totalitat de l'Europa occidental. Les plagues del segle XIV van significar la pèrdua d'almenys un terç de la població; però, cap a l'any 1450, la població havia començat a augmentar una altra vegada. El creixement demogràfic és un signe de dinamisme econòmic, més notable a l'Europa nord-occidental que a l'Europa mediterrània. Aquest ascens de la població fou sostingut de la manera següent:

- ampliant les terres de conreu;
- incrementant la productivitat de la terra cultivada que hi havia.

Els principals desenvolupaments tecnològics que permeteren l'increment de la productivitat a l'edat mitjana eren:

- 1) la difusió del molí d'aigua (segle VI);
- 2) la difusió a l'Europa nord-occidental de l'arada pesada (a partir del segle VII);
- 3) la difusió del sistema de rotació trianual de conreus (a partir del segle VIII);
- 4) la difusió de les ferradures (a partir del segle IX).

El resultat d'aquestes innovacions és el següent:

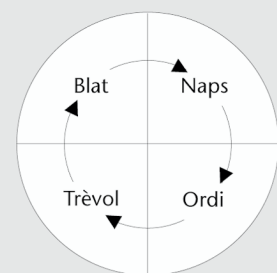
- L'**aparició d'un nou sistema d'agricultura**, el més productiu que el món havia vist mai.
- El **desenvolupament d'un mercat per a béns de subsistència**, en el pla local.

Lectura complementària

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra esmentada de **M. Mann**:

Las fuentes del poder social (vol. 1). Madrid: Alianza (1991).

Sistema Norfolk o de rotació de conreus

⁽⁵⁸⁾ Vikings, magiars, etc.

⁽⁵⁹⁾ Amb els impostos els ingressos són continuats; amb el saqueig el comerç tard o d'hora se'n va.

- La **variabilitat ecològica**, que va permetre l'obtenció d'una gran diversitat de productes: cereals, carn, fruita, olives, vi, sal, metalls, fusta, cuirs, pells, etc.
- La **porció elevada de costes i de rius navegables**, que va fer possible el comerç, encara que únicament amb la fi de les invasions bàrbares⁵⁸ hi hagué prou pau per a permetre el progrés del comerç i els mercats.
- El **naixent estat medieval**, que va aprendre aviat que era més profitós posar impostos al comerç⁵⁹ que saquejar-lo. Això també va contribuir a preservar l'ordre social.

A partir del segle XI, començaren a desenvolupar-se les viles i els gremis de comerciants. L'element que ho fomentava era, evidentment, l'**increment de la productivitat agrícola**, que va permetre un excedent més gran i que els senyors adquirissin béns de luxe que venien del comerç de llarga distància⁶⁰. A més, la tecnologia militar de l'època feudal aviat exigí un artesanat especialitzat⁶¹. Aquesta gent volia ser independent dels senyors, i així fou com van aparèixer les viles.

Els estrangers sovint exercien el comerç; per exemple, a Anglaterra, hi havia població flamenca, jueva, llombarda, etc. Tant els mercaders com els artesans es constituïren en gremis, que s'autoregulaven. Així és com començà la producció de mercaderies.

Cal dir finalment que l'afirmació que el sistema feudal funcionava sense problemes no és certa; cap sistema no ho fa. Les dades indiquen que la pagesia mai no va acceptar de bon grat la dominació. El nombre de revoltes de la pagesia va créixer cap a la fi de l'edat mitjana. El fet que moltes persones escapessin del camp cap a la seguretat relativa de les viles és un altre signe que indica que el servatge no era popular. Ni tan sols el domini ideològic de l'Església funcionava sempre, com ho suggereix el nombre creixent d'heretges. A l'obra *Montaillou*, E. Le Roy Ladurie explica la història d'una d'aquestes heretgies, la dels albigesos, al segle XIV. A partir dels documents de la Inquisició sabem que les viles heretges s'estaven de criticar el Papa i el rei.

"El Papa devora la sang i la suor del pobre. I els bisbes i els sacerdots, que són rics i immoderats i reben honors, es comporten de la mateixa manera [...]. Mentre que sant Pere abandonà esposa, fills, camps, vinyes i possessions per seguir Crist" (pàg. 333).

"Hi ha quatre grans dimonis que governen el món: el senyor Papa, el dimoni principal, a qui anomeno Satanàs; el senyor Rei de França, que és el segon dimoni; el Bisbe de Pàmies, el tercer, i el senyor Inquisidor de Carcassona, el quart" (pàg. 13).

E. Le Roy (1980).

⁽⁶⁰⁾De llocs tan remots com l'Orient.

⁽⁶¹⁾Fortificacions, armes, armadures, etc.

Lectura complementària

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra esmentada d'E. Le Roy: *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324*. Madrid: Taurus (1988).

2.7. La societat camperola

Els camperols, alhora que formaven part d'una societat més extensa, eren persones essencialment dependents, en el sentit que no tenien la propietat de la terra o el capital suficient per a dedicar-se a activitats agrícoles pròpies; no controlaven ni la venda del producte ni tampoc totalment el treball propi. Atès que vivien en un estat, les seves vides estaven a la mercè de governants, funcionaris, recaptadors d'impostos, mercaders i, en darrer terme però no pas menys important, de l'exèrcit. Un percentatge més o menys gran de l'excedent produït pels camperols anava a parar a les ciutats per a alimentar la població urbana i permetre a les elits un estàndard de vida alt.

Eric Wolf, en el seu estudi clàssic *Peasants* (1966), va examinar la manera de repartir la producció agrícola per part dels camperols. A més d'alimentar-se a si mateixos, els camperols destinen la resta de la producció per als tres fons següents:

1) El **fons cerimonial**, que és l'excedent destinat a les activitats socials i religioses. Aquí podríem esmentar naixements, noces i funerals, però també festes religioses i seculares. D'alguna manera, aquest fons també té la finalitat de redistribuir partint de famílies més riques a famílies pobres.

2) El **fons de reemplaçament**, que és l'excedent destinat a substituir la diversa tecnologia necessària per al manteniment del sistema agrícola⁶². Aquesta és una àrea molt vasta que també inclou la direcció tècnica de la terra, especialment en el cas de la irrigació. Els camperols han d'operar en un mercat i qui sap si no han de manllevar diners dels usurers locals a uns interessos punitius.

3) El **fons d'arrendament**, que és l'excedent que cal pagar per l'ús de la terra a un terratinent generalment absent. A més d'això, hi sol haver els impostos provincials i/o els estatals corresponents. El pagament es pot fer en espècie o en diners; les prestacions de treball també poden ser una forma de pagament. Aquest fons sovint és el més oneros i tendeix a mantenir els camperols, en algunes parts del món, en una pobresa permanent.

Cal que quedi absolutament clar que els camperols i els agricultors capitalistes són dues categories molt diferents. Els agricultors capitalistes són lliures de desenvolupar el capital i el treball, malgrat que encara han de pagar impostos i potser fins i tot l'arrendament. D'altra banda, en els països capitalistes avançats, les explotacions agrícoles capitalistes sovint són un grup de pressió formidable i ben organitzat.

Lectura complementària

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra esmentada d'E. Wolf:

Los campesinos. Barcelona: Labor (1982).

⁽⁶²⁾Potser també inclou la compra de llavors.

Ja hem dit que els camperols no tenen la propietat ni el control de la terra que cultiven. Qui controla la terra que cultiven els camperols? La resposta varia segons les condicions polítiques de l'estat on viuen aquests camperols.

Seguint Eric Wolff, podem distingir els quatre tipus de domini següents:

1) El **domini patrimonial**, que era un sistema en què la terra era controlada pels senyors feudals que operaven en un estat feble i descentralitzat, i mantenien el domini per dret hereditari. El camperol podia conrear una petita parcel·la en canvi de pagaments en diners, treball o espècie. El sistema era força paternalista; era típic de l'Europa central i occidental en el període medieval.

2) El **domini de prebenda**, que era un sistema similar al del domini patrimonial, però sense l'element hereditari. Es donava en estats altament burocratitzats com ara els de la Xina, l'Índia mogol i l'Imperi otomà. Aquest és el reialme dels governants despòtics que tractaven per tots els mitjans de controlar vastos territoris imperials. El sistema funcionava assignant a un individu que havia servit bé l'emperador el dret de recaptar els tributs dels camperols en una regió determinada. La potestat, però, no era hereditària, de manera que el titular canviava sovint. En el càrrec també hi havia elements cerimonials.

3) El **domini mercantil**, que era un sistema d'arrendament de la terra de propietat privada, els propietaris de la qual recaptaven el lloguer. En determinades circumstàncies, aquest sistema permet la millora de la producció si el terratinent està disposat a invertir una part de les rendes en la propietat. A Europa es desenvolupà després del segle XIII, i en àrees com ara l'Imperi otomà, a la darreria del segle XIX. En aquest sistema, els camperols també podien patir pressions financeres –fins i tot quan la terra tenia una producció elevada– si el terratinent volia obtenir tanta renda com fos possible.

4) El **domini administratiu**, que era un sistema típic de les societats comunistes. El segle XX ha donat un sistema en què l'estat controla la terra i s'apropia d'un gran percentatge de la producció dels camperols. L'estat també dirigeix les explotacions agrícoles, i en determina les variables principals (producte, treball, especialistes tècnics, etc.).

El fet de dir que els camperols no són gaire afortunats és un eufemisme. Històricament, els camperols han estat una classe oprimida i subordinada, però aquest destí no ha estat acceptat sense lluita. En diverses parts del món, tant en el passat com en el segle XX, els camperols s'han mobilitzat i sovint s'han alçat en revoltes camperoles i revolucions. Això no obstant, la comprensió que la pagesia pot tenir del quadre social general és més aviat difosa, per això moltes revoltes camperoles tenen un aire utòpic, un anhel de justícia i igualtat quasi religiós (Wolf, 1969).

Els camperols normalment estan mancats d'habilitats organitzatives i de lideratge, i sovint aquests elements els proporcionen persones forasteres. La majoria de les revoltes camperoles han estat un fracàs i han anat seguides d'una repressió estatal sanguinària que ha obligat la gent a tornar a la conformitat. Moltes de les revolucions del segle xx han començat com a rebel·lions camperoles i, a causa de la feblesa de l'estat, han aconseguit enderrocar l'ordre establert⁶³. Això no obstant, després de la revolució, els camperols perden progressivament el control i les elits urbanes, educades i amb mentalitat política, en prenen el relleu. La vida camperola pot esdevenir tan dura com abans o pitjor i tot, com ho demostra el procés de col·lectivització agrària obligatòria de l'URSS.

⁽⁶³⁾Aquest ha estat el cas de Mèxic, Rússia, la Xina, Cuba i Nicaragua.

3. Societats industrials

En el passat, els antropòlegs es van dedicar a estudiar exclusivament societats petites, aïllades i primitives; quan van començar a investigar les societats occidentals, l'objecte del seu estudi acostumaven a ser llogarrets i ètnies marginades. Ara aquest ja no és el cas. Avui podem dir que res d'humà no és aliè als antropòlegs.

Molts investigadors estudien el món industrialitzat avançat, tot i que encara hi ha poca predisposició a tractar de les grans qüestions teòriques. Això passa, potser, perquè la feina dels antropòlegs està molt determinada per la seva experiència en el treball de camp, i les macrocategories com el capitalisme, el sistema mundial, l'imperialisme i moltes altres queden fora del mètode etnogràfic. Malgrat tot, els antropòlegs han utilitzat i utilitzen aquestes categories. El fet de discutir aquests aspectes no vol pas dir entrar en un territori prohibit o estrany, sinó posar les bases per començar a entendre la modernitat.

3.1. El capitalisme: una qüestió de nom?

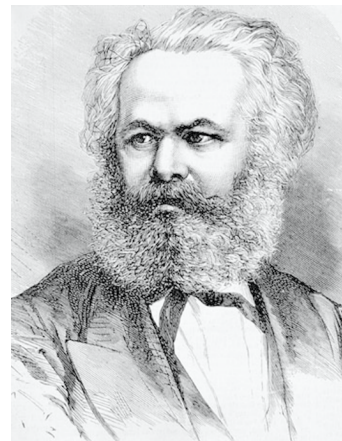
Alguns autors com ara Henri Pirenne i Robert López situen clarament els orígens del capitalisme en els centres manufacturadors i comercials del nord d'Itàlia i als Països Baixos a la meitat de l'edat mitjana. La tradició clàssica sociològica⁶⁴, com també molts científics socials contemporanis⁶⁵, prefereixen parlar del llarg segle XVI com del període crucial per a la transició del feudalisme al capitalisme. Fins i tot n'hi ha d'altres, com David Landes, que consideren que el capitalisme no existeix plenament fins a mitjan segle XVIII, a partir de la Revolució Industrial, o, més exactament, des de la introducció de les grans innovacions tecnològiques (ferro, carbó, ferrocarril), que no van sorgir fins a la segona meitat del segle XIX. Finalment, André Gunder Frank i Jonathan Friedman han insistit en el fet que el capitalisme va constituir un aspecte important del sistema mundial eurasiàtic durant mil·lennis.

⁽⁶⁴⁾Karl Marx i Max Weber.

⁽⁶⁵⁾Fernand Braudel, Immanuel Wallerstein, Alan Macfarlane i Michael Mann.

La qüestió de la naturalesa i els orígens del capitalisme, així com la del seu desenvolupament i col·lapse futur, va sorgir originalment en cercles socialistes, en particular en les obres de **Karl Marx** i **Friedrich Engels**; més tard la van continuar tant els seguidors com els detractors de Marx, i des del final del segle XIX fins ara ha estat una gran preocupació per als científics socials.

A diferència de Weber, Marx no va utilitzar l'expressió *capitalisme*, però el concepte és implícit en la seva obra. Va caracteritzar el **capitalisme** com un sistema econòmic en funcionament constant en el qual l'empresari burgès compra els mitjans de producció, la força de treball i les matèries primeres a fi de produir mercaderies amb vista a vendre-les en un mercat per treure'n un benefici. L'acumulació de capital és, per descomptat, una característica central del sistema, que requereix la presència d'una classe burgesa adinerada i d'un proletariat desposseït que es veu forçat a vendre la seva força de treball.

Karl Marx (1818-1883).

Marx no va ser constant respecte a la qüestió del moment en què es va iniciar el capitalisme, però en els seus escrits dels anys quaranta és veu que l'aparició del capitalisme havia de tenir l'origen en una sèrie de desenvolupaments que remunten al segle XI i que es poden resumir en els punts següents:

- 1) La **separació entre ciutat i camp**.
- 2) L'**aparició d'un grup social de comerciants**.
- 3) L'**establiment de relacions comercials** en una àrea extensa.
- 4) L'**aparició de la manufactura**.
- 5) L'**extensió del comerç a tot el món** gràcies al descobriment d'Amèrica i a la colonització.
- 6) La **dominació del mercat mundial** per part d'una sola nació: Anglaterra.
- 7) El **desenvolupament de forces de producció** per a respondre a una demanda sempre creixent.

En l'obra posterior de Marx, i sobretot a *Das Kapital*, se situa l'inici de l'època capitalista al segle XVI, tot i que Marx també va admetre que abans d'aquest període algunes activitats econòmiques ja podien ser considerades com a capitalistes.

L'obra de **Max Weber** *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* ha tingut la mala sort de ser llegida i utilitzada de manera errònia, bàsicament per a refutar el suposat determinisme econòmic de Marx. De fet, la intenció principal de Weber era establir que hi ha una afinitat electiva entre l'ètica derivada d'algunes sectes protestants, sobretot el calvinisme, i el punt de vista de l'empresari capitalista. Convé remarcar que la connexió que Weber postulava no era que l'ètica protestant havia estat la causa de l'esperit capitalista, i encara menys del desenvolupament del capitalisme com a sistema econòmic, sinó simplement que aquest esperit era realçat i legitimat per l'aparició d'una ètica religiosa que permetia, més que no pas encoratjava, l'existència d'un *Weltanschauung* propici per a una activitat econòmica racional.

Max Weber (1881-1961).

En la seva anàlisi, Weber defensava la idea d'un període històric concret, tot i que essencial, en el desenvolupament del capitalisme: el moment en què el procés de racionalització occidental va arribar al punt culminant. Segons Weber, el capitalisme se centrava en l'aplicació del principi de racionalitat econòmica amb vista a obtenir un benefici per mitjà de l'intercanvi pacífic. Weber era conscient de dues coses:

- En primer lloc, que l'**esperit del capitalisme** i algunes de les seves institucions s'havien originat a l'edat mitjana. Rebutjava la idea que l'esperit del capitalisme fos només el resultat de la influència de la Reforma. Weber sabia prou bé que moltes formes d'organització capitalista eren anteriors al protestantisme, i amb això en va tenir prou per a refutar les interpretacions simplistes de la seva tesis.
- En segon lloc, admetia l'**existència de diversos tipus de capitalisme** (capitalisme de botí, etc.), però considerava que el més característic del capitalisme modern del segle XVII era l'organització racional del treball lliure. També va insistir en la novetat del període inicial de l'època moderna, que ell va caracteritzar amb precisió com una florida espectacular de l'esperit capitalista.

Com va sorgir, doncs, el capitalisme? L'explicació de Weber no és fàcil de precisar no solament perquè es troba dispersa en els seus escrits, sinó també, potser, com ha assenyalat J. Baechler, perquè no existeix o més aviat perquè té moltes variants. No obstant això, per Weber hi ha una sèrie de causes essencials que expliquen l'aparició i el desenvolupament del capitalisme. R.J. Holton (1985) les ha resumit de la manera següent:

- 1) La **separació de l'empresa productiva** respecte de la família i de les consideracions de parentiu.
- 2) El **llegat del dret romà**.
- 3) El **desenvolupament de la ciutat occidental**.

4) L'**aparició d'una nació estat** racional i legal administrada per una burocràcia.

5) L'**ètica protestant** en el context de la religió judeocristiana.

6) La **separació dels productors directes de la terra** per tal de crear un treball assalariat lliure.

Fernand Braudel ha dedicat tres grans volums al desenvolupament del capitalisme des del 1400 fins al 1800. La definició que en fa és, d'alguna manera, inusual. Distingeix tres sectors de l'economia gairebé autònoms:

- **vida material** o civilització material;
- **economia de mercat** o economia pròpiament dita;
- **capitalisme** en sentit estricte.

La vida material és el sector de l'autosuficiència i del bescanvi de béns de consum i serveis en distàncies curtes. Fa referència a la vida quotidiana de la major part de la població. L'esfera següent és la de la competència; té a veure amb els "mecanismes de producció i l'intercanvi relacionat amb les activitats del camp, amb les botigues i els tallers, els bancs, els intercanvis, les fires i els mercats".

Aquesta és l'economia que va ser teoritzada pels seguidors d'Adam Smith. Per acabar, segons Braudel, el capitalisme s'hauria de restringir a les "jerarquies socials capaces de manipular l'intercanvi i de crear anomalies en el sistema. Aquest és l'àmbit de tota mena d'especulacions i el que prefigura les activitats del capitalisme modern".

Mentre que l'economia pròpiament dita la podem definir com un àmbit de competència, el capitalisme és l'àmbit del monopoli.

Braudel es refereix al capitalisme com un fenomen superestructural i assenya-la que va ser entre els segles XV i XVIII que el capitalisme va estendre el seu camp d'acció; el regne de la vida econòmica també es va estendre considerablement, però fins i tot cap a l'any 1800 la majoria d'habitants de l'Europa occidental encara vivien en el nivell humil de la vida material, és a dir, al marge de l'economia de mercat i de l'ordre capitalista. Els grans canvis es van produir amb la Revolució Industrial.

Braudel situa els orígens del capitalisme en els beneficis que genera l'existència del mercat mundial. El comerç de llarga distància, especialment d'articles de luxe, va fer possible l'acumulació de capital a l'inici de l'Europa moderna. El capitalisme per excel·lència va sorgir, en primer lloc, en àrees de l'Europa occidental⁶⁶, on es podia invertir capital i obtenir-ne grans beneficis.

⁽⁶⁶⁾Primer a Venècia, i més tard a Amsterdam i Londres.

Així, doncs, Braudel defineix el capitalisme per la seva capacitat de generar valors d'intercanvi, cosa que comporta, a la vegada, l'acumulació de diner. El capitalisme està sòlidament ancorat en l'àmbit de la circulació de valors comercials, gairebé com un subproducte d'aquesta mena de mercat d'intercanvi que reporta guanys elevats.

El capitalisme és essencialment comercial, diu Braudel, tot i que després del segle XVIII fa un gir cap a la indústria i la banca. No obstant això, pel fet de concentrar-se principalment en les relacions d'intercanvi i, per tant, perquè ignora o minimitza el paper de la producció, del consum i de la distribució, Braudel no pot donar una explicació de l'hegemonia del capitalisme en el món modern. No hi ha cap dubte que això succeeix, com ha assenyalat A. Tenenti, perquè Braudel es nega a veure en les transformacions radicals i molt estratificades de la Revolució Industrial un indicatiu del veritable capitalisme.

En definitiva, sembla que el capitalisme de Braudel sigui atemporal, encara que les seves formes canviïn constantment. Ni tan sols la Revolució Industrial va aconseguir canviar la seva naturalesa essencial.

Més recentment, en la perspectiva del diàleg entre Marx i Weber, i en vista de les aportacions de **Wallerstein** i de la sociologia de la història moderna en general, autors com Anthony Giddens i Michael Mann han intentat veure el capitalisme no com un mode de producció *stricto sensu*, sinó en termes d'una concepció no determinista i dinàmica del sistema mundial.

El primer punt de què tracta **A. Giddens** (1985) és un intent de separar el capitalisme de l'industrialisme. El desenvolupament del capitalisme, addueix, és previ al de l'industrialisme. El primer també era la condició necessària perquè sorgís el segon, però cada sistema té unes característiques específiques. Partint de l'obra de Marx i de Weber, defineix el capitalisme com un sistema que apareix a l'inici de l'època moderna, caracteritzat per la tendència cap a un procés total de mercantilització⁶⁷.

Giddens distingeix el capitalisme com a sistema econòmic de la societat capitalista, aquesta última concebuda com un tipus de societat condicionada per les influències econòmiques del primer. Aquest autor està bàsicament en contra de la idea de societat industrial perquè, mentre que la societat capitalista se centra en el dinamisme de l'acumulació de beneficis mitjançant el mercat d'intercanvi i la configuració de la totalitat social, en la societat industrial no es donen aquests elements.

Malgrat tot, hem de ser conscients que per Giddens:

Vegeu també

Per a les aportacions de Wallerstein, consulteu el subapartat 3.4 d'aquest mòdul.

⁽⁶⁷⁾Fins i tot la de la terra i la de la força de treball.

"la societat capitalista només és una societat en la mesura que és una nació estat, de manera que té unes fronteres que en delimiten la sobirania respecte de la que reivindiquen altres nacions-estat".

Giddens (1985, pàg. 141).

És important veure, en aquesta afirmació, un rebuig del determinisme econòmic.

En resum, Giddens està d'acord que, tot i que el desenvolupament del capitalisme i la Revolució Industrial han influït en l'auge de les nacions estat, el món modern en el qual vivim és el resultat de la intersecció del capitalisme, l'industrialisme i el sistema de les nacions estat.

En la seva obra *The Sources of Social Power I*, que va esdevenir precursora, **Michael Mann** també ha intentat establir una distinció entre capitalisme i industrialisme. En cert sentit, la **Revolució Industrial** va ser un esdeveniment d'una tal magnitud i d'un impacte tan important en la història que és difícil no veure'n les arrels en l'edat mitjana i en els inicis de l'Europa moderna.

La definició de **capitalisme** de Mann posa l'èmfasi en la producció de mercaderies, en la propietat privada en règim de monopoli dels mitjans de producció, i en una força de treball lliure i al marge d'aquells mitjans. En aquest sentit el capitalisme va precedir la Revolució Industrial.

Tot i que aquest mode de producció no va sorgir fins després del 1500, no es pot explicar si no tenim en compte una dinàmica econòmica europea anterior que es manifesta entre els anys 800 i 1155 en un escenari de poders d'organització econòmica forts i, en una segona fase (1155-1477), en el fet que les xarxes mercantils arribessin a més sectors. Al seu torn, aquesta dinàmica no pot ser vista estrictament en termes de poder econòmic, sinó com una combinació de les diverses formes de poder que Mann distingeix: econòmic, polític, militar i ideològic.

No hi ha res en l'essència del capitalisme que hagi forçat el desenvolupament del sistema de multiplicitat d'estats a Europa; de fet, els estats ja hi eren al final de l'edat mitjana. Més endavant, a l'època de la Revolució Industrial, el capitalisme ja estava situat en el marc d'una civilització d'estats geopolítics. Mann troba força dificultats per a determinar amb precisió quina és la naturalesa d'aquesta civilització, tot i que se'ns diu que ja no era el cristianisme el que proporcionava la unitat; al final fa servir el terme *europea* per a referir-s'hi, un terme vague.

En l'esquema de Mann és inacceptable predicar, en darrer terme, qualsevol determinisme o fins i tot qualsevol determinació unilateral. En el període anterior a la Revolució Industrial, el declivi del factor ideològic⁶⁸ significava que

Desenvolupament d'Europa

Michael Mann pensa sobretot en el paper de la competència entre els estats en el desenvolupament d'Europa, que va ser àmpliament determinat per consideracions militars, però també en l'impacte de la cristiandat com a ordre normatiu.

⁽⁶⁸⁾ Cristianisme.

esdevenia un poder subordinat, però encara hem de veure el món modern com una combinació de les altres tres xarxes de poder: l'econòmic, el polític i el militar.

No és exagerat afirmar que les interpretacions de Marx i Weber sobre el capitalisme han dominat en bona part el pensament teòric i la recerca empírica del segle XX en l'àmbit de l'antropologia i altres ciències socials. Sens dubte, és un símptoma de l'extraordinària importància de tots dos pensadors i de la riquesa de les seves aportacions teòriques. De tota manera, el fet que Marx i Weber fossin convenientment oposats en el sentit que representaven, respectivament, la visió materialista i idealista de la història, explica aquesta polarització estèril entorn dels dos autors.

Des de la perspectiva històrica que ens dóna a conèixer els esdeveniments, costa d'entendre per què les poques veus que van posar l'èmfasi en els punts de contacte més que no pas en les divergències entre Marx i Weber no han estat tingudes en compte, però, sens dubte, l'atrinxerament es pot explicar, en última instància, en termes de desenvolupaments específics en la producció de coneixements socials, és a dir, per la influència de consideracions politicomorals.

Els arguments en contra o a favor del capitalisme han dominat el nostre segle, i seria ingenu pensar que els científics socials podrien evitar d'implicar-s'hi. A més, fins als anys setanta no hi ha hagut un diàleg obert entre marxistes i weberians i no ha estat possible una síntesi de les dues línies de pensament. C. Wright Mills va mantenir que Weber havia complementat Marx amb una **interpretació materialista** de les estructures polítiques del capitalisme. No és estrany, doncs, que en interpretacions recents del capitalisme l'estat hi tingui un paper destacat.

Hi ha un punt que val la pena de remarcar en relació amb les diferents concepcions del capitalisme: cal determinar si el fet de buscar punts de contacte o divergències en aquestes definicions és, en certa manera, una funció de les nostres pròpies pressuposicions teòriques. El cas en qüestió, com he dit abans, és l'oposició entre Marx i Weber, avui ja superada en gran part. El que ens interessa és que ni Marx ni Weber no creien que un sol factor pogués explicar per si mateix el desenvolupament del capitalisme; per tant, encara que el segle XVI fos un període de grans canvis, aquests haurien estat inconcebibles sense tota una sèrie d'innovacions anteriors. A més, Marx i Weber, a banda d'altres autors, eren del tot conscients que les innovacions tecnològiques de mitjan segle XVIII havien revolucionat el món modern, però el fet de saber si el capitalisme va canviar qualitativament és un punt discutible.

No obstant això, hi ha dos grans àmbits en què els pensadors socials clàssics i contemporanis difereixen:

- En primer lloc, hi ha una **transició** de l'enfocament societari a un altre basat en el concepte de sistema mundial, o el seu equivalent.
- En segon lloc, hi ha una **tendència** a considerar l'estat com una variable independent molt més marcada entre els autors moderns que no pas entre els autors anteriors, en particular Marx.

Vegeu també

A la web de l'assignatura podeu llegir "Estado y nacionalismo".

3.2. Requisits per a la transició al capitalisme: comparació entre Europa i el Japó

La comparació entre Europa i el Japó és necessària si volem saber per què el capitalisme es va originar en aquestes dues àrees i no en una altra. Seguint S. Sanderson (1995), és possible establir una llista de similituds que es poden interpretar com a requisits per al desenvolupament del capitalisme. Com que el context d'aquest canvi en el sistema de producció té l'origen en l'expansió històrica del factor comerç⁶⁹ a llarg termini, és just afirmar que el capitalisme hauria sorgit, més tard o més d'hora, en algun lloc. La llista de similituds entre Europa i el Japó és la següent:

⁽⁶⁹⁾Incloent-hi el comerç urbà, regional i de llarga distància.

1) **Dimensió.** Tant el Japó com els països europeus⁷⁰ que van desenvolupar el capitalisme eren petits si els comparem amb els imperis. El principal avantatge de tenir dimensions petites és que el cost de l'estat no esdevé un obstacle per al desenvolupament econòmic.

⁽⁷⁰⁾Països Baixos i Anglaterra.

2) **Geografia.** El fet que totes dues àrees estiguessin situades a la vora del mar indica que el transport marítim era més important que el que es feia per via terrestre. El mateix es pot dir dels desenvolupaments protocapitalistes⁷¹ del període anterior.

⁽⁷¹⁾Per exemple, les ciutats italianes.

3) **Clima.** Totes dues àrees tenen un clima temperat. S'ha demostrat que els climes càlids són més indicats per a l'agricultura i l'exportació de primeres matèries, mentre que els temperats són més apropiats per a la producció d'articles manufacturats.

Clima temperat

El clima temperat també ha estat suggerit com una raó important de l'èxit posterior dels Estats Units.

4) **Demografia.** Tant el Japó com Europa van experimentar un gran creixement de població en els darrers temps del feudalisme i el període inicial del capitalisme. Possiblement, la pressió de la població contribuï a modificar el mode de subsistència. Però tan important com el creixement de la població en si és la forma que va adoptar: un procés d'urbanització. Amb les ciutats assistim a l'augment del nombre d'artesans i al desenvolupament dels mercats.

5) **Estructura política.** El feudalisme pròpiament dit només va existir a Europa i al Japó, que són països que van tenir sistemes semblants durant més o menys el mateix període de la història. A la pràctica, això vol dir que els mercaders tenien més llibertat que en qualsevol altre sistema conegut a l'època; aquesta situació era possible gràcies al fet que en cap de les dues àrees no hi havia grans estats burocràtics.

3.3. La Revolució Industrial

L'expressió *Revolució Industrial* fa referència al moment inicial del pas bruscat d'una economia agrària i artesanal a una altra de dominada per la indústria i la manufactura feta amb màquines. Va començar a Anglaterra al segle XVIII, i es va estendre d'una manera desigual al continent europeu i a algunes altres zones. Tan sols en el període de dues generacions va transformar la societat occidental, i en dos segles havia transformat el món.

La Revolució Industrial va comportar una sèrie d'**innovacions tecnològiques**:

- 1) Les habilitats humanes van ser substituïdes per aparells mecànics (màquines).
- 2) La força humana i l'animal van ser substituïdes per força inanimada, sobretot pel vapor.
- 3) Hi va haver una gran millora en l'obtenció i la manera de treballar les primeres matèries, principalment en el camp de la indústria metal·lúrgica i la química.
- 4) Es va passar de l'artesania a la manufactura.

Hi ha una sèrie de **característiques concomitants** que van associades a la Revolució Industrial, les més notables de les quals són, possiblement, les següents:

- 1) El fet que la unitat de producció tingués dimensions més grans. La concentració de la manufactura va ser possible, i alhora necessària, gràcies a la introducció de les màquines. Primera aparició de fàbriques i de tallers.
- 2) El fet que el sistema fabril establís dos tipus de relacions entre capitalistes i treballadors:
  - Les **relacions econòmiques**, mitjançant el nexse salarial.
  - Les **relacions funcionals**, mitjançant la supervisió i la disciplina.
- 3) Una innovació tecnològica contínua en els sectors tèxtil, de l'acer, químic, de les màquines de vapor i del transport per via fèrria.

Revolució industrial

A fi de guiar-nos a través de la complexitat d'aquest tema, seguirem l'obra clàssica de David Landes *Prometheus Unbound* (1969)

Les innovacions tecnològiques de la Revolució Industrial van permetre el pas de l'artesania a la manufactura.

4) L'augment de la productivitat –de l'ordre de milers de vegades més en alguns casos, com ara el de la filatura– i l'aparició de nous objectes.

Com ha assenyalat Fernand Braudel, es van produir grans canvis en la civilització material dels europeus a partir de l'any 1800. Fins que la Revolució Industrial no va introduir tots aquests canvis, el món material de la pagesia anglesa al voltant de l'any 1750 no era gaire diferent del que tenien els habitants d'Anglaterra en temps de Juli Cèsar.

Una de les conseqüències de la Revolució Industrial, potser la més important, va ser la transferència de la força de treball i dels recursos de l'agricultura a la indústria.

Dues raons principals expliquen aquest estat de coses:

- La **demanda de productes manufacturats** va créixer més ràpidament que la demanda d'aliments.
- La **productivitat en la indústria** va créixer molt més de pressa que en l'agricultura, cosa que va comportar que la caiguda dels preus dels articles manufacturats fos més accentuada que la dels productes agrícoles.

Les conseqüències de la Revolució Industrial van ser diverses; no solament va afectar el mode de producció, sinó també els àmbits social, institucional i governamental, així com el de la ciència i els valors. Les societats van esdevenir capaces de generar riquesa material i cultural, i d'adaptar-se als canvis que s'anaven produint.

El concepte de **modernització** fa referència als següents elements interdependents però parcialment autònoms:

- **Urbanització** (concentració en ciutats, que esdevenen modes de producció industrial i centres d'administració i de cultura).
- **Transició demogràfica** (disminució tant dels índexs de mortalitat com dels de natalitat).
- **Burocratització** (govern efectiu, centralitzat i burocràtic).
- **Ensenyament** (procés d'escolarització, educar i socialitzar els nens i les nenes amb vista a la societat industrial).

Vegeu també

A la web de l'assignatura podeu llegir "Modern Revolutions".

- **Habilitat tecnològica** (adquisició d'habilitat per a poder utilitzar una tecnologia posada al dia).

Sovint s'ha donat el cas, sobretot al Tercer Món, de societats que s'han modernitzat però que a penes s'han industrialitzat perquè no han adquirit una habilitat tecnològica adequada.

La Revolució Industrial a la Gran Bretanya

Hem de distingir tres tipus d'elements causants de la Revolució Industrial a la Gran Bretanya:

1) Requisits necessaris

a) Millores en l'agricultura. Això era, per descomptat, necessari, ja que cada vegada hi havia més gent treballant en la indústria. D'altra banda, el creixement de la població també requeria avenços en l'agricultura. A la Gran Bretanya això volia dir augmentar la producció de gra i la població d'ovelles. La primera cosa es va poder fer destinant més terres a l'explotació i a la pràctica de la rotació de conreus; la segona representava millorar els terrenys de pastura i els conreus d'arrels.

Fet i fet, les millores en l'agricultura van tenir un paper modest en els estímuls de la Revolució Industrial.

b) Millores en el transport. Cap al 1760 es va completar el peatge en les principals carreteres d'Anglaterra, cosa que va permetre millorar-ne i ampliar-ne la xarxa. Al començament del segle XIX es van introduir noves formes de transport, especialment del transport per aigua (aigües costaneres, rius, canals).

c) Evolució d'un sistema monetari sofisticat. Des del final del segle XVII es va desenvolupar un sistema bancari modern, que oferia al comerç crèdits accessibles i barats, una gamma àmplia i flexible de bitllets, i facilitat de transferències per a fer pagaments, tant dins del país com a l'estranger.

d) Més disponibilitat de capital. L'acumulació de capital ha de precedir l'expansió de la indústria. Un tipus d'interès favorable ajuda en aquest sentit.

e) Provisió d'un sistema educatiu. Es tractava de substituir un únic pla d'estudis destinat a una petita aristocràcia i una elit de classe mitjana per una provisió dual: d'una banda, un pla d'estudis més rellevant per al comerç i la indústria, destinat a una elit nova i més àmplia de classe mitjana, i, de l'altra, una educació elemental que satisfés les necessitats industrials de la classe treballadora. Els dos models havien sorgit a Anglaterra al començament del segle XVIII amb les acadèmies de l'Església per a les classes mitjanes i els centres de beneficència per a les classes més baixes. A Escòcia hi havia universitats per a les classes mitjanes i escoles pertanyents a parròquies per als treballadors.

f) Un Estat no intervencionista. Existència d'unes condicions en què la regulació governamental no interfereix excessivament la vida privada, tot i que la política del *laissez-faire* no va sorgir fins al segle XIX.

2) Expansió industrial i regional

a) Es va produir un creixement apreciable en els sectors industrials del ferro, tèxtil (cotó i llana) i químic.

b) La indústria es desenvolupà en un nombre limitat de llocs: Derwent Valley (al límit entre Durham i Northumberland), Stour Valley (Worcestershire), Upper Trent Valley i Londres.

3) Creixement econòmic ràpid

a) Creixement de la població.

b) Expansió dels mercats, tant a Anglaterra com a l'estranger.

c) Nova tecnologia, per raons socials i intel·lectuals, però també econòmiques.

El sistema Norfolk va permetre les millores en l'agricultura perquè evitava el guaret i així hi havia més rendiments agraris.

Convé destacar que els punts 1 i 2 no se sumen a la Revolució Industrial. Hi pot haver condicions necessàries, però amb aquests processos no hi havia garanties que el creixement s'accelerés en el futur. És força evident que el factor clau del ràpid creixement econòmic que va tenir lloc a la Gran Bretanya durant l'últim quart del segle XVIII va ser l'aparició d'una nova tecnologia.

3.4. El sistema mundial modern

En parlar de la qüestió de les tipologies evolucionistes, l'últim plantejament que hem considerat, i amb cert detall, era el d'Immanuel Wallerstein. Ara és el moment de veure amb certa profunditat quina ha estat l'aplicació de la idea del sistema mundial en el desenvolupament del capitalisme. Les idees de Wallerstein, manifestades per primera vegada el 1974, han tingut un gran impacte, directament o indirectament, en el desenvolupament de l'antropologia.

L'enfocament de Wallerstein fou un toc d'atenció per a aquells investigadors que actuaven com si les societats que estudiaven estiguessin aïllades i fossin autònomes. La teoria dels sistemes mundials va posar l'èmfasi no solament en la interconnexió entre societats, sinó també en el fet que constitueixen un tot; ara les societats ja no podien ser considerades objectes d'estudi separat, com si fossin independents les unes de les altres.

Per a donar una idea de l'abast de l'obra de Wallerstein, reproduïm, en primer lloc, un fragment significatiu del seu llibre *The Modern World-System*:

"Al final del segle xv i a l'inici del xvi va aparèixer el que anomenarem *economia mundial europea*. No es tractava d'un imperi, tot i que ocupava un espai tan gran com el d'un imperi i en compartia algunes característiques. Però era diferent i nou. Era una mena de sistema social del qual no es pot dir amb exactitud si es tractava de l'avançament d'una característica específica del sistema mundial modern. Era una entitat econòmica però no pas política, a diferència dels imperis, les ciutats estat i les nacions estat. De fet, dins els seus límits hi ha imperis, ciutats estat i hi sorgeixen nacions estat. És un sistema «mundial», però no perquè contingui el món sencer sinó perquè és més extens que qualsevol altra unitat política definida jurídicament. I és una «economia mundial» en la mesura que els lligams bàsics entre les parts que el componen són econòmics, tot i que aquest aspecte va ser reforçat, fins a cert punt, per vincles culturals i, eventualment, com veurem, per acords polítics i, també, per estructures confederals."

I. Wallerstein (1974, pàg. 15).

Lectures complementàries

Potser el millor exemple de com el sistema mundial de base europea va afectar la resta de cultures del món el trobareu a:

E. Wolf (1982). *Europe and the People without History*. Berkeley (Cal.): University of California Press. Traducció castellana: *Europa y la gente sin historia*. Mèxic: FCE (1987).

Un aspecte particular del capitalisme com a economia cultural d'àmbit mundial es recull a:

S. Mintz (1985). *Sweetness and Power. The Place of Sugar in Modern History*.

Vegeu també

Pel que fa a les tipologies evolucionistes, consulteu el subapartat 2.3 del mòdul "Les eines conceptuals i teòriques de l'antropologia" d'aquesta assignatura.

Lectura complementària

Trobareu la traducció següent de l'obra esmentada de Wallerstein:

El moderno sistema mundial (vol. 1). Madrid: Siglo XXI (1984).

Un **sistema mundial** és un sistema social amb les seves fronteres, estructures, grups membres, regles de legitimació i coherència. Dins del sistema hi ha forces en conflicte com a conseqüència del fet que cada grup intenta aconseguir determinats avantatges. Hi ha una mena d'equilibri basat en la tensió. El sistema canvia: és modelat i remodelat pels diversos grups que el formen. Wallerstein utilitza una analogia biològica per a caracteritzar-lo; en aquest sentit, el sistema mundial és com un organisme amb una expectativa de vida en relació amb la qual les seves característiques canvien en uns aspectes i es mantenen estables en uns altres. Les estructures del sistema a vegades són fortes i a vegades són dèbils, en funció del treball dels elements interns del sistema.

Abans d'analitzar els estadis del sistema mundial modern potser caldria considerar dues grans àrees conceptuals: l'estructura i el desenvolupament del sistema. En relació amb l'**estructura**, hem de tenir en compte els tres elements següents:

1) **Economia expansiva**. Tot i que l'expansió de l'economia pot aparèixer sota la disfressa d'economies nacionals o colonials connectades pel comerç, el que tenim és una economia a escala mundial. Aquesta economia esdevé cada vegada més veritablement universal, i es pot caracteritzar per una divisió única o axial de la integració dels processos de treball⁷², que té el seu paral·lel en un conjunt de processos d'acumulació, i que consta:

(72) Divisió del treball.

- d'un **nucli** més avançat, històricament expansiu i geogràficament canviant;
- d'una **perifèria** menys avançada, desproporcionadament expansiva i geogràficament canviant.

2) **Estats expansius**. Amb el desenvolupament del sistema mundial, els estats nacionals amplien la seva jurisdicció i n'apareixen de nous. Hi ha una rivalitat contínua entre estats, així com un intent constant de dominar-ne d'altres i d'expansionar-se cap a l'exterior i crear un imperi.

3) **Relació capital-treball**. El procés d'acumulació opera per mitjà d'aquesta relació i la reproduïx contínuament. Aquest és el marc sociopolític que progressivament crea interrelacions de producció i polítiques en l'àmbit intern dels estats i entre estats.

Si ara analitzem el **desenvolupament del sistema mundial**, veurem que Wallerstein insisteix que l'expansió dels factors indicats en els tres elements de l'estructura crea períodes d'expansió i d'estancament en el si del sistema mun-

dial. D'altra banda, la contradicció bàsica d'aquest sistema, és a dir, l'existència d'una economia i de múltiples estats, comporta, a llarg termini, canvis socials a l'interior del sistema.

Hi ha quatre grans èpoques en el sistema mundial (Wallerstein, 1974; Sander-son, 1995):

1) 1450-1640: orígens i condicions inicials del sistema mundial

Aquest és el període dominat per l'expansió d'Espanya i Portugal a Amèrica. Es van establir colònies en molts llocs: al Carib, Mèxic, el Perú i el Brasil. Dos imperis indígenes –els asteques i els inques– van ser subjugats i destruïts pels espanyols. El dels inques va crear nous sistemes de producció que tenien com a base el treball forçat, en el sector de les indústries extractives⁷³ i en l'agricultura. Al Brasil els portuguesos van crear una economia de plantacions basada en el treball dels esclaus que van portar de l'Àfrica; les seves collites principals eren de sucre.

(73) Productes minerals.

L'efecte del tràfic d'esclaus a les societats africanes

Segons Eric Wolf (1982), un dels efectes de l'expansió del sistema capitalista mundial va ser l'esclavització, entre 1500 i 1870, d'aproximadament 12 milions d'africans que van anar a parar a les plantacions de sucre, tabac i cotó d'Amèrica⁷⁴. Les conseqüències del comerç d'esclaus per a les societats africanes és un tema de què s'ha tractat poc. D'entrada cal dir que sense la col·laboració d'algunes societats africanes el comerç d'esclaus hauria estat molt més difícil.

Quan van arribar els europeus, tant l'Àfrica occidental com l'Àfrica central estaven força poblades⁷⁵. Amb unes condicions ecològiques semblants, aquestes societats practicaven l'horticultura i, en un grau més petit, també tenien bestiar. Si bé el nivell d'integració sociocultural de la major part de societats era la tribu, també hi havia alguns estats com ara el de Benín i el del Congo.

Fins al segle XIX, la penetració europea a l'Àfrica va ser generalment limitada, i no va anar més enllà de les zones costaneres; inicialment, els europeus cercaven or i pebre, després es van interessar pels esclaus. Els africans volien metalls, armes de foc i tèxtils, i després, rom i tabac.

No és possible explicar per què van ser les poblacions africanes les escollides per a l'esclavatge: tal vegada la resistència física o el fet que el desarrelament feia més difícils les revoltes. La demanda d'esclaus per part dels europeus va tenir lloc en un context en què l'esclavitud era part del mode de vida africà. A l'Àfrica hi havia tres tipus d'esclaus:

- com a penyora per un deute;
- com a conseqüència d'una decisió judicial;
- com a botí de guerra.

No es pot dir que en les societats africanes l'esclau estigués totalment deshumanitzat; de fet, l'esclau s'integrava en el grup de parentiu, encara que fos amb drets limitats. El comerç d'esclaus amb Amèrica va utilitzar aquests canals d'obtenció d'esclaus, però va convertir els esclaus en bestiar.

El comerç va tenir efectes diversos en el món africà:

- Va enfortir l'Estat de Benín i va facilitar l'aparició d'altres estats a l'Àfrica occidental com els de Dahomey, Oyo i Ashanti.
- Al delta del Níger alguns patrullinats es van convertir en organitzacions mercantils i guerrerres dirigides per empresaris hàbils.
- A l'Àfrica central, el regne del Congo es va debilitar, mentre que hi van proliferar petits estats tributaris, encara que moltes altres tribus foren desarrelades i delmades.

Els tallens del segle XX, estudiats per Meyer Fortes, són el resultat d'una fusió d'ètnies diferents.

⁽⁷⁴⁾El Carib, el Brasil, el sud dels Estats Units.

⁽⁷⁵⁾11 i 8 milions d'habitants, respectivament.

El cost de mantenir un imperi feixuc a Europa i una burocràcia excessiva en el propi país van fer que Espanya perdés ben aviat la seva posició hegemònica en el sistema mundial. Els Països Baixos van passar a ocupar el lideratge econòmic, sobretot pel que fa al comerç a mitjan segle XVI, i van esdevenir un centre financer, amb la producció tant de teixits com d'altres productes manufacturats. A més de la República holandesa, que era el poder hegemònic, França i Anglaterra, i també Espanya, van ser competidors en l'àmbit econòmic.

Mentrestant, a l'Europa de l'est tenia lloc un procés de "refeudalització" en què els camperols es van convertir en serfs. El sistema es basava en la producció de gra, que s'exportava als països del nucli. En aquest estadi del desenvolupament del sistema mundial, l'economia mundial capitalista representava una petita proporció de l'economia mundial (el 20% de la població).

2) 1640-1760: consolidació del sistema mundial

En aquest període els canvis foren limitats. La rivalitat principal va ser entre la dominació holandesa i la competència creixent de França i Anglaterra. La confrontació, tant en el camp econòmic com en el militar, va caracteritzar el període. Els Països Baixos no van poder mantenir l'hegemonia i Anglaterra els va substituir. La rivalitat entre França i Anglaterra va continuar intacta en diversos fronts, a Europa i a la resta del món⁷⁶; al final del període Anglaterra dominava la situació. Altres països van començar a tenir un paper destacat en la semiperifèria: Prússia, Suècia i les colònies angleses de l'Amèrica del Nord.

⁽⁷⁶⁾Amèrica, l'oest de l'Àfrica, l'Índia.

La demanda europea de productes com ara el sucre, el cafè, el te, la xocolata i el tabac va augmentar substancialment. El Carib, el Brasil i altres àrees n'eren els principals proveïdors. Les plantacions eren cultivades per esclaus africans importats. No obstant això, l'Àfrica, l'Àsia i Oceania encara estaven fora de l'economia mundial capitalista, tot i que formaven part del seu àmbit extern, és a dir, hi havia alguns tipus de contactes, però no estaven integrats dins el sistema.

Sucre, te i cafè

En el llibre *Sweetness and Power*, Sidney Mintz posa l'èmfasi en el poder creixent del sucre i dels productes que en deriven. No hi ha cap cultura que hagi resistit l'atracció pel sucre. En aquest sentit, les classes treballadores europees no haurien dut a terme les seves feines industrials dures i monòtones si no haguessin tingut accés a les calories barates que els proporcionava el sucre, ni a l'estímul del te i el cafè.

3) 1760-1917: conversió de l'economia mundial en una empresa global gràcies a la transformació tecnològica de la indústria moderna

En aquesta època es va produir un gran canvi en el sistema mundial com a conseqüència de la Revolució Industrial. Es podria dir que, gràcies al fet que la Gran Bretanya va dirigir el procés d'industrialització, aquesta esdevingué hegemònica al començament del segle XIX. Els dos grans esdeveniments d'aquest període van ser els següents:

- la **independència de la majoria de colònies americanes**, tant al nord com al sud;
- la **incorporació de l'Àfrica, l'Àsia i Oceania** a l'economia mundial capitalista com a perifèries. Rússia s'hi va afegir com a semiperifèria.

La Gran Bretanya va derrotar França entre 1792 i 1815. En aquesta última data Anglaterra ja dominava en diversos sectors: agricultura, indústria, comerç i finances. Aquesta posició també va permetre el predomini dels teixits britànics en els mercats mundials. La incorporació de la resta del planeta a l'economia capitalista mundial va prendre sovint, però no sempre, la forma d'imperis d'ultramar. La Gran Bretanya va perdre l'hegemonia al final del segle XIX; els seus grans rivals van ser Alemanya i els Estats Units.

Imperis d'ultramar

La Gran Bretanya, i també França, Portugal, els Països Baixos, Bèlgica, Alemanya, Rússia, etc., es van expansionar amb imperis d'ultramar.

El potlatch

Els indis de la costa nord-oest d'Amèrica, des del sud d'Alaska fins a l'estat de Washington, formen part d'una àrea cultural caracteritzada, entre altres coses, per la presència d'una institució multifuncional anomenada *potlatch*. A primera vista el potlatch és una festa en què es donen o destrueixen una sèrie de coses: des de menjar fins a flassades. Aquest comportament proporciona prestigi a la persona, generalment un cacic, que inicia el potlatch i obliga altres cacics a continuar el cicle.

Els kwakiutl de Vancouver i els seus voltants potser són el grup més conegut de les poblacions que practiquen el potlatch.

Estudiats per Franz Boas, la seva institució va atraure l'atenció teòrica de Ruth Benedict i de Marcel Maus, entre altres. Benedict ha estat l'autora que més ha contribuït a presentar l'estil de vida dels kwakiutl com el d'una societat obsessionada per una competició desesperada i fins i tot agònica, en la qual el que està en joc és l'augment megalomaniac d'estatus i prestigi. Si acceptem com a etnogràficament correcta l'existència d'instàncies de potlatch extremament competitives i fins i tot destructives, cal preguntar-se fins a quin punt aquest tipus de potlatch és una institució autòctona o, més aviat, el resultat del contacte amb els europeus a partir del final del segle XVIII. De fet, Stuart Pidoche divideix la història dels kwakiutl en quatre períodes:

- l'**etapa del precontacte** (fins al 1785);
- el **període del primer contacte** (1785-1849);
- l'**etapa de potlatch** (1849-1920);
- el **període de postpotlatch** (del 1920 fins a l'actualitat).

La costa del nord-oest de l'Amèrica del Nord té un clima temperat, pluja abundant i vegetació variada de coníferes⁷⁷. El mar ofereix pesca⁷⁸, i la terra, animals i plantes, d'una manera abundant. Dedicades a aquesta tasca s'hi ubiquen una sèrie de poblacions (tlingit, haida, tsimshian, carrier, bella coola, nootka, kwakiutl, etc.), societats que tenien un excedent econòmic important, cosa que permetia l'existència d'estratificació social (nobles, plebeus i esclaus).

Segons Pidoche, el potlatch originari estava reservat als cacics, que intercanviaven queviures i riquesa entre els grups locals de la mateixa tribu i entre tribus diferents. La funció d'aquest intercanvi era equilibrar les diferències de productivitat entre els diversos grups o tribus. El prestigi era un bé d'intercanvi, igual que els aliments, les flassades o els esclaus. En l'àmbit de la ideologia conscient, el sistema és matèria perquè els cacics cercaven incrementar el seu prestigi i el seu estatus; l'efecte indirecte d'això era que tots els grups tenien assegurada la supervivència.

Amb l'arribada dels europeus es va iniciar un període d'intercanvi. Els europeus van interessar-se per les pells de llúdrria i marta⁷⁹, i els nadius, per ganivets, vestits, rom, melassa, tabac i mosquets. Entre 1785 i 1825 gairebé 330 vaixells europeus van recalcar a la zona. Al principi del segle XIX, la Hudsom Bay Company hi va penetrar i cap a mitjan segle ja havia establert la seva hegemonia.

Segons Eric Wolf (1982), l'efecte de la presència europea va incidir en el potlatch, i va fer-lo més competitiu i agònic fins al punt que, cap al final del segle, podien entrar en joc milers de flassades o altres objectes quan un cacic en desafiava un altre. L'arribada d'armes de foc a aquesta àrea cultural va incrementar també la guerra entre els diferents grups: territori, esclaus i prestigi estaven en joc.

⁽⁷⁷⁾Avets, pins avet, cedres, etc.

⁽⁷⁸⁾Salmó, arengada, marisc, etc.

⁽⁷⁹⁾Per a revendre-les a la Xina.

4) De 1917 fins als nostres dies: consolidació de l'economia mundial capitalista

Aquest va ser un període de fortes rivalitats entre països situats al nucli del sistema que va causar dues guerres mundials. Molta gent va veure la revolució comunista a Rússia com el principi d'un nou ordre mundial i com una alternativa a l'economia mundial capitalista. Després de la Segona Guerra Mundial, semblava que el sistema soviètic hagués de canviar el món, però durant aquest segle l'hegemonia se la van disputar Alemanya i els Estats Units. L'hegemonia americana no va durar gaire: es va prolongar des del 1945 fins al 1970. Avui dia el nucli el formen l'Europa occidental, el Japó, els Estats Units i Austràlia, mentre que països com Taiwan, Singapur, Corea del Sud i Hong Kong s'hi van acostant.

La mecanització i l'automatització massiva i el creixement de les corporacions transnacionals són característiques d'aquest període. És discutible si això representa un canvi qualitatiu. Alguns països del nucli s'han desindustrialitzat, mentre que d'altres de perifèrics i semiperifèrics s'han industrialitzat. Alguns autors han utilitzat l'expressió *societat postindustrial* per a referir-se a aquests desenvolupaments. És cert que el sector serveis⁸⁰ potser predomina sobre l'industrial. La **manufactura** continua essent important en les societats anomenades *postindustrials*. Pel que fa als canvis en la composició de l'estructura de classe, no és tan clar que la *intelligentsia* creada per aquests nous serveis estigui en una posició dominant; més aviat sembla que els mecanismes d'impuls del sistema econòmic encara són en mans dels capitalistes.

⁽⁸⁰⁾Sanitat, ciència i ensenyament

El **recent col·lapse de l'estat socialista** en l'àmbit mundial és un fenomen destacat que encara no s'acaba d'entendre prou bé. A primera vista, sembla que hauria de reforçar l'economia capitalista i, per tant, desmentir, almenys en un futur previsible, algunes de les previsions de Wallerstein sobre l'alternativa socialista al capitalisme.

3.5. L'era de l'imperialisme

3.5.1. Introducció

Des dels anys setanta, els antropòlegs han hagut de fer front a l'acusació que la seva disciplina s'havia confabulat amb els interessos colonials, i que els seus "productes" –les monografies etnogràfiques i en general les teories antropològiques que les acompanyaven– estaven viciats a causa d'aquesta associació. Segons Kathleen Gough, l'antropologia era filla de l'imperialisme. Els postmoderns i altres relativistes, per exemple, consideren que cal revisar el projecte antropològic tenint en compte el capitalisme i l'imperialisme. D'aquí a afirmar que l'antropologia tan sols és una reflexió de la ideologia colonial, i que essencialment està al servei dels interessos dels poders colonials, només hi ha un pas.

Podem acceptar que hi hagi prejudicis en la nostra disciplina com a conseqüència d'haver de treballar en el context del colonialisme, però en cap cas això no deslegitima el vessant científic de l'antropologia; simplement posa de manifest unes deficiències que es poden corregir. El que aquí examinarem és el concepte mateix d'imperialisme.

Cal dir des de bon començament que **imperialisme** és un terme carregat amb un component fort emocional i no és fàcil utilitzar-lo científicament perquè forma part del repertori armamentístic de la guerra ideològica. En el context modern podríem dir que l'imperialisme és la dominació directa o indirecta de territoris colonials o dependents per part d'un estat industrial, normalment d'Occident. L'era de l'imperialisme fa referència a la cursa per l'expansió colonial típica del final del segle XIX.

Per exemple, estadistes com Jules Ferry a França i Joseph Chamberlain al Regne Unit es troben entre els que van impulsar imperis colonials a l'Àfrica, l'Àsia i el Pacífic basant-se en el fet que els pobles d'aquestes zones eren incapaços d'autogovernar-se i necessitaven, per tant, una tutela política. Naturalment, lord Salisbury va dir que aquest argument també era vàlid per als irlandesos. L'imperialisme es va acabar "oficialment" als anys seixanta amb el procés de descolonització.

En el seu controvertit llibre *Imperialism and Anti-Imperialism* (1989), el sociòleg nord-americà Lewis Feuer sosté que no tots els imperialismes van ser iguals. Aquest autor distingeix dos grans tipus d'imperialisme:

Antic fort colonial a Elmina, Ghana.

1) **L'imperialisme progressiu**, que és aquell en què s'alliberen energies per a l'avenç de la civilització i l'activitat creativa, i on hi ha una possibilitat de participació i fins i tot d'integració en tots els àmbits de l'imperi. Els exemples clàssics en serien l'imperialisme grec i el romà. En els temps moderns només l'Imperi britànic s'ajustaria a aquest model.

2) **L'imperialisme regressiu**, que és el que té com a objectiu principal l'explotació permanent i l'extermini dels pobles colonitzats, independentment del seu estadi civilitzador. El nazisme alemany pertany a aquesta mena d'imperialisme i, fins a cert punt, l'imperi mongol i l'espanyol s'aproximen a aquest en certs aspectes.

3.5.2. Tipologia colonial de l'expansió europea

Podem distingir dos grans tipus de colònies: colònies d'assentament i colònies d'ocupació. A més, hi ha una tercera categoria en què es combinen característiques de tots dos tipus:

1) **Colònies d'assentament**, que es divideixen en dos subtipus:

a) **Països com ara els Estats Units, Austràlia i el Canadà**. Es tracta de colònies en el sentit grec del terme. En aquests casos els emigrants s'instal·laven en àrees de poblacions natives febles, tant numèricament com pel que fa al grau de civilització. Aviat es van independitzar de la metròpoli.

b) **Països llatinoamericans**. Són societats plurals compostes d'europaus, amerindis i africans. També van obtenir aviat la independència.

2) **Colònies d'ocupació**, en les quals en podem distingir dos subtipus:

a) **Països asiàtics**, que es caracteritzen per la poca presència europea en societats amb civilitzacions molt complexes.

b) **Països africans**, que tenen poca presència europea en societats majoritàriament tribals, amb dues grans excepcions: Algèria⁸¹ i Sud-àfrica⁸².

3) **Colònies amb elements dels dos tipus anteriors**, el millor exemple de les quals és l'Imperi rus (tsarista), que va sobreviure perquè era una massa continental d'un sol bloc i no hi havia una percepció clara de distincions racials, alhora que la ciutadania de l'Imperi estava oberta als pobles colonials. Sota el poder dels bolxevics hi va haver una certa autonomia cultural combinada amb un rígid centralisme polític i econòmic; així i tot, la diferència entre el nivell de vida a la metròpoli i a les colònies no era tan pronunciada.

Dos fracassos colonials: la Irlanda britànica i l'Algèria francesa

Quina és la diferència principal entre la construcció d'un estat i d'un imperi? En el sentit weberian del terme, en tots dos casos es tracta d'estructures autoritàries, no pas de forma-

⁽⁸¹⁾ Amb un milió de colons francesos.

⁽⁸²⁾ Amb una presència considerable de bòers i de britànics.

Gal·les, Bretanya i Còrsega

Per exemple, Gal·les, que era una colònia d'Anglaterra, i Bretanya i Còrsega, que ho eren de França, van ser integrades.

cions pròpiament socials. El punt de partida és el mateix: la **incorporació a l'estat d'un territori** com a entitat dependent. No obstant això, l'única manera de distingir l'un de l'altre és remuntar-nos més o menys enrere en el temps. Així, podríem aplicar les regles següents:

- 1) Si després d'unes quantes generacions la població indígena del territori colonitzat atorga legitimitat a l'autoritat política central que s'exerceix sobre seu, podem parlar de construcció de l'estat que porta a l'aparició d'un estat nacional.
- 2) Si després de diverses generacions la població indígena encara tendeix a considerar com a il·legítima l'autoritat política que s'exerceix sobre seu des del nucli expansiu de la metròpoli, aleshores podem afirmar que s'ha format un imperi.

El **fracàs de la formació d'estats** a Irlanda i a Algèria va ser degut, principalment, a l'existència de colonitzadors que van interrompre l'aplicació amb èxit de tècniques de cooptació que contribuïen a legitimar i estabilitzar l'autoritat de l'Estat central en territoris allu-nyats de la metròpoli. El cas exemplifica una situació colonial en què comunitats nombroses de colons conviuen amb àmplies majories indígenes –sense provocar-ne l'expulsió ni l'aniquilació, ni tampoc el capgirament del predomini demogràfic dels indígenes.

De tota manera, és només des de la perspectiva dels fets que ens dona el present que veiem Irlanda i Algèria com a colònies de la Gran Bretanya i de França, respectivament. La intenció original era la seva incorporació permanent a la metròpoli. El fet que Irlanda i Algèria fossin culturalment molt diferents, i geogràficament estiguessin separades de la metròpoli pel mar, no és una raó suficient que expliqui el fracàs, perquè altres regions perifèriques i culturalment diferents van ser integrades.

Per què les polítiques integradores de la Gran Bretanya i de França van fracassar? D'acord amb Ian Lustig (1985), les raons en són les següents:

- a) Els colonitzadors controlaven la informació sobre els territoris, i, en aquest sentit, fomentaven una imatge dels catòlics irlandesos i dels musulmans algerians com de gent primitiva i hostil.
- b) L'Administració colonial estava constituïda majoritàriament per colonitzadors.
- c) Els nadius no estaven ben representats en els governs de la metròpoli.
- d) Els colonitzadors estaven estratègicament situats per a fer front als canvis que eventualment es produïssin a la metròpoli.
- e) El fracàs de l'elecció d'elits indígenes pel sistema de cooptació i de l'extensió dels drets polítics a sectors de població nadius més amplis.

3.5.3. Teories de l'imperialisme

J.A. Hobson va ser el primer a desenvolupar una teoria de l'imperialisme. A partir del que va passar a la Guerra dels Bòers, va utilitzar la paraula *imperialisme* per a referir-se a l'expansió dels estats europeus arreu del món. Per Hobson, l'imperialisme era, essencialment, un **control polític**⁸³ que es va originar en els medis financers de les metròpolis.

Hobson, que no era socialista sinó més aviat liberal, va atribuir el patriotisme proimperialista de la premsa a les pressions del capital financer. Personalment, estava a favor del lliure comerç i es mostrava preocupat pel benestar de la classe treballadora del Regne Unit. Insistia en el fet que els treballadors no tenien una participació adequada en el producte nacional, per la qual cosa es produïa un excedent de capital.

⁽⁸³⁾Altres grups com ara missioners, estadistes i soldats hi van tenir un paper subordinat.

L'obra de Hobson

Imperialism. A Study va ser llegida àvidament pels marxistes i influí sobretot l'obra de Rudolf Hilferding, Nikolai Bukharin i Vladimir Lenin.

Hobson va intentar vincular l'**expansió de l'imperi** a una inversió financera massiva als països d'ultramar. Segons ell, això era degut al fet que els capitalistes necessitaven trobar mercats a l'estranger un cop saturats els mercats nacionals; a més, els beneficis eren més elevats a l'estranger. Hobson insistia en el fet que l'**imperialisme** només beneficiava els plutòcrates i no pas la metròpoli en el seu conjunt. Recomanava augmentar el poder adquisitiu del treballador, de manera que el mercat interior pogués créixer i no hi hagués necessitat de fer inversions capitalistes a l'estranger, ni, per tant, cap necessitat d'imperialisme.

La **teoria marxista de l'imperialisme** va ser formulada en primer lloc en l'obra de Rudolf Hilferding *Finance Capital* i en la de Nikolai Bukharin *Imperialism and World Capital*. Molt influïda per Hobson, la teoria marxista insistia en el fet que en els països capitalistes els percentatges de beneficis anaven a la baixa i que eren més alts a les colònies. Lenin, en la seva obra *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, va fer una aportació marcadament política que teòricament seguia els autors anteriors, sobretot Hobson. Per Lenin, el capitalisme estava en una fase agònica i per a sobreviure havia d'utilitzar tots els mitjans a l'abast, incloent-hi la transferència de capital a l'estranger i també guerres imperialistes per a adquirir noves possessions colonials.

Segons Lenin, l'**estadi imperialista del capitalisme** presenta cinc trets principals:

- 1) La **creació de monopolis** en tots els àmbits del capitalisme.
- 2) L'**aparició d'un capital financer** a partir de l'aliança o la unió del capital industrial i el dels bancs.
- 3) La **importància crucial de les exportacions de capital** més que no pas dels béns de consum.
- 4) La **creació de càrtels internacionals** (unions de fabricants per a controlar la producció, els mercats, els preus, etc.) que es repartien el món.
- 5) Una **divisió territorial del món** entre els grans poders capitalistes.

Com a teoria general de l'era de l'imperialisme, la tesi de Hobson-Lenin és insatisfactòria. La recerca empírica ha demostrat que no hi va haver **relació de causalitat** entre la necessitat de trobar sortides per al capital financer i la disputa per les possessions imperialistes. Una altra crítica que es pot fer a la tesi de Hobson-Lenin és que l'època dels anys setanta no representa una interrupció en l'expansió imperial.

Políticament, es van produir moltes annexions a continuació d'altres d'anteriors, amb vista a consolidar les primeres. Econòmicament, no cal dubtar gaire del fet que hi va haver una expansió comercial i financera del capitalisme europeu a escala mundial, tot i que no va ser qualitativament diferent de

la que hi havia hagut fins aleshores; el més important era que tenia un caràcter internacional. En qualsevol cas, tots els països europeus van veure amb bons ulls les possessions imperials, tant si tenien capital per a exportar com si no en tenien. Altrament, com podríem explicar els dissenys imperials d'Itàlia?

Hobson s'aferrà a l'argument que l'imperialisme era un **fenomen irracional**, però no va posar l'èmfasi on calia. De fet, l'imperialisme tenia molt a veure amb idees de prestigi nacional i de *grandeur*, respecte a les quals s'havia demostrat que tenien acceptació popular. També eren ben vistes les idees de superioritat racial, que servien per a justificar la dominació imperial. En aquest sentit, l'imperialisme es basava en un **mite irracional** i era part d'una sèrie de fenòmens com ara el nacionalisme integral i agressiu del feixisme.

L'historiador Eric Hobsbawm insisteix que l'imperialisme no es pot separar del desenvolupament específic del capitalisme del final del segle XIX; no obstant això, admet que les argumentacions econòmiques monocausals són insuficients per a explicar l'era de l'imperialisme. Altres autors, com Michael Mann, sostenen que els arguments econòmics hi tenen un paper juntament amb les motivacions polítiques.

3.5.4. Imperialisme i cultura

A més d'actes de conquesta o de possessions d'ultramar, l'imperialisme va ser també un corpus d'idees sobre la conquesta i l'administració de països i pobles. L'element central era el **pensament dels imperialistes**, és a dir, les seves actituds, valors i objectius. Vistes ara, aquestes actituds es manifesten sovint amb arrogància i superioritat. Normalment la dominació es justificava en termes de superioritat racial i de grau de civilització dels pobles. A l'hora de condemnar les idees del passat hauríem de ser conscients que estem parlant des de la perspectiva que ens dóna el pas del temps.

El primer que hem de dir del pensament imperialista és que, més enllà de la varietat de polítiques, podem parlar d'una mentalitat imperialista europea dels segles XIX i XX. No és exagerat dir que els no-europeus eren vistos, abans que res, com a **pobles exòtics** que es comportaven de manera curiosa i imprevisible. D'entrada caldria saber quina era la ideologia de les classes dominants a cada país imperial. Les classes dominants es reconeixien a si mateixes com a part del món "civilitzat" i "modern", encara que cada una d'aquestes elits devia pensar que era més típica i civilitzada que la resta de classes dominants europees.

Lectura complementària

El llibre de **Philip D. Curtin** (ed.) *Imperialism* és recomanable per a aquells que s'interessin per l'imperialisme com a conjunt d'idees europees sobre la conquesta i l'administració de països i pobles no occidentals. Conté una selecció de textos originals sobre la qüestió.

Com era conceptualitzat l'*altre*? La tradició clàssica de Grècia i Roma tenia moltes categories per a classificar els pobles estrangers; el terme més utilitzat era el de *bàrbar*. El cristianisme va establir un altre terme: *pagà*. Fins al segle XVI, els pobles estrangers eren vistos principalment en termes religiosos, és a dir, com a infidels o pagans. Al començament de l'era moderna una altra paraula va esdevenir popular: *salvatge*. Encara hi hagué un altre terme que es va fer servir per a designar els estrangers, el de *pobles no civilitzats*.

La idea de la superioritat europea que es va estendre des del segle XVI estava originalment basada en l'arrogància religiosa i la xenofòbia.

Amb la creixent superioritat tecnològica que es va manifestar en diversos camps econòmics, arribà també la **superioritat en tecnologia militar**. La superioritat es demostrava tant pel que fa al mode de producció d'armes com pel nivell dels mitjans de destrucció. Com veurem a l'apartat sobre la raça, el desenvolupament de la història natural, que va dur a establir una classificació jeràrquica dels éssers humans en categories de més baixa a més alta, va situar l'home europeu en el lloc més alt de l'escala.

La **raça** va arribar a dominar l'era de l'imperialisme. Combinada amb el darwinisme social, va sorgir una doctrina extrema que considerava la lluita de les races com a part de l'ordre evolutiu de les coses, en el qual les espècies inferiors anirien desapareixent lentament fins a extingir-se. Un altre grup de pensadors menys extremistes parlaven, tot i admetre la inferioritat racial, d'una **forma de debilitat**. D'aquí ve la idea que les races inferiors de l'escala, com ara les dones, els infants i les classes treballadores d'Europa, fossin mereixedores de protecció i tutela.

En l'**àmbit del dret**, el punt de vista hegemònic era que els pobles culturalment inferiors, és a dir, els salvatges, no tenien dret a les terres que treballaven, perquè no tenien estatus en la família internacional de les nacions. Mancades de drets, les anomenades *races inferiors* eren considerades com a menors davant la llei. Aquesta línia de pensament també era la que hi havia darrere la raó de ser bàsica dels protectorats, els mandats i les administracions fiduciàries de la Lliga de Nacions.

El terme *salvatge*

A Anglaterra, el terme *salvatge* es va aplicar als irlandesos durant els segles XVI i XVII, i als escocesos durant el segle XVIII.

Vegeu també

Consulteu l'apartat 4 del mòdul "La política d'identitat cultural: nacionalisme, etnicitat, raça i multiculturalisme" d'aquesta assignatura.

4. L'antropologia i el món contemporani

4.1. L'antropologia d'Europa

Qualsevol antropologia d'Europa, que no s'ha de confondre amb l'antropologia a Europa, ha de contenir, des del començament, les dues bateries de preguntes següents:

- En primer lloc, què és exactament aquesta entitat anomenada *Europa*, com hem de conceptualitzar-la i quines són les característiques distintives que la destrien de les altres regions del món.
- En segon lloc, fins a quin punt el concepte d'*Europa* constitueix un objecte d'investigació antropològica significatiu, la qual cosa potser encara és més problemàtica.

Si ni tan sols ens podem posar d'acord pel que fa a una definició compartida del terme **Europa**, tan enigmàtic i esmunyedís, la perspectiva de poder estudiar antropològicament aquesta entitat sembla més aviat limitada.

A més, tenint en compte les diferències i les divergències que hi ha a Europa en tots els àmbits, quin sentit té parlar d'Europa com d'un context que hom pot definir com a unitat i, per tant, considerar-lo com a marc significatiu per a la recerca comparativa? Una resposta afirmativa ha de mostrar que és possible fixar els límits exteriors del continent i demostrar que l'estructura interna no es fragmenta en subdivisions desconnectades entre si.

Actualment hi ha tres grans raons que suggereixen que Europa és una unitat:

- l'**increment de relacions econòmiques** entre els diversos estats europeus;
- l'**increment d'intercanvi d'informació** a través dels mitjans de comunicació;
- l'**intercanvi d'informació** mitjançant el contacte personal amb el turisme, l'estudi, la feina, etc.

Alhora també es dona el cas que aquests intercanvis s'intensifiquen en un àmbit global. Per tant, potser el factor més significatiu que cal aplicar a Europa específicament és la creixent integració política per mitjà d'acords i tractats, i l'impuls cada cop més vigorós cap a l'estandardització legislativa i institucional, particularment a la Unió Europea. Així, doncs, ¿la integració creixent a la

Unió Europea actuarà com a catalitzador vers una major homogeneïtat dins Europa, o exacerbarà les diferències entre els membres i els no-membres de la Unió Europea?

Actualment, quan considerem les diferències a Europa, el consens general és que, amb el col·lapse del comunisme soviètic a partir de l'any 1989, les economies de mercat i la democràcia liberal són els principis d'organització dominants per a Europa en general, independentment del temps que algunes de les economies de l'Est triguin a aplicar aquests principis. Tanmateix, això comporta que ens preguntem si aquests canvis es traduiran finalment en un anivellament significatiu de l'Europa oriental i l'occidental, i contribuiran a crear un conjunt més homogeni. Un factor de diferenciació persistent a Europa és el nivell de desenvolupament socioeconòmic expressat no solament en el producte nacional brut per càpita, sinó també en el que s'anomena *qualitat de vida*⁸⁴.

(84) Nivell de vida, nivell d'educació, estat de salut, accés a la cultura, etc.

En l'aspecte cultural hi ha també diferències històriques importants, malgrat que hi ha indicacions que aquestes diferències, si bé no desapareixen, si més no s'atenuen.

Per exemple, respecte a la **religió**, es poden distingir tres confessions religioses històriques principals:

- catolicisme;
- protestantisme;
- cristianisme ortodox.

Respecte a la **llengua** podem distingir tres grans grups de llengües:

- romàniques;
- germàniques;
- eslaves.

Fins a cert punt, es pot establir una correlació entre religió i grup lingüístic, amb la conseqüència que hi ha, en general, una superposició entre catolicisme i llengües romàniques, entre protestantisme i llengües germàniques, i entre cristianisme ortodox i llengües eslaves.

Fins a quin punt podem establir altres correlacions⁸⁵ –per exemple, entre protestantisme, liberalisme i desenvolupament econòmic, i entre cristianisme ortodox, autoritarisme i subdesenvolupament econòmic– és una qüestió oberta a la discussió. Alguns antropòlegs suggereixen que es poden correlacionar fenòmens antropològics com ara la religió, la forma de la família i l'orientació política. Aquesta proposta suscita moltes preguntes, per bé que afavoreix una

(85) Amb el catolicisme en una zona intermèdia.

comprensió més àmplia de les societats europees, i és clar que exigeix una perspectiva històrica, sense la qual aquests fenòmens o les seves correlacions pertinents resten inexplicades.

Totes aquestes preguntes depenen, almenys en alguns aspectes, de les qüestions problemàtiques de la classificació i la definició, si bé aquestes, al seu torn, no són ben bé un problema de semàntica sinó més aviat una qüestió ideològica i política. Això s'aplica al concepte mateix d'Europa. Tal com l'historiador Hugh Seton-Watson ha observat, s'ha usat i abusat de la paraula *Europa*, que s'ha interpretat o mal interpretat des de tantes perspectives diferents que els seus significats semblen alhora múltiples i contradictoris. Potser això no és sorprenent si tenim en compte que és probable que es consideri gairebé qualsevol definició d'Europa com a arbitrària i polititzada alhora.

Una cosa particularment interessant d'assenyalar, tant des del punt de vista històric com del sociològic, és com la "idea d'Europa", pel que fa a ideal polític i metàfora mobilitzadora, ha esdevingut cada vegada més prominent al llarg de la darrera part del segle XX. Majoritàriament, el catalitzador d'això ha estat, sens dubte, el desenvolupament de la Unió Europea, i el progressiu moviment vers la unió econòmica i jurídica entre els estats nació de l'Europa occidental i meridional, i ara els de l'Europa central i oriental.

En tot cas, el desenvolupament de la Unió Europea ha fet fins i tot més urgent i problemàtica la qüestió de definir Europa. Un efecte d'això, que s'ha intensificat al mateix pas que avança el mil·lenni, ha estat el nombre creixent de discursos i de llibres dels dirigents europeus que exposen les respectives "visions" d'Europa. El Tractat de Roma expressa que "tot país europeu és elegible com a membre de la CE", si bé no especifica què significa *europeu*. Considerant els avantatges econòmics i polítics de ser-ne membre, és clar que per a alguns governs és important a quina banda de la divisió "europeu - no europeu" cau el seu país.

Fins a cert punt, per tant, Europa es pot considerar un exemple del que Victor Turner va anomenar *master symbol*: una imatge que reïx a abastar tot l'espectre de referents i significats. Europa, però, també és un discurs de poder: una configuració de coneixements conformada per institucions de poder incrustades en disciplines i pràctiques de govern. D'altra banda, és un discurs del qual la Unió Europea s'ha apropiat cada vegada més com a forma abreujada per a si mateixa. Es considera que el concepte *ser europeu* o *estar a favor d'Europa*, encara que sigui vague o mal definit, significa suport per a la Unió Europea i el seu objectiu federalista d'una "unió cada vegada més estreta".

Les fronteres d'Europa canvien si es defineixen en termes d'estructures institucionals, de geografia històrica o de pautes d'interacció social, econòmica i política. En cada cas sorgeix una "àrea nucli" en certa manera diferent. Europa és una entitat civilitzadora específica, unida per valors compartits, cultura i identitat psicològica. Amb aquesta finalitat és possible assenyalar

l'herència d'Europa com la civilització grecoromana, el cristianisme, les idees de la Il·lustració, i el triomf de la ciència, la raó, el progrés, la llibertat i la democràcia com les fites clau d'aquest llegat europeu compartit. Significativament, totes aquestes característiques són les que el funcionari de la Unió Europea destaca com a particularment representatives de la "idea europea".

Si hi ha alguna cosa que puguem anomenar *Europa*, entesa potser com a ideal, quines característiques té? Hi ha unes quantes institucions autoreguladores i autònomes, associades a formes de llibertat i valors clau específics que poden servir per a descriure l'Europa moderna:

- l'**economia** s'associa amb la prosperitat i el mercat lliure;
- el **govern**, amb l'ordre i les llibertats cíviques;
- la **ciència**, amb el coneixement i la llibertat acadèmica;
- la **religió**, amb la sacralitat i la tolerància religiosa;
- les **arts**, amb la bellesa i la llicència artística;
- l'**ètica**, amb la virtut i el dret de seguir la pròpia consciència.

El fet de dir que la dècada dels noranta és un període transcendental en la història d'Europa és potser un tòpic, però ara només ens podem fer una idea vaga d'allò que és probable que passi en el futur. Els científics socials hem hagut d'afrontar molts esdeveniments com els següents:

- el **col·lapse del comunisme** a l'Europa oriental i la desintegració del bloc soviètic;
- la **integració creixent de les economies** de la Comunitat Europea;
- el **conflicte de l'ex-Iugoslàvia**;
- els **cicles econòmics** i els processos migratoris
- les **explosions de violència ultra** als països de l'Europa oriental i occidental.

Al mateix temps afrontem aquests fenòmens sense tenir les categories antropològiques adequades. Malgrat el gran nombre de contribucions que els antropòlegs "clàssics" han fet en relació amb les qüestions de nacionalitat i nacionalisme, l'antropologia en general ha estat limitada per l'èmfasi que ha posat en l'estudi d'unitats a petita escala. On s'ha progressat, en part gràcies als intercanvis amb els sociòlegs i els historiadors socials, aquest progrés s'ha limitat als estudis adequats únicament a l'estat nacional.

En les circumstàncies actuals, en un temps de canvi constant, el perill que afrontem és que les nostres anàlisis a curt termini poden quedar antiquades tan sols en el temps que triguen a ser publicades. Les projeccions a mitjà i a llarg termini, però, són difícils d'endegar quan no sembla pas que sorgeixin tendències clares. **Charles Tilly**, capdavanter en el camp de la sociologia històrica, ha suggerit alguns pronòstics en relació amb el futur d'Europa. Tilly concep diversos escenaris possibles. A curt termini preveu dues tendències:

Vegeu també

Pel que fa a les qüestions de nacionalitat i nacionalisme, vegeu l'apartat 2 del mòdul "Les polítiques d'identitat cultural: nacionalisme, etnicitat, raça i multiculturalisme" d'aquesta assignatura.

1) En primer lloc, la **proliferació d'estats** que aglutinen les poblacions més bel·licoses o/i diplomàticament més reeixides actualment mancades d'estats propis. Aquesta tendència es refereix particularment a l'Europa oriental.

2) En segon lloc, Tilly veu la continuació de la tendència, a llarg termini, vers la **consolidació d'un nombre decreixent d'estats** més o menys homogeneïtzats; com a mínim parlem d'una vasta Unió Europea única amb un nombre creixent de poders de tipus estatal i un cert sentit d'identitat cultural.

Ara bé, a llarg termini Tilly veu, com a característica més important, la separació entre el principi d'identitat cultural i l'estat. Les implicacions d'aquesta formulació són la creació d'una Europa fortament connectada però multicultural en la qual els individus majoritàriament es regiran pel bilingüisme, o el trilingüisme, i exerciran llur dret de mobilitat territorial d'acord amb les oportunitats i les preferències laborals.

Això també implica que el **desig de les etnonacions** de reclamar la independència nacional per a constituir estats propis disminuirà considerablement, perquè la Unió Europea oferirà tots els avantatges de ser una nació lliure sense els costos i els inconvenients de ser un estat independent. Els estats que hi hagi, tingui la forma que tinguin, posaran fi a la imposició d'homogeneïtat cultural i de predomini polític en els seus dominis.

Tilly és ben conscient que aquesta perspectiva pot semblar massa optimista si es consideren les lliçons de la història. Per això admet la possibilitat de dues variants que es podrien donar a llarg termini:

- Un **desenvolupament benigne**, caracteritzat pel pluralisme i la diversitat, amb una absència de disputes i temptatives de predomini.
- Una **versió maligna**, caracteritzada per la segmentació, l'odi i la mentalitat localista, en el context de grans desigualtats i conflictes ètnics violents.

Tots aquests desenvolupaments possibles que Tilly ha identificat són apropiats per a l'agenda antropològica amb vista al futur, atès l'interès que tenen les interconnexions entre el marc cultural, el d'identitat i l'institucional. L'aptitud de l'antropologia per a respondre als reptes del futur depèn de la nostra capacitat per a elaborar marcs i conceptes apropiats.

És important que, aprofitant els coneixements etnogràfics de l'antropologia i prenent consciència de les realitats locals i les reaccions bàsiques, eixamblem el nostre repertori per a permetre anàlisis comparatives sistemàtiques i fructíferes. Generacions d'antropòlegs han lluitat amb el problema de relacionar el

fet local amb el fet nacional o global, mentre que la temptació de sucumbir al prestigi del microestudi sovint ha estat aclaparadora. Això no obstant, és essencial que perseverem no solament a situar el fet local en el seu context més ampli, sinó també a abordar les mateixes institucions i pràctiques que defineixen i constitueixen els nivells nacional i supranacional en qüestió. En aquest aspecte és important una dimensió històrica, tant per a considerar seriósament la naturalesa i la forma dels grups i les institucions com per a definir el mateix objecte global sotmès a estudi, és a dir, Europa.

El fet de considerar Europa com una unitat ens obliga a fer un seguit de preguntes, com ara les següents:

- Quines són les conseqüències polítiques, culturals i econòmiques de la immigració massiva a Europa?
- Quins són els efectes de la cultura global, particularment en els mitjans de comunicació, sobre les cultures nacionals europees?
- Com afecta el contacte creixent, mitjançant el turisme o el treball els estereotips tradicionals sobre els diversos grups ètnics i nacionals europeus?

També hauríem de considerar l'impacte de l'economia global i de les estratègies de les corporacions transnacionals europees i no europees, i fins a quin punt poden conformar les polítiques nacionals i les de la Unió Europea. També hi podríem afegir:

- Quins són els efectes del procés d'integració europea sobre la identitat nacional i la sobirania estatal?
- Hi ha institucions o polítiques que ajudin a generar una consciència europea?

Ara bé, atès que Europa mateixa és una categoria discutida i, això no obstant, té a veure amb molts aspectes de les vides de les persones, una contribució de l'antropologia des del punt de vista de l'etnografia pot consistir a investigar què significa *Europa* per als diversos grups i individus, i el gran nombre de maneres que tenen de conceptualitzar-la o de parlar-ne. Si el que ens interessa és l'experiència d'Europa, o Europa com a font d'identitat, aleshores necessitem ser sensibles al gran nombre de maneres diverses amb què aquesta experiència és mediatitzada mitjançant altres factors socials com ara la religió, la classe, l'etnicitat, la nacionalitat i el gènere.

Vegeu també

En el mòdul "La política d'identitat cultural: nacionalisme, etnicitat, raça i multiculturalisme" d'aquesta assignatura, discutirem algunes d'aquestes qüestions.

Nota

Les idees que hem debatut en aquest subapartat segueixen Goddard, Llobera i Shore (1994).

4.2. El procés de globalització cultural

Com funciona el món contemporani en l'aspecte cultural? Hi ha una tendència que porta a la globalització cultural? Fa temps Lévi-Strauss es va preguntar si el món sencer esdevindria una sola cultura i una única civilització. L'antropòleg francès va observar encertadament que hi havia tendències contradictòries: unes vers l'homogeneïtzació, unes altres vers la diversificació. Solament des de la darrera dels anys seixanta, el món ha aparegut cada cop més com una entitat, si més no en alguns aspectes. En aquest període la idea de globalització arribà a tenir molt més sentit que les paraules pietoses tradicionals sobre cosmopolitisme. Això no obstant, *globalització* no significa 'simetria', perquè vivim en un món jerarquitzat amb nuclis i perifèries.

Els antropòlegs tenen interès a descobrir si la dominació econòmica i política a escala mundial es tradueix en dominació cultural. Sembla que aquest és el cas, i els Estats Units són un bon exemple d'influència cultural com a resultat de l'hegemonia econòmica i política. D'altra banda, però, durant la Guerra Freda, la Unió Soviètica, que era poderosa econòmicament i políticament, no va aconseguir traduir aquesta potència en dominació cultural, tot i que va tenir certa influència.

Avui, la irradiació cultural de França i el Regne Unit és molt superior a la d'Alemanya país econòmicament molt més poderós. Ara bé, una part de l'explicació té a veure amb el fet que tant la Gran Bretanya com França encara tenen una posició dominant a les respectives excolònies. Potser també té a veure amb el fet que algunes cultures volen projectar-se per sobre d'altres, com és el cas i dels Estats Units.

És obvi que la cultura i la civilització americanes arriben a moltes àrees del món, encara que mai de la manera mecànica o unilateral que molts analistes pensen. Les cultures no són acceptades passivament, sinó interpretades i modificades activament. Unes esferes d'influència molt conegudes són la ciència, la tecnologia i la cultura popular. D'altra banda, també es tendeix a exportar l'alta cultura, com succeeix amb la francesa. A més, hi ha influències regionals, com ara la d'Egipte en el món àrab, la de Mèxic a l'Amèrica Llatina i la de l'Índia a Sri Lanka.

Com ja hem dit, és una ingenuïtat pensar que la cultura és una via de sentit únic irradiada des d'uns quants centres poderosos en direcció a la resta del món. De fet, hi ha transferències culturals específiques des de la perifèria vers el món sencer, incloent-hi el centre; aquest és el cas, per exemple, del menjar indi, de les novel·les llatinoamericanes, de la música *reggae* jamaicana, etc.

Antropòlegs i globalització cultural

Alguns dels antropòlegs que han observat la qüestió de la globalització cultural han estat Ulf Hannerz (1992) i Marc Augé (1994).

Anunci d'un perruquer a Ghana.

Wallerstein i el seu col·lega R. Wuthnow han suggerit que el **sistema mundial** genera més aviat heterogeneïtat cultural que homogeneïtat cultural. Això es fa costerut per a molts modernitzadors que han cregut sempre que el procés d'homogeneïtzació era imparable. La idea d'imperialisme cultural, tan popular avui, també vacil·la perquè depèn de la mateixa premissa.

Vegeu també

Consulteu el sistema mundial de Wallerstein al subapartat 3.4 d'aquest mòdul i al subapartat 2.3 del mòdul "Les eines conceptuals i teòriques de l'antropologia" d'aquesta assignatura.

La **cultura popular**, per exemple, la produeixen uns quants al centre per al consum arreu del món. No cal dir que en l'àmbit estatal també hi ha empreses culturals que s'ocupen de la cultura popular localitzada, que finalment pot ser exportada o no. Ara bé, la **perifèria** no fa el paper passiu que moltes persones han suposat.

La conceptualització rígida del món en termes de *centre* i *perifèria* també ha estat criticada per Arjun Appadurai⁸⁶, el qual suggereix que l'economia cultural global és més complexa i desarticulada del que Wallerstein la considera. Appadurai distingeix cinc grans dimensions en els corrents culturals:

⁽⁸⁶⁾A Featherston, 1990.

1) **Paisatges ètnics o etnopaisatges**. Són els paisatges de la gent que es desplaça d'ací d'allà: turistes, immigrants, població exiliada, refugiats, treballadors contractats en països estrangers, població il·legal, etc. No és que això contribueixi a crear un món en què les comunitats estables, les famílies i les relacions laborals no existiran, però hi afegeix una creixent dimensió d'inestabilitat.

2) **Paisatges dels mitjans de comunicació**. Fan referència a la varietat de mitjans⁸⁷, privats o públics, que es dediquen a produir i difondre informació. Majoritàriament operen a escala global, i proporcionen imatges i paraules que circulen arreu del món de manera molt ràpida.

⁽⁸⁷⁾Ràdio, diaris, televisió, Internet, revistes, etc.

3) **Paisatges tècnics o tecnopaisatges**. Es tracta de la configuració global de la tecnologia que es difon d'uns països a uns altres a gran velocitat. Determinades tecnologies no es concentren sempre en un únic país, sinó que pot ben ser que els diversos components es fabriquin en llocs diferents.

4) **Paisatges financers**. El capital global ha esdevingut més complex i misteriós que mai. Els diners es mouen d'ací d'allà molt de pressa i els valors d'arreu del món estan connectats per mitjans molt subtils.

5) **Paisatges ideològics o ideopaisatges**. Es tracta de les idees que deriven de la civilització occidental. Moltes es van originar amb la Il·lustració, però només ara s'han estès arreu del món. Ens referim a idees com ara llibertat, drets humans, democràcia, sobirania, etc.

Aquestes dimensions assenyalen una important característica del món contemporani: la **desterritorialització**. Els diners, les mercaderies i les persones es mouen arreu del món a un ritme rapidíssim, fins ara desconegut. Hom pot argumentar que aquests nous desenvolupaments no són tan importants com Appadurai i altres pensen, però tot i així representen un canvi de certa magnitud.

4.3. Mirant el futur: un conflicte de civilitzacions?

Amb el final de la Guerra Freda alguns autors van predir, si no una era de pau universal, almenys el començament d'una era en què tant el capitalisme com la democràcia liberal dominarien el món.

Samuel Huntington, a *The Clash of Civilizations* (1996), formulava la hipòtesi que la **causa fonamental de conflicte en el món futur** no seria de tipus econòmic ni ideològic. Les grans divisions de la humanitat i les causes del conflicte derivaran de les diferències entre civilitzacions. Sens dubte, els estats seran actors col·lectius poderosos a escala mundial, però els conflictes principals es donaran entre nacions i grups de civilitzacions diferents. Les línies de la separació entre les civilitzacions seran les línies de batalla del futur.

Lectura complementària

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra esmentada de **S. Huntington**:
El choque de civilizaciones.
Barcelona: Paidós (1997).

La història ens ensenya que els **estats nacionals moderns** són tan sols nouvinguts a l'arena mundial. En la primerenca Europa moderna, els principals actors polítics eren monarques que intentaven incrementar el seu territori; únicament amb la Revolució Francesa, els estats nacionals van arribar a tenir un pes cada vegada més gran en els afers globals. Durant el període de la Guerra Freda el conflicte principal era ideològic i tingué lloc entre els Estats Units i l'URSS⁸⁸. Això no obstant, reculant més i més en la història, veiem que les unitats crucials que cal observar són les civilitzacions; la història de la humanitat ha estat essencialment una història de civilitzacions.

⁽⁸⁸⁾Més aviat imperis que no pas estats nacionals.

Per Huntington, una **civilització** és l'agrupació cultural més alta i l'àmbit d'identitat cultural més ampli que tenen les persones, exceptuant el que distingeix els éssers humans d'altres espècies. Una civilització es defineix tant pels elements objectius comuns, com ara la llengua, la història, la religió, els costums i les institucions, com per l'autoidentificació subjectiva de les persones. Aquesta és una definició clàssica amb la qual Durkheim, Mauss i també Braudel haurien estat d'acord.

Una civilització pot abastar diferents viles, regions, estats, grups religiosos, etc., i, malgrat tot, ser una unitat. En el pla individual, això es tradueix en una **multiplicitat d'identitats**; un vilatà de l'Alemanya meridional es pot definir a si mateix com a camperol, bavarès, alemany, catòlic, europeu i occidental.

Les **característiques de les civilitzacions** són les següents:

- 1) Una civilització és un àmbit d'identificació col·lectiva ampli que inclou diferents adscripcions ètniques, estatals, religioses, etc.
- 2) Les fronteres i la composició de les civilitzacions poden canviar amb el temps.
- 3) Les civilitzacions poden unir un gran nombre de persones i estendre's en un vast territori, com la Xina, o implicar tan sols un nombre de persones relativament petit i estendre's en un territori reduït, com el Japó.
- 4) Algunes civilitzacions contenen un gran nombre d'estats, com l'islam, mentre que d'altres en contenen un de sol, com el Japó.
- 5) Les civilitzacions poden contenir subcivilitzacions; per exemple, la civilització occidental té dues branques: l'europea i la nord-americana.

Actualment podem definir set o vuit grans civilitzacions: l'occidental, la xinesa, la japonesa, la islàmica, la hindú, l'eslavoortodoxa, la llatinoamericana i possiblement l'africana. Aquesta llista no és completa, perquè algunes categories estan més ben definides que d'altres, per exemple: Amèrica Llatina es podria considerar una subcivilització de l'occidental. L'Àfrica està dividida en diverses civilitzacions. La religió és un element definidor clau de les civilitzacions. Les grans religions universalistes (islam, cristianisme, confucianisme i hinduisme) són els fonaments de les grans civilitzacions. És interessant observar que, com ja hem vist, algunes d'aquestes civilitzacions formen part del que Braudel anomenava la *longue durée*.

Respecte a les raons que fan probable un **xoc de civilitzacions**, Huntington suggereix el següent:

- a) Les **diferències entre civilitzacions** són molt més bàsiques i persistents que les diferències econòmiques o ideològiques. Això no obstant, *diferència* no vol dir necessàriament 'conflicte', i *conflicte* no significa obligatòriament 'guerra'. I malgrat tot, històricament s'han donat un bon nombre d'encontres violents entre civilitzacions.
- b) La **globalització** i la **migració mundial** incrementen la interacció entre les persones de civilitzacions diferents, i això fa que els xocs entre civilitzacions siguin més probables.

Vegeu també

Consulteu els subapartats 2.5 i 2.6 d'aquest mòdul.

Diferències entre civilitzacions

Les diferències entre civilitzacions es basen en la cultura, la religió, la llengua, la moral, etc.

c) A escala mundial, la **modernització** afebleix l'estat nació, però la modernització no va seguida de la secularització; ben al contrari, hi ha una reactivació dels principis religiosos en la joventut i les persones cultes, revestida sovint de fonamentalisme. La religió ofereix una base per a la identitat que uneix civilitzacions.

d) L'**occidentalització** recula entre les civilitzacions no occidentals i al seu lloc hi ha un retorn a les "arrels tradicionals", siguin quines siguin. Les elits occidentalitzadores esdevenen una cosa del passat.

e) Les identitats culturals són molt més resistents i exclusives que les econòmiques o les ideològiques.

f) El regionalisme econòmic tomba per bé i reïx particularment quan té arrels en una civilització comuna; també tendeix a reforçar la consciència de civilització.

Huntington distingeix dos grans nivells en els quals tindrà lloc el xoc de civilitzacions:

1) Micronivell

Els xocs es donen entre grups adjacents al llarg de les línies de separació entre civilitzacions:

- Un bon exemple a Europa n'és la línia que separa el cristianisme occidental de l'ortodòxia oriental i l'islam. Molts conflictes violents tenen lloc en aquesta frontera d'ençà del col·lapse del comunisme.
- Un segon exemple n'és la llarga confrontació entre l'islam i el món occidental, que té mil tres-cents anys d'antiguitat, amb resultats variables segons els moments. Molts països islàmics voldrien veure Occident derrotat i humiliat⁽⁸⁹⁾; el fonamentalisme islàmic creix en molts països de l'Orient Mitjà⁽⁹⁰⁾. D'altra banda, les pressions demogràfiques obliguen la població musulmana a migrar a l'Europa occidental, en la qual els xocs culturals amb la població nadiua augmenten.
- Un tercer exemple n'és el xoc de la població negra cristiana animista amb l'àrab musulmana negra a l'Àfrica.
- Finalment, cal referir-se al xoc entre les civilitzacions hindú i musulmana al subcontinent indi.

⁽⁸⁹⁾ És el cas de l'opinió pública àrab durant la Guerra del Golf Pèrsic.

⁽⁹⁰⁾ Algèria, Egipte, Turquia.

2) Macronivell

Els estats de les diverses civilitzacions competeixen per un poder militar i econòmic relatiu, lluiten pel control d'institucions internacionals i de tercers, i promouen competitivament els seus valors polítics i religiosos particulars.

A l'arena mundial ha aparegut un principi important: la síndrome del país de parentiu. Aquest principi substitueix les consideracions ideològiques i estratègiques per la idea de "comunitat civilitzacional", segons la qual les persones de la mateixa civilització tendeixen a reunir-se, particularment en moments de conflicte. Els efectes d'aquest principi encara no són del tot visibles, però hi ha una tendència que es desenvolupin.

Un altre desenvolupament important és que, a llarg termini, la **civilització occidental** és probable que entri en conflicte amb la resta de civilitzacions del món a causa de les diferències en poder i cultura. El problema de moltes persones occidentals és que creuen que la civilització occidental és una civilització universal; de fet, els valors clau⁹¹ de les civilitzacions occidentals tenen poca ressonància en altres civilitzacions, o són només compliments per fer que les pressions occidentals afluixin.

⁽⁹¹⁾ Individualisme, liberalisme, constitucionalisme, drets humans, igualtat, llibertat, imperi de la llei, democràcia, mercats lliures i separació entre Església i Estat.

Alguns països com Rússia, Mèxic i Turquia es debaten entre diverses civilitzacions⁹²; és probable que hi hagi xocs. Altres civilitzacions pot ser que s'aliïn per a desafiar Occident, com en el cas de la connexió islámicoconfuciana, la qual pot buscar una línia de confrontació militar amb Occident.

⁽⁹²⁾ Occidentals i no occidentals.

A *War and Anti-War*, Toffler també utilitza la paraula *civilització*, però amb un significat diferent del de Huntington. Mentre que aquest emfatitza els elements culturals, la definició de *civilització* de Toffler remarca la producció de riquesa. Es refereix a l'existència de tres grans onades civilitzacionals (o supercivilitzacionals, com les denomina de vegades): agrícola, industrial i informacional. Mentre que Huntington minimitza els factors econòmics i ideològics en la futura emergència de conflictes a escala mundial, Toffler és partidari d'explicacions geoeconòmiques que consideren "el comerç i la competència a escala mundial com la principal font de rivalitats futures".

No és que Toffler refusi el fet que les societats puguin preservar certs elements culturals, religiosos i ètnics del seu passat agrari, sinó que les societats afectades per la industrialització han vist com es debilitaven aquests vincles tradicionals (sobretot la religió i la moralitat). Amb l'arribada de la tercera onada (la revolució de la informació), es desenvolupen versions occidentals, japoneses i confucianes de la civilització informacional, debilitant així la posició principal de Huntington. L'element crucial que hem de retenir del paradigma de Toffler és que els enfrontaments es produiran entre les tres supercivilitzacions existents (agrícola, industrial i informacional).

Les afirmacions, més aviat exagerades, que es realitzen en les prediccions de Huntington, com la idea que un bloc islámicoconfucià s'enfrontarà al món occidental, són molt estranyes quan es comparen amb algunes de les conclusions a què arriba el seu estudi anterior. En el llibre *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, que va tenir una acollida entusiasta quan es va publicar el 1991, Huntington intentava explicar un gran procés polític: la democratització d'una trentena de països de 1974 a 1990. En aquest llibre no fa un ús explícit del concepte *civilització*, encara que fa referència a les "grans tradicions culturals històriques". No es tracta d'un estudi generalista ni particularista: la tesi defensada a *The Third Wave* és que, històricament, "solament la cultura occidental ofereix una base adequada per al desenvolupament d'institucions democràtiques". Respecte a l'islam i al confucianisme, Huntington matisa molt més que en el seu article "Xoc de civilitzacions?". És cert que considera que ambdues cultures són hostils a la democràcia, però també emfatitza que aquests obstacles culturals no són insuperables, que la complexitat mateixa d'aquestes religions permet elaborar reinterpretacions que les poden adaptar a la democràcia moderna.

A més, Huntington va subratllar la importància del desenvolupament econòmic, juntament amb el lideratge polític, en la formació de la democràcia. En comptes del seu determinisme cultural actual, el llibre exposava un punt de vista voluntarista: si hi ha un desenvolupament econòmic i les elits polítiques ho volen, es pot introduir la democràcia i, per tant, el conflicte i la guerra, en gran part, es poden evitar.

Una mirada a la llista d'esdeveniments que, segons Huntington, "encaixen en el paradigma de civilització i aquest hauria pogut predir" mostra un cert grau de deliri de grandesa, com si les complexitats de "l'era post-1989" poguessin ser reduïdes a una única equació. No estem convençuts que tots els casos esmentats per Huntington puguin ser explicats com a xocs de civilitzacions, però fins i tot, si fos així, quantes anomalies, és a dir, quants conflictes intracivilitzacionals pot admetre el paradigma? La civilització islàmica és un exemple que escau: està profundament dividida i la rivalitat entre països musulmans s'esdevé amb molta freqüència. Quant a la civilització japonesa, és desconcertant sentir que els valors occidentals no tenen ressonància al Japó, un país que observa les lleis i que és liberal i democràtic. I què hi ha dels conflictes domèstics de la civilització occidental, que Huntington atribueix a les onades d'immigrants que no s'han assimilats? Francament, es tracta d'un terreny en el qual és molt difícil fer prediccions. La referència de Huntington als Estats Units és, més aviat, ambigua; quina considera que és la principal amenaça presentada pels immigrants hispànics? L'idioma?, el catolicisme?, la mescla racial? I per què no formen part de la civilització occidental? Finalment, Huntington minimitza el paper de l'ordre internacional actual, que travessa les religions i les divisions culturals. Aquest ordre, amb les seves institucions internacionals, actua com un bloc contra enfrontaments potencials. És cert que els seus poders potser són limitats, però l'ordre internacional no hauria de ser ignorat del tot.

Per acabar, no és una qüestió ociosa preguntar-se si la principal intenció del llibre de Huntington es troba en el camp de la teoria social o en el de la política nacional. Molts comentaristes han vist en el llibre *Xoc de civilitzacions?* un avantprojecte de política exterior per al Departament d'Estat nord-americà. Pres de manera massa literal, seria un mal consell fins i tot des del punt de vista d'un interès nacional nord-americà estret. En primer lloc, el model pressuposa una visió més aviat inflexible de la cultura, que resulta injustificada. Com a correctiu contra la ingenuïtat del Nou Ordre Liberal Mundial, podria semblar apropiada, però segons la nostra opinió va massa lluny en l'essencialització de la cultura/civilització. Una cosa és dir que les cultures són autònomes, que tenen vida pròpia, que no són epifenòmens de factors econòmics o polítics. Però les cultures també evolucionen, també canvien sota pressions molt diverses. Al cap i a la fi, es necessita un paradigma molt més sofisticat i un major grau d'humilitat científica. Però el problema és que Huntington es dedica més a la mitologia social –intentant exorcitzar els dimonis interiors de la societat nord-americana– que a la teorització social.

Resum

Al llarg de desenes de milers d'anys els éssers humans van sobreviure com a **caçadors recol·lectors**, amb eines senzilles i organitzats en petites bandes igualitàries.

Després, fa aproximadament deu mil anys, les coses començaren a canviar; tingué lloc una gran revolució: la **domesticació de plantes i animals**. Això va canviar la faç de la terra en uns quants milers d'anys. Les societats van esdevenir més grans i complexes; aparegueren la desigualtat i l'estratificació social.

Fa cinc mil anys, en diversos centres independents d'arreu del món sorgiren **societats estatals de base urbana**. Això va significar el començament de les civilitzacions, però també de les societats de classe, amb una elit dirigent i un grup de persones subordinades. El comerç i l'especialització van prosperar; es desenvoluparen l'art monumental i l'escriptura.

Les **civilitzacions agràries** van durar des de tres mil anys aC fins fa dos-cents anys; aparegueren en diverses formes i condicions, però totes es basaven en un sistema de classe, estaven militaritzades i relativament estancades. Algunes de les societats agràries més conegudes han estat imperis aliats amb religions universalistes.

La transició vers el capitalisme i la societat de tipus industrial va tenir lloc al nord-oest d'Europa. Per què fou en aquesta part del món i no en unes altres és una qüestió que ha mantingut viva l'atenció dels millors científics socials dels darrers cent anys o més. El **capitalisme** va esdevenir progressivament una veritable economia mundial, penetrant, canviant i conformant tot el globus terraquí a la seva imatge. Això anava acompanyat d'una dominació política i cultural, o imperialisme.

Activitats

Activitats de reforç

1. Per què canvien les societats?
2. Què vol dir el terme *societat opulenta* en relació amb una societat farratjadora?
3. Com arribà a existir l'agricultura?
4. La familiaritat sexual indueix a evitar el sexe?
5. Què és la modernització?
6. Quines són les tendències actuals en l'evolució de la cultura?

Activitats d'aprofundiment

1. Quan estúdieu el subapartat sobre societats pastorals, llegiu *Los Nuer*, d'E.E. Evans-Pritchard.
2. Llegiu el *Gènesi* i destaqueu els passatges que indiquin que la Bíblia fou escrita des d'un punt de vista patriarcal.
3. "Les castes són una qüestió social i no pas religiosa." Discussiu-ho en relació amb alguna lectura etnogràfica o històrica sobre el tema.

Exercicis d'autoavaluació

1. Quin és el significat del concepte d'hàbitat circumscribit?
2. Feu una llista de les civilitzacions primerenques.
3. Per què el budisme no va aconseguir ser una religió estatal?
4. Segons Max Weber, quin és l'element definidor del capitalisme?
5. Què fan els sistemes estatals per a obtenir la lleialtat de les persones?
6. A més del parentiu i el matrimoni, quins altres principis d'organització social es fan servir en les societats preestatsals?
7. Què és el fons cerimonial entre els camperols?
8. Què és un paisatge ètnic?

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. El concepte d'hàbitat circumscrit inclou els obstacles geogràfics que limiten l'expansió de les poblacions quan creixen.
2. Les civilitzacions primerenques són Mesopotàmia, la Xina, Egipte, l'Índia, Mesoamèrica i el Perú.
3. El budisme no va aconseguir ser una religió estatal perquè era una religió democràtica que no afavoria la classe dirigent.
4. Per Max Weber, l'element definidor del capitalisme és l'organització racional del treball lliure.
5. Els sistemes estatals obtenen la lleialtat de les persones mitjançant la coerció.
6. En les societats preestatal es fan servir també el sexe, l'edat i el rang com a principis d'organització social.
7. Per als camperols el fons cerimonial és l'excedent destinat a activitats socials i religioses.
8. En el món contemporani, un paisatge ètnic fa referència als grups de persones que es mouen d'ací d'allà segons Arjun Appadurai.

Glossari

associacions pantribals mecanisme a través del qual s'integren diversos segments d'una tribu.

cacicat organització social superior a la tribal en productivitat, densitat de població i complexitat (centres de coordinació econòmics, polítics i religiosos). Els cacicats es distingeixen de les bandes i les tribus per la marcada desigualtat entre persones i entre grups.

cap líder polític que coordina les activitats del grup. Acostuma a ser el portaveu, però no té un poder coercitiu i només governa per consens.

civilització combinació específica de característiques tecnològiques, socioeconòmiques, polítiques i ideològiques.

comunisme primitiu terme que es fa servir per a descriure situacions en què han viscut durant milers d'anys algunes societats petites basades en el parentiu i la propietat comuna dels recursos (incloent-hi la terra), la distribució equitativa dels aliments i la inexistència de dominació política.

domini administratiu sistema de les societats comunistes en el qual l'estat controla la terra i s'apropia d'un gran percentatge de la producció de la pagesia. L'estat també dirigeix les explotacions agrícoles i en determina les variables principals (producte, treball, especialistes tècnics, etc.).

domini de prebenda sistema de domini patrimonial de la terra, però sense l'element hereditari.

domini mercantil sistema d'arrendament d'una terra de propietat privada, els propietaris de la qual recapten el lloguer.

domini patrimonial sistema amb què la terra era controlada pels senyors feudals que operaven dins un estat feble i descentralitzat, i mantenien el domini per dret hereditari.

estat primitiu organització sociopolítica independent amb un territori delimitat i un centre de govern.

gran home líder la posició del qual és temporal, i depèn de les seves habilitats i del fet que sigui acceptat pels seus seguidors.

horticultura primera forma d'agricultura, que es basa en el treball en parcel·les petites (cultiu d'horts) amb la tecnologia senzilla del pal de cavar i l'aixada.

horticultura avançada societats que depenen gairebé exclusivament de l'horticultura.

horticultura dependent societats que encara depenen més de la caça i la recol·lecció d'aliments que de l'horticultura.

horticultura de subsistència primària primer estadi en què l'horticultura predomina i les activitats de caça i recol·lecció esdevenen menys importants (representen el 30% de la dieta).

horticultura mínima societats en què la producció d'aliments per mitjà de l'horticultura no passa del 10% de la dieta.

imperatiu territorial actitud de defensa instintiva de grup en relació amb el territori que ocupa una banda.

imperialisme dominació directa o indirecta de territoris colonials o dependents per part d'un estat industrial, normalment d'Occident.

imperialisme progressiu sistema d'imperialisme en què s'alliberen energies per a l'avenç de la civilització i l'activitat creativa, i hi ha una possibilitat de participació i fins i tot d'integració en tots els nivells de l'imperi.

imperialisme regressiu sistema imperialista que té com a objectiu principal l'explotació permanent i l'extermini dels pobles colonitzats, independentment de si són civilitzacions avançades o no ho són.

intel·ligència de la història natural successió de processos cognoscitius rics, engranats amb vista a comprendre el comportament i la distribució dels recursos naturals (animals, plantes, característiques del paisatge).

intel·ligència social successió de processos cognitius dirigits a desenvolupar amistats i aliances, fer ús de l'engany i l'argúcia en les estratègies socials, i deduir el pensament dels altres membres del grup i llur comportament més probable.

intel·ligència tècnica habilitat per a manipular i transformar objectes físics.

modernització procés que concentra els elements interdependents i parcialment autònoms següents: urbanització, transició demogràfica, burocratització, ensenyament i habilitat tecnològica.

pastoralisme forma de subsistència basada en l'existència de grups relativament autònoms de gent especialitzada en ramaderia nòmada.

ramaderia nòmada forma de ramaderia que implica el desplaçament d'un lloc a un altre a la recerca de pastures i d'aigua, la disponibilitat de la qual varia segons l'estació de l'any.

rànquing social distincions ben definides basades en l'estatus, en les quals no hi ha diferències apreciables de riquesa i de poder.

sedentarisme forma d'assentament estable que consisteix a establir-se en un lloc durant la major part de l'any.

societats pastorals forma de subsistència que es caracteritza per dos elements bàsics: la presència d'animals domesticats i la utilització de l'herba natural.

teoria dels sistemes mundials teoria que posa l'èmfasi en la interconnexió entre societats i també en el fet que constitueixen un tot.

transició demogràfica disminució tant dels índexs de mortalitat com dels de natalitat.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Bodley, J. (1997). *Cultural Anthropology. Tribes, States and the Global System*. Mountain View (Cal.): Mayfield.

Evans-Pritchard, E. E. (1940). *The Nuer*. Oxford: OUP.
Traducció castellana: *Los Nuer*. Barcelona: Anagrama (1992).

Gellner, E. (1988). *Plough, Sword, Book*. Londres: Paladin.
Traducció castellana: *El arado, la espada y el libro. La estructura de la historia humana*. Barcelona: Edicions 62 / Península (1994).

Johnson, A.; Earle, T. (1987). *The Evolution of Human Societies*. Stanford: Stanford University Press.

Kuper, A. (1994). *The Chosen Primate*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
Traducció castellana: *El primate elegido*. Barcelona: Editorial Crítica (1996).

Sanderson, S. (1995). *Social Transformations*. Cambridge (Mass.): Blackwell.

Service, E. (1966). *Primitive Social Organization*. Nova York: Random House.

Service, E. (1975). *Origins of the State and Civilization*. Nova York: Norton.
Traducció castellana: *Orígenes del Estado y de la civilización*. Madrid: Alianza (1990).

Vivelo, F. (1994). *Cultural Anthropology*. Nova York: Lanham.

Bibliografia complementària

Augé, M. (1994). *Pour une anthropologie des mondes contemporaines*. Paris: Flammarion.
Traducció castellana: *Hacia una antropología de los mundos contemporáneos*. Barcelona: Gedisa (1995).

Baechler, J. (1975). *The Origins of Capitalism*. Oxford: Blackwell.

Baechler, J. i altres (ed., 1988). *Europe and the Rise of Capitalism*. Oxford: Blackwell.

Beteille, A. (1969). *Castes: Old and New*. Londres: Asian Publishing House.

Bloch, M. (1972). *Feudal Society* (ed. original 1939). Londres: Routledge.
Traducció castellana: *La sociedad feudal*. Madrid: Akal (1987).

Borofski, R. (ed.) (1994). *Assessing Cultural Anthropology*. Nova York: McGraw-Hill.

Braudel, F. (1977). *Afterthought on Material Civilization and Capitalism*. Baltimore: John Hopkins.
Traducció castellana: *Civilización material, economía y capitalismo* (3 vol.). Madrid: Alianza (1984).

Carneiro, R. (1970). "A Theory of the Origin of the State". *Science* (núm. 169, pàg. 733-738).

Chang, C.; Koster, H. (ed., 1994). *Pastoralists at the Periphery*. Tucson: University of Arizona Press.

Chase-Dunn, C.; Hall, T. (ed., 1991). *Core / Periphery Relation in Pre-Capitalist Worlds*. Boulder (Co.): Westview Press.

Childe, G. (1950). *Man makes Himself*. Londres: Watts.

Cohen, Y. (ed.) (1968). *Man in Adaptation. The Cultural Preent*. Chicago: Aldine.

Diamond, J. (1997). *Guns, Germs and Steel*. Londres: Thames.

Dumont, L. (1972). *Homo Hierarchicus* (ed. original 1957). Londres: Paladin.

Earle, T. (ed.) (1991). *Chiefdoms, Power, Economy and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Featherston, M. (ed., 1990). *Global Culture*. Londres: Sage.

- Fried, M.** (1967). *The Evolution of Political Systems*. Nova York: Random House.
- Galaty, J.; Johnson, D.** (1990). *The World of Pastoralism*. Londres: Guilford Press.
- Geertz, C.** (1973). *The Interpretation of Culture*. Nova York: Basic Books.
Traducció castellana: *Interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa (1988).
- Giddens, A.** (1985). *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Londres: Macmillan.
- Goddard, V.; Llobera, J. R.; Shore, C.** (ed., 1994). *The Anthropology of Europe*. Oxford: Berg.
- Hall, J.** (1985). *Powers and Liberties*. Harmondsworth: Penguin.
Traducció castellana: *Poderes y libertades*. Barcelona: Edicions 62 / Península (1988).
- Hannerz, U.** (1992). *The Global Economy*. Nova York: Columbia University Press.
- Harris, M.** (1979). *Cultural Materialism*. Nova York: Random House.
Traducció castellana: *El materialismo cultural*. Madrid: Alianza (1994).
- Harris, M.** (1985). *Culture, People, Nature*. Nova York: Harper.
- Harris, M.** (1995). *Cultural Anthropology*. Nova York: Harper.
Traducció castellana: *Antropología cultural*. Madrid: Alianza (1995).
- Haviland, W.** (1993). *Cultural Anthropology*. Nova York: Holt.
- Holton, R. J.** (1985). *The Transition from Feudalism to Capitalism*. Londres: Macmillan.
- Huntington, S.** (1996). *The Clash of Civilizations*. Nova York: Simon and Schuster.
Traducció castellana: *El choque de civilizaciones*. Barcelona: Paidós (1997).
- Ingold, T.** (ed.) (1994). *Companion Encyclopaedia of Anthropology*. Londres: Routledge.
- Ingold, T. i altres** (ed., 1991). *Hunters and Gatherers*. Oxford: Berg.
- Khazanov, A.** (1994). *Nomads and the Outside World* (ed. original 1983). Madison (Wisc.): University of Wisconsin Press.
- Kottak, P.** (1996). *Mirror for Humanity*. Nova York: McGraw-Hill.
Traducció castellana: *Antropología cultural. Espejo para la humanidad*. Madrid: McGraw-Hill (1997).
- Leacock, E.; Lee, R.** (ed., 1982). *Politics and History in Band Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, R.; Vore, I. de** (ed., 1968). *Man the Hunter*. Nova York: Aldine.
- Lefebure, C.** (ed.) (1979). *Pastoral Production and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lenski, G.** (1966). *Power and Privilege*. Nova York: McGraw-Hill.
Traducció castellana: *Poder y privilegio. Teoría de la estratificación social*. Barcelona: Paidós Ibérica (1993).
- Lenski, G.** (1994). "Social Taxonomies". *Annual Review of Sociology* (núm. 20, pàg. 1-26).
- Le Roy Ladurie, E.** (1980). *Montaillou*. Harmondsworth: Penguin.
Traducció castellana: *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324*. Madrid: Taurus (1988).
- Lewin, R.** (1997). "Ancestral Echoes". *New Scientist* (juliol, núm. 2089, pàg. 32-37).
- Lustig, I.** (1985). *State-Building in British Ireland and French Algeria*. Berkeley (Cal.): University of California Press.
- Mann, M.** (1986). *The Sources of Social Power I*. Cambridge: Cambridge University Press.
Traducció castellana: *Las fuentes del poder social* (vol. I). Madrid: Alianza (1991).
- Mithen, S.** (1996). *The Prehistory of the Mind*. Londres: Thames.
- Renfrew, C.** (1987). *Archeology and Language*. Harmondsworth: Penguin.

Traducció castellana: *Arqueología y lenguaje. La cuestión de los orígenes indoeuropeos*. Barcelona: Crítica (1990).

Sahlins, M. (1958). *Social Stratification in Polynesia*. Seattle: University of Washington Press.

Sanderson, S. (1990). *Social Evolutionism*. Oxford: Blackwell.

Schrire, C. (ed.) (1984). *Past and Present in Hunters-Gatherers*. Orlando (Flo.): Academic Press.

Service, E. (1966). *The Hunters*. Nova York: Prentice Hall.
Traducció castellana: *Los cazadores*. Barcelona: Labor (1973).

Skalnik, P.; Claessen, H. (ed.) (1978). *The Early State*. L'Haia: Mouton.

Skorupski, J. (1976). *Symbol and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Spradley, J.; McCurdy, C. (1980). *Anthropology. The Cultural Perspective*. Nova York: Wiley.

Strayer, J. R. (1970). *The Medieval Origins of the Modern State*. Princeton: Princeton University Press.
Traducció castellana: *Sobre los orígenes medievales del Estado moderno*. Barcelona: Ariel (1986).

Upham, S. (ed., 1990). *The Evolution of Political Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I*. Nova York: Academic Press.
Traducció castellana: *El moderno sistema mundial* (vol. I). Madrid: Siglo XXI (1984).

Weber, M. (1961). *General Economic History*. Nova York: Collier.
Traducció castellana: *Historia económica general*. Mèxic: FCE (1983).

Wittfogel, K. (1957). *Oriental Despotism*. New Haven: Yale University Press.
Traducció castellana: *Despotismo oriental*. Madrid: Guadarrama (1966).

Wolf, E. (1966). *Peasants*. Nova York: Prentice Hall.
Traducció castellana: *Los campesinos*. Barcelona: Labor (1982).

Wolf, E. (1969). *Peasant Wars of the Twentieth Century*. Nova York: Harper and Row.
Traducció castellana: *Las luchas campesinas del siglo XX*. Madrid: Siglo XXI (1973).

Wolf, E. (1982). *Europe and the People without History*. Berkeley (Cal.): University of California Press.
Traducció castellana: *Europa y la gente sin historia*. Mèxic: FCE (1987).

